

304194

LIBANON

ZSIDÓ LAP

ZSIDÓ TUDOMÁNYOS ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

MUNKÁCSI ERNŐ: A Zsidó Múzeum Mendel prefektus-émlékérme

RÓNAI PÁL: Jób, a költő

ZSOLDOS JENŐ: A Pesther Tageblatt és az Athenaeum

KISEBB KÖZLEMÉNYEK:

HERMAN LIPÓT: Gerő Ödön

KATZBURG ILONA: Budai zsidók egy svájci krónikában

SCHEIBER SÁNDOR: Dionysios Barsalibi szír író a magyarokról

GRÖZINGER M. JÓZSEF: Vallásfilozófiai korszak

KÖNYVEK:

ELEK ÖSZKÁR: Magyarságkép és világirodalom

RÓNAI PÁL: A zsidóság szerepe Balzac műveiben

KESZI IMRE: Fenyő László: Hűség

STEINER LENKE: Bródy Lili: Fehér zászló

GRÜNVALD FÜLÖP: Otto Zarek: Die Geschichte Ungarns

KISEBB BIRÁLATOK

FIGYELŐ

V. ÉVFOLYAM I. SZ.

1940. JAN. — FEBR.

BUDAPEST

LIBANON

Szerkesztik

GRÓZINGER M. JÓZSEF KOHN ZOLTÁN
MUNKÁCSI ERNŐ ZSOLDOS JENŐ

MEGJELENIK ÉVENTE HAT SZÁMBAN

Szerkesztőség:

BUDAPEST, XIV., SZENT DOMONKOS-UTCA 8

Kiadóhivatal:

Dr. Bendetz és Társa könyvesbolt és tudományos antiquárium
Budapest, VI., Andrásy-ut 15. Telefon: 1-280-27.

•
• •

ELŐFIZETÉSI DIJ ÉVI 5 PENGŐ.

EGYES SZÁM ÁRA: 1 P.

Hirdetési árak: Egész oldal 24 P., féloldal 12 P., negyedoldal 6 P.

Előfizetni a kiadóhivatalban vagy a Magyar Általános Hitelbank Andrásy-
úti fiókja 39.741 sz. csekkszámánálján lehet. (A magánközlemények helyén
feltüntetendő: Libanon.)

Minden cikkért szerzője felel.

Felelős szerkesztő: Munkácsi Ernő
Nyomdáért felel: Richter Márton

Felelős kiadó: Kohn Zoltán

LIBANON

ZSIDÓ LAP

AZ ORSZÁGOS MAGYAR ZSIDÓ MUZEUM TUDOMÁNYOS ÉS
MŰVÉSZETI EGYESÜLET TUDOMÁNYOS ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRATA

SZERKESZTI

GRÓZINGER M. JÓZSEF

KOHN ZOLTÁN

MUNKÁCSI ERNŐ

ZSOLDOS JENŐ

1940

ÖTÖDIK ÉVFOLYAM

BUDAPEST

TARTALOM

Tanulmányok, cikkek

<i>Balázs György</i> : Az őshéber irodalom nyomában	74
<i>Beke Ödön</i> : Egyező jelentésfejlődés a magyar és héber nyelvben	108
<i>Grózinger M. József</i> : Freud irracionálizmusa	36
<i>Kecskeméti György</i> : Közület-e a zsidóság?	31
<i>Klein, Abrahám</i> : Rási értelmező módszere	39
<i>Munkácsi Ernő</i> : A Zsidó Múzeum Mendel prefektus-emlékérmé Az ókori zsidóság feliratos történeti forrásai	1 67
<i>Nádai Pál</i> : Róna József Szolnoki művészet	34 106
<i>Rónai Pál</i> : Jób, a költő	4
<i>Rubinyi Mózes</i> : Roboz Ágnes	65
<i>Turóczy-Trostler József</i> : Fenéktől fölfordult világ I.	97
<i>Zsoldos Jenő</i> : A Pesther Tageblatt és az Athenaeum	6

Kisebb közlemények

<i>Balázs György</i> : Ókori zsidó freskók	121
<i>Fényes Mór</i> : Az aggáda biblia-magyarázata	79
<i>Grózinger M. József</i> : Vallásfilozófiai körkép Odysseus vagy a filozófia jövője Egy héber kultúrkritikai utinapló A gonoszság szerepe a világtörténelemben	18 80 82 119
<i>Herman Lipót</i> : Gerő Ödön	12
<i>Katzburg Ilona</i> : Budai zsidók egy svájci krónikában	13
<i>Scheiber Sándor</i> : Dionysios Barsalibi szír író a magyarokról	16
<i>Zsoldos Jenő</i> : Egy ismeretlen magyar-zsidó író Arany László és az Izraelita Magyar Egylet Az Izr. Magyar Egylet levele Ágai Adolffhoz	44 46 78

Figyelő

Adalékok a magyar zsinagógatörténethez. <i>Zs. J.</i>	124
A filozófia zsidó halottai. <i>Grózinger M. József.</i>	51
Az Országos Zsidó Múzeum Egyesület 1940. évi közgyűlése. <i>Gábor János.</i>	85
A zsidó és napjaink nyelvművelése. <i>Zs. J.</i>	86
Elek Oszkár, <i>t. t.</i>	48
Kiss Arnold. <i>Groszmann Zsigmond.</i>	123
Kúnos Ignác. <i>Fokos-Fuchs Dávid.</i>	83
Mandl Bernát. <i>Zsoldos Jenő.</i>	84
Még egy magyar-zsidó nyelvrokonító. <i>Zs. J.</i>	125
Theodor Lessing. <i>Grózinger M. József.</i>	21
Újabb régészeti leletek Palesztinában. <i>Párkány Jenő.</i>	49
Zsidó művészek kiállítása. <i>Naményi Ernő.</i>	20

Könyvek

A Blau Lajos Talmudtudományi Társulat Évkönyve. <i>Katona József.</i>	127
A Munk-család genealógiája. <i>Komlós Ottó.</i>	128
Asch, Salom: Der Nazarener. <i>Katzburg Ilona.</i>	89
Balázs György: Egy feltárt bibliai város. <i>Kohlbach Bertalan.</i>	92
Berend László: Éjféli jajkiáltás. <i>Keszi Imre.</i>	126
Bródy Lili: Fehér zászló. <i>Steiner Lenke.</i>	26
Buber, Martin: A zsidóság megújodása. <i>Kandel Sámuel.</i>	87
Cassirer, Ernst: Descartes, Lehre, Persönlichkeit, Wirkung. <i>Grózinger M. József.</i>	94
Fenyő László: Hűség. <i>Keszi Imre.</i>	25
Gelléri Andor Endre: Villám és esti tűz. <i>Lengyel Béla.</i>	93
Goda Gábor: Legendák. <i>Kohn Zoltán.</i>	125
Hahn István: Zsidó ünnepek és népszokások. <i>Szabó Ödön.</i>	95
Komlós Aladár—Vihar Béla: A kincsörző fa. <i>R. Bán Margit.</i>	93
König Pál—Szabó Ödön: Ünnepnapok. <i>Hahn István.</i>	90
Munkácsi, Ernst: Der Jude von Neapel. <i>Katzburg Ilona.</i>	53
Pap Károly: Batséba. <i>Kohn Zoltán.</i>	88
Rónai Pál: Brazília üzen. <i>Kardos László.</i>	55
Schiffmann, P.: Fejezetek a nevelésről. <i>Grózinger M. József.</i>	127
Sós Endre: Fejek és elvek. <i>Kohn Zoltán.</i>	58
Spitzer, Marthe: Les Juifs de Balsac. <i>Rónai Pál.</i>	23
Szemere Samu: Az Izr. Magy. Irodalmi Társ. Évkönyve. <i>Zsoldos Jenő.</i>	91
Timár Magda: Testvérke. <i>Bródy László.</i>	58
Turóczi-Trostler, József: Zum Weltliterarischen Streit um dem ung. Charakter. <i>E. O.</i>	22
Turóczi-Trostler József: Históriak és mesés fabulák. <i>Zsoldos Jenő.</i>	57
Zarek, Otto: Die Geschichte Ungarns. <i>Grünvald Fülöp.</i>	27

Kisebb bírálatok

Ballagi Ernő: A magyar zsidóság útjai. <i>M. E.</i>	51
Ben-Chorin, Schalom: Jnnseits von Orthodoxie. <i>Grózinger M. József.</i>	61
Faust, August: Johan Gotlieb Fichte. <i>G. M. J.</i>	60
Freud, Sigmund: Der Mann Moses und die monoth. Religion. <i>G. M. J.</i>	29
Hajdu Miklós: Szenicei Savuot. <i>n. n.</i>	60
Havas-Fisch-Hahn: A zsidók története. <i>Zs. J.</i>	30
Hevesi Simon: A causalitas válságáról. <i>Grózinger M. József.</i>	61
Kardos Albert: Magyar államférfiak házi zsidói. <i>Zs. J.</i>	29
Kardos Pál: Levél egy kibujdosott barátom után. <i>Zs. J.</i>	59
Komlós Aladár: Ararát Évkönyv. <i>s.</i>	30
Kozocsa Sándor: Vörösmarthy ifjúkori kísérletei. <i>zs.</i>	28
Kozocsa Sándor: Az 1937-ik év irodalomtörténeti munkássága. <i>-ő.</i>	28
Kozocsa Sándor: Az 1938-ik év irodalomtörténeti munkássága. <i>-ő.</i>	62
Kozocsa Sándor: A hűség diadalmanak első kidolgozása. <i>ld.</i>	62
Magyar könyvészet. 1936. <i>s.</i>	60
Makoldy Sándor: Magyar Gyorsirók Pantheonja. <i>-ő.</i>	96
Nigg, Walter: Martin Bubers Weg in unserer Zeit. <i>G. M. J.</i>	96
Rappaport Dezső: Az asszociáció fogalomtörténete. <i>G. M. J.</i>	96
Ribáry—Kohn: Izraelita Családi Naptár. <i>jbe.</i>	96
Rubinyi Mózes: Zempléni Árpád emlékezete. <i>ld.</i>	29
Schalom, G.: Chalomotav sel hasabatai R. M. Askenazi. <i>G. M. J.</i>	61
Sole, Wilhelm: Kulturprobleme des Judentums. <i>Grózinger M. József.</i>	30
Sós Endre: Porszem és óriás. <i>Timár Magda.</i>	60
Stein Artur: Szent László és a zsidók. <i>G. F.</i>	61
Tóth Árpád: Bírálatok és tanulmányok. <i>-en.</i>	29
Várnai Zseni: Legyen meg a te akaratom. . . <i>Timár Magda.</i>	28
Waldapfel Imre: Jegyzetek a Zalálán futásához. <i>-ő.</i>	28
Wolfgang, Oskar: Zur Zeit u. Geistesgesichte des Judentums. <i>G. M. J.</i>	60

A Libanon dolgozótársai 1940-ben

Balázs György	Kandel Sámuel	Naményi Ernő
Beke Ödön	Kardos László	Nádai Pál
Bródy László	Katona József	Párkány Jenő
Elek Oszkár	Katzburg Ilona	R. Bán Margit
Fényes Mór	Kecskeméti György	Rónai Pál
Fokos-Fuchs Dávid	Keszi Imre	Rubinyi Mózes
Gábor János	Klein Ábrahám	Scheiber Sándor
Groszmann Zsigmond	Kohlbach Bertalan	Steiner Lenke
Grózinger M. József	Kohn Zoltán	Szabó Ödön
Grünwald Fülöp	Komlós Ottó	Timár Magda
Hahn István	Lengyel Béla	Turóczi-Trostler József
Hermann Lipót	Munkácsi Ernő	Zsoldos Jenő

Arany János irodalmi és nyomdai részvénytársaság

Nyomdáért felelős: Richter Márton

Felelős kiadó: Dr. Kohn Zoltán

A Zsidó Múzeum Mendel prefektus-émlékérme

(Örkényi Strasser István szobrászművész alkotása.)

A magyar zsidóság a történeti, kultúrtörténeti és művészeti szempontból is oly fontos emlékekben igen szegény. A XIX. század nagy eseményei (az 1840. évi ipari felszabadítás, emancipáció és recepció) elmúltak anélkül, hogy a magyar zsidóság kellő érzékkel a történeti eseményeket emlékekben megörökítette volna. Ennek talán egyik oka az lehetett, hogy történeti öntudatunk ápolására és fenntartására nem volt intézményünk. Ezt a célt szolgálja most az Országos Magyar Zsidó Múzeum, amely megragadta az alkalmat, hogy

a felekezeti autonómia utolsó megnyilvánulásának, a kormányzói engedéllyel egybehívott 1935. évi Országos Gyűlés emlékére — a magyar zsidóság önkormányzata első megszemélyesítőjének, — a Mátyás korabeli Mendel prefektusnak alakját ércebe öntesse.

Az emlékérem, egyik legtehetségesebb fiatal magyar szobrászművésznek, örkényi Strasser Istvánnak ihletett alkotása. Egyik oldalán a prefektus mellképe van „Jakobus Mendel Praefectus Judeorum” felírással, a másikon a zsidó bíró oroszlános pecsétje az 1935. évi országos gyűlés emlékére szóló felirattal.

Az érmen ábrázolt férfimellkép nem a művészi fantázia születtje, hanem hasonmása az 1496-ból származó és az Országos Levéltárban 1496./24575. sz. a. megtalálható okiraton levő pecséten megőrzött ábrázolásnak. Mint ilyen a magyar zsidónak legrégebbi arcképe.

Mi bizonyítja azt, hogy a pecséten ábrázolt férfi tényleg Mendel prefektus? A szóbanforgó okirat Budán kelt 1496. december 12-én.¹⁾ A németnyelvű írás azt tartalmazza, hogy Tamás szentgyörgyi és bazini gróf megállapodást kötött Mendel zsidó prefektussal („Jacob Mandl, Obrister der Judischhait“), amely szerint Tamás gróf Mendelnek járó adósságát a következő 3 évben Prentl pozsonyi zsidónak részletekben megfizeti. Az okiraton a grófnak piros pecsétje látható, továbbá a két kifogástalan állapotban megmaradt zöldszínű pecsét, ezenkívül még három pecsét-töredék, amely nyilván az okiratban szereplő keresztény uraké volt. Minket az ép pecsétek érdekelnek. Ezek közül az egyik felső részén két héber betűt látunk (מ), az alattuk levő medaillonban pedig címeres oroszlánt felemelt mellső jobblábbal.²⁾ Ez a két héber betű kétségtelenül névkezdőbetűket jelent és pedig első feltevés szerint Mendel Jakab akkori zsidó prefektus nevének kezdőbetűit. Oroszlán ebben az időben elég gyakran fordult elő zsidó feliratokon, első sorban Spanyol- és Olaszországban, sírköveken, továbbá Eszter könyvtekercse bevezető részében. E pecséten levő oroszlán feltűnő hasonlatosságot mutat Kohen Gerson 1527-ben Prágában kiadott haggadája שמך kezdetű imát tartalmazó oldalán ábrázolt oroszlánnal, amit általában a cseh címer alkalmazásának tartanak. Mandl Bernát szerint³⁾ ugyanilyen oroszlán van vitéz János érsek egykori pecsétjén is.

A címeres pecsét zsidó származása tehát bizonyos, de kétségekre ad lehetőséget az okiraton levő másik zöld pecsét, amely igen finom metszetű arckép-pecsét (sigillum effigialium). A kb. fillér-nagyságú pecséten komoly, de azért jóságos tekintetű férfiarcot látunk profilban ábrázolva, művésziesen kidolgozott szakállal, a korabeli divatnak megfelelő hátrafésült hajjal, fején kalppal. A fejfedő bár némileg eltér az egykori német ábrázolásokon látható csúcsos zsidó süvegektől, de azért mégis annak tartom, mert a jellegzetes hegyes végződés itt is megvan. Ez azonban nem oly bizonyos, hogy határozottan eldönthetné, hogy a pecsét tulajdonképpen kit ábrázol? Feltehető volt t. i. hogy a pecsét az okiratban szereplő másik zsidó személyt, Prentl pozsonyi zsidót vagy az ügyletben résztvevő valamelyik keresztény urat mutatja be. A Magyar Zsidó Oklevéltár szerint⁴⁾ az okiraton Prentl zsidó pecsétje van.

A kérdés eldöntése végett tudnunk kell, hogy a történetírók között ellentét van a tekintetben, hogy a magyar zsidó történelemben oly nevezetes prefektusi tisztség milyen sorrendben öröklődött a Mendel családban. Kohn Sámuel szerint az első zsidó prefektus Mendel Jakab volt, akinek apja, Juda csak a budai hitközség elnöke volt.⁵⁾ Jakabot először 1482-ből származó okirat említi. Tisztségét — Kohn szerint — Jakab Juda nevű fia örökölte, aki 1502-től volt prefektus. Büchler Sándor szerint⁶⁾ Jakab a tyja Mendel volt és nem Juda, továbbá Jakab utódja nem Jakab Juda, hanem Jakab.⁷⁾ Abban azonban nincs ellentét, hogy 1496-ban, az okmány keletkezésének idején Mendel Jakab volt a prefektus. Ha tehát a címeres pecsétet Mendel Jakabnak tulajdonítjuk,

Mendel prefektus emlékérmé.

feltehető-e, hogy neki még egy másik arcképes pecsétje is volt? Vagy pedig, ha az arckép-pecsét Mendel Jakabé, akkor kié a címeres pecsét?

A kérdést Mandl Bernát úgy oldotta meg, hogy reámutatott arra,⁸⁾ hogy Mendel Jakab prefektus arcképes pecsétje még egy másik okiraton is előfordul, ahol pedig kétségtelen, hogy az ő pecsétje. Mithogy pedig a két pecséten ábrázolt férfifej feltűnően hasonló, ebből következteti, hogy okiratunkon levő arcképes pecsét csak Mendel Jakabé lehet. Ez a másik okirat a kassai városi levéltárban van (Fasc. B. 572. sz. a.), 1484-ből származik, Egyszerű nyugtát tartalmaz, amelyben „Mandl Jud“ elismeri, hogy 450 forintot megkapott a városi tanácsól.⁹⁾

A megoldás hitelessége tehát attól függ hogy a két arcképes pecsét tényleg azonos, vagy legalább is feltűnően hasonló-e. Ezt Mandl Bernát személyesen nem állapította meg, csak arra utal,¹⁰⁾ hogy az összehasonlítást íj. Kemény János kassai levéltárnok végezte. Mindaddig azonban, amíg ez az összehasonlítás közvetlenül meg nem történik, az arckép-pecsét ábrázoltját hitelesen megállapítani nem lehet.

Ha az arckép-pecsét Mendel Jakabé, a címeres pecsétről feltehetjük, hogy Jakab atyjáé, Mendel Judáé, mert ebben az esetben az oroszán Judának bibliai epithetonjára utalna.¹¹⁾

A Magyar Zsidó Múzeum emlékérmé Mendel prefektus történeti alakját közel hozza hozzánk. Az éremgyűjtők az egész világból fogják keresni és kidolgozásának művésziességével nemcsak alkotójának hírnevét fogja megalapozni, de a Zsidó Múzeum munkásságára is reá fog világítani. Egyetemes szempontból is jelentősége van, mert felhívja a világ figyelmét a magyar zsidóság értékes, dicső történetére.

¹⁾ Az okiratot közli a Magyar Zsidó Oklevéltár I. köt. 194. sz. a., 241. oldalon. Ezt a híres okiratot két alkalommal is láthatta a magyar zsidó közönség a Zsidó Múzeum helyiségében, az 1935. évi kongresszusi és az 1938. évi emancipációs kiállításon. — ²⁾ Lásd a Magyar Zsidó Múzeum érmének címeres oldalát, amely az eredetit csekély változásokkal követi. — ³⁾ L. Mandl Bernát: Régi zsidó pecsétekről. Imit évkönyv 1904., 288. old., ahol utalás van Nyáry: A heraldika vezérfonala c. mű 22. lapjára. Hasonló oroszán látható H. Lajos pecsétjén, l. Acsádi: A Magyar Birodalom Története II. 85. old. — ⁴⁾ I. köt. 241. old. — ⁵⁾ A zsidók története Magyarországon, 220. old. Kohn a következő okirati adatokból vonja le ezt a következtetést: „Jacobus Mendl, filius quondam Judei Mendel, praefectus Judaeorum“; Kohn szerint a „Judeus“ szó tulajdonnév, vagyis Mendel Jakab prefektus atyja: Juda volt. Mendel tiszttségére pedig 1493-ból való okirat utal, amelyben a következő fordul elő: „Isaak et Jacob, filii quondam Mendel, Principis Judeorum Budae commorantium“. Vagyis Judeus Mendel csak „Princeps“, elnöke volt a Budán lakó zsidóknak, de nem országos prefektus. — ⁶⁾ Zsidók története Budapesten 49. old. — ⁷⁾ Büchler az 5. jegyzetben említett „Judeus Mendel“ kitételnél a „Judeus“ szót Kohn Sámuellel ellentétben, nem személynévnek, hanem a zsidó jellegre utaló jelzőnek veszi és álláspontja szerint a család első ismert alakjának Mendel volt a személyneve, amit utódai később a család jelzésére használtak. — ⁸⁾ L. i. m. — ⁹⁾ Az okiratot közli a Magyar Zsidó Oklevéltár I. köt. 166. sz. a. 212. oldalon, ugyancsak Kohn i. m., 430. old. ¹⁰⁾ I. m. — ¹¹⁾ L. Mandl i. m. 289. old.

Jób, a költő

Délamerika spanyol nyelvű államai közül Kolumbiát mint a költészet hazáját szokták emlegetni. Ennek az országnak a lírikusai valóban aránytalanul nagy helyet foglalnak el a délamerikai költészetben. Guillermo Valencia, Barba Jacob, Rafael Maya, León de Greiff nevét messze hazájuk határán túl is ismerik. Költészetükben izgalmas érdekességgel fonódnak össze a spanyol anyaország költői hagyományai, félvér hazájuk indián melankóliája, az európai irodalmak befolyása. A zsidó szellem hatása is érvényesült ebben a trópicusan színes s a mellett egyetemes emberi értékekben gazdag költészetben: egyrészt a Biblia szolgáltatott tárgyakat és inspirációt, másrészt több zsidó eredetű költő (köztük a legnagyobb Barba Jacob, akiről talán más alkalommal többet beszélhetünk) hangja is belevegült a kolumbiai líra koncertjébe.

Ez alkalommal Guillermo Valencia Jób című költeményét mutatjuk be. Valencia a mai Kolumbia egyik legkimagaslóbb egyénisége. Erősen intellektuális költő; élményeit főleg az emberi kultúra fejlődésének önellékére vetített eseményei, krízisei adják; kifejezési formája a szimbólum: az érzés soha sem válik verseiben szenvedéllyé, inkább elrejtőzik stilizált mondatok fátyla mögé. Valencia humanista a szó legnemesebb értelmében. A popayáni szemináriumban töltött évek nemcsak hogy nem tették dogmatikussá, de kitágították érző és látókörét. Katolicizmusa elsősorban esztétikum és jól megfér az ókori formák derűje iránt érzett csodálatával. Mint annyi más délamerikai költőt, őt is többször ihlettemeg az Ótestamentum. M ó z e s-s z o n e t t j e i a miniatűrművészet remekei; Jóbról szóló versét pedig egy sorba állítják S z e n t A n t a l és a C e n t a u r című hatalmas freskójával, ahol a pogány szépség és az ókeresztény miszticizmus harcát éli újra. Valencia, mint mindenütt, Jób történetében is szimbólumot talál: a mártír szenvedései az alkotó művész fájdalmas vajúdását jelképezik.

Guillermo Valencia: Jób.

Alef.

Mint élő fájdalom vonagló romja vívódik Jób az idumeabéli. A rettenetes éjben megkínzott rákfenés testét a szenvedés egy percig sem kíméli.

Cafatokban szakadt testéről le a hús, vergődik mint hegyén hajdan Prometeusz, ki vérével lakolt, amért nagy volt a dölyfe — így száll le Jóbra is kegyetlen csőrű ölyve.

Bét.

Dúsgazdag volt, nagy úr, neve és híre fényes, sok keleti király hozzá képest szegényes; volt nyája rengeteg, gulyája számtalan, vagyona parttalan, miként a tengerek.

Ezüstszőrű, csikos szamara volt ezerszám; engedelmes tevén meg-megcsillant a szerszám, mikor lassan lépkedve himbáló nyakkal útnak indult végtelen karavánjuk.

Gimel.

Drága sitimi fából volt építve a háza. Heledilátból hoztak reá aranylemezt. Most nincs más otthona, mint egy magános pálma, amelynek minden ága oly résztvevőn legyen s hús álmat küldene a szenvedő szemére.

Rónai Pál: Jób, a költő.

Ó, nagy fejedelem, egy gyékény a fenyéren: trónod csak ennyi; birodalmad a semmi, a pusztá úr, melynek még neve sincs.

Dalet.

Sátán megirigyelt, ez okozta a veszted; a jólét csúcsáról kellett a mélybe esned és hőssé tett, mely benned nyílt az örvény örömöt, multat, mindent elsöpörvén. Kürtotta reményed a megvetés, de jobban fáj talán a feledés, mely mindent elborít, mint burjánzó csalán.

Hé.

Meggyűlölte a fényt fájó, fáradt pupillád, selymes kézzel az est nem zárta le a pillád, a gyöngyházszerű hajnal sem keltett simogatva. Csak nézett a szemed meredten, megdagadva. Sötétben állt a csend, csak könnyeid peregtek, mint néma sírba lent nincs semmi zaj, csak tört mécesből cseppen az olaj.

Vav.

Mint a zúgó, morajló tenger zaját a kagyló, füled elfogta s őrzi a sok barbár nyilat, mely aljas ajkak ajzott nyíláról rád szakadt.

Szörnyű a néma kín! ki hallaná a jajt, mely nem sír, nem sóhajt, a néma könnyözömt, mit két gyötört szem önt?

Szörnyű a néma kín, mit senki meg nem ért! Ki fogná fel a vért, amely csendben csorog s számlálná cseppjeit, mit szomjas patakok tengerbe visznek el?

Zájin.

Hát Jób barátai?

A naámai Sófár, a sukhita Bildád s Elifáz a temáni ott settenkedtek ök a pestises körül, arcukon részvét máza, de a szívük örül. Am álnokságukat az igaz megalázta és álarcuk lehullott.

S míg romlandó húsát marcangolta a métely, forrott, tisztult a tűzben ez az emberi tégely: piros izzás után az érc fehérre vált s hamvában mint arany csillant egy napsugár.

Chet.

S ahogyan nőtt a csend, finomult minden érzék; s ahogy kinyílt a fül, úgy fáj a néma térség; s a megdőbbent szemek előtt az Orion görbéje felmeredt mint óriási reitvény.

S az elzuhant gigász szívéből vad ordítás szakadt s mindent betöltött; felriadt rá az alvó sivatag s egy oroszlán valahol felüvöltött.

Tet.

Ettől fogva volt Jób roppant kínjára büszke; a múltó emberkév silány hadát elűzte. Egyetlen koponyában meg tudta látni már a tenger minden öblét s hogy néha egyetlen kis röpke perchen nyílik ki az öröklét, mint szűk házában tarkafényű gyöngy; és ekkor végre a szívébe döbönt, hogy a mély fájdalom magasba röppen, mint könnyű légi gömb, mit egyre feljebb vonz az égi mágnes. Örjögött s látott, mint valami vátesz; kinja kalitján felpattant a zár és mint megannyi büszke sasmadár, vérző ajka közül égnek repült ezer sajtó panasz.

Jad.

Megértette, hogy mi a jó s a rossz, ösztönösen mindent megértett. Egyszerre csak kezében volt a mérleg, Jehova mérlege és a vi-

lágot azon mérte le. Önnön szívét aggatta óriás örökmécsként a végtelen fölé. Hajdan olyan volt teste, mint az oszlop; most már a húsa is lassan lefoszlott; cinnamomtól volt illatos a bőre, most tépett, nyúzott s itt-ott csontja póre; izma feszes volt, lába, karja délceg, most elpetyhült, mint széltépett kötélzet. Mint tört hajó, ingott a szenvedő test, de szenvedésén ő maradt a győztes. Fénylik a gyöngy, villózik a szemét — ő a szemét fényét s a gyöngyszemét egy halhatatlan fénybe fonta össze.

Káf.

Elárulta az élet, de ő mégis föléledt és fölébe került; elárulta az árnyék, de fenn a csillag várt még, ő ahhoz menekült; elárulta a társa, de volt vigasztalása; elnézte csendesen, hogy hajlik jobbra-balra egy karsú törzsű pálma. Sanda szemmel áspiskígyó osont: úgy fogadta, mint biztató mosolyt.

Pedig a homlokán nem ékszerrek ragyogtak, sem virágok: férgék csapata rágott. Pedig övé volt minden fájdalom: a tépelődő gond, az őrlő unalom, a ganajtúró kínja, mikor sorsára lát s a nyugtalan szemek izgatott rebbenése, amely a sír mögött keres célt odaát.

Lamed.

Öbenne testté vált minden emberi kín s végighúzta újját fájó szemgödrein. Elgyengült kézzel fogta kínzott arcát, de már jaj nélkül, belül vívta harcát. Nem jött a szabadító. Csak csendben dűnnyögött, míg benn keserve morgott s a súlyos lánc csikorgott a börtönfal mögött. Az ajka, hajdan csókra, mézre éhes, száraz volt, cserepes és lepedékes és genny ömlött közötte és epe.

Mem.

A szenvedésünk óriás s nem tudja más; mondhatatlanul kínoz a titok: hazudtatok, barát, remény, mosoly! Ó add nekünk, Jób oroslán dühöd, elszántságod, tudásod és szerelmed, mik titkos írja benned sose ernyed,

mert minden alkotó kint hord magában, mely halhatatlan, mint a te keserved.

Spanyolból fordította:
Rónai Pál.

A Pester Tageblatt és az Athenaeum

1839 január 1-én indította meg Saphir Zsigmond szépirodalmi napilapját, a Pester Tageblattot. Megjelenése a magyar kultúrélet mozgalmas, teremtő korszakában megnövelte a hazai időszaki sajtó színképét: fővárosi híreket közölt, külföldi és vidéki tudósításokban számolt be az irodalom, színház és művészet eseményeiről, szépirodalmi közleményekkel, kritikákkal, humoros történetekkel tette elevenné és változatossá a tartalmat. Utrairdulásának éveiben széles területen hullámzott folyóirataink és ujságjaink elvi küzdelme. Szerkesztők, írók s kritikusok álltak egymással szemben, hogy tisztázzák az írói etika megiratlan törvényeit, hogy szellemi életünk nagy kérdéseiben közös szinten rögzítsék meg a végső elveket. Bajza és az Athenaeum időpontja volt ez, a magyar színház első éveinek tapogatózó iránykeresése. A meggyőződéstől irányított tollcsaták azonban

A Pesther Tageblatt és az Athenaeum.

gyakran átsiklottak a személyes élő papirosharcok síkjára. A Pester Tageblattot is ezen az arcvonalon érte támadás.

Irodalmunk megértéssel fogadta Saphir Zsigmond kezdeményezését. Petrichevich Horváth Lázár a magyar nyelvű irodalom és német nyelvű olvasóközönség között tátongó távolság áthidalására vállalkozó kísérletet lát a lapban. Szomorú jelenségnek tartja, hogy a magyar írónak meg kell tagadnia önmagát és szellemétől idegen tárgyakat kell választania, mert akinek ír, az nem olvas, aki pedig olvas, az nem érti. A német nyelven közölt magyar szépirodalom talán megkedvelteti a közönséggel a magyar irodalmat: „Talán jobbabb magyar munkák németítése fog mi ébrenséget hozni literatúránk iránt. Nőink, kik Kisfaludi dalait, Jósika Abafiját, Kölesei vadászlakát (Lásd Pesther Tageblatt első lapjait) avvagy fiatal költőink legjelesbikének báró Eötvös Józsefnek bájteljes lyráját teuton alakban olvassák, tán vágyat kapnak olyasokat az eredetén, melly — mi több — saját anyanyelvükön, ösmergetni.“ A zsidó szerkesztőnek és munkatársainak az a feladta, hogy meghódítsa a közönséget a magyar nyelvű irodalom számára: „Az ujonnan szülött pesti német Napilap nemesb irányainak, ugy látszik főbbike, nem csak a külföldnek honunkra vonni figyelmét, hanem legfőleg német ajku magyarink saját honunk irodalma és dolgaival lassankint megösmerkedtetni; s e tekintetben — addig, mig e nemes irány lesz kitűzve Zaphir tanár lapjainak — e pesti lap érdeke minden laptársaiét némileg meghalandja.“¹⁾ A Pester Tageblatt igyekezett megfelelni a várakozásnak. Az említett célok helyet kaptak a lap egyetemes programjában. Törekvéseinek nemzeti irányát aligha vonhatta kétségbe a tárgyilagos irodalomszemlélet. Fennállásának harmadik évében Saphir Zsigmond mégis kénytelen volt visszautasítani az „antinacionalizmus“ vádját.

Bajza, Vörösmarty és az Athenaeum írói kiméretlen hadiáratot indítanak a magyar színház operakultusza ellen. A magyar dráma és színjátszás jövőjét feltették a népszerű operaelőadásoktól. Elsősorban a nagy énekesnőnek, Schodelnének sikeres szereplésében fedezték föl drámai irodalmunk vergődésének okát. Következetes támadásaikkal sikerült is elkedvetleníteniök a kiváló énekesnőt, és Schodelné elhagyta Pestet. Távozása után írja az Athenaeum: Amióta Schodelné elfütyülték a magyar színháztól, jeremiádok siratják az elröpült fülemülét. „Igen természetes, ha a Spiegel és a Tageblatt óbégatnak Schodelné után. E két lap nem barátja a mi nemzetiségünk fejlődésének, ezt már többen mondták — nem régiben Gyurman is — nem a magyar színháznak, melly e kifejlés hatalmas eszköze. Ők mindent óhajtanak és szeretnek, mi kifejlésünket gátolja, tartóztatja. Ők jól tudják, hogy Schodelné a nemzetiségnek nem volt barátja — ugyan mondjátok meg, szerepén kívül, mellyekkel kénytelen volt, hány magyar textusú dalt énekelt el e művésznő academiákban, hangversenyekben?“²⁾

Az Athenaeum három mozzanatra építi gáncsait: a Tageblatt „óbégatása“ méltatlanul fájlalja Schodelné távozását, az operaénekesnő nem támogatta a magyar nemzeti érdekeket, s általában a Tageblatt magatartása mindenkor gátolta a nemzeti ügy fejlődését. Kérdés, van-e valóságérték ezekben a megbélyegző kiételekben?

Schodelné 1841 feburár 16-án utazott el Pestről. Másnap³⁾ a Pester Tageblattban Wohin? címmel szonett jelent meg. A költeményt H. Waldow írta és Ferenczy István, az első magyar szobrászművész, Schodelné pártfogoltja tette közzé:

Wohin, wohin? Du schwingst die kleinen Flügel
 Und eilest aus der theuren Heimat fort,
 Was suchst Du in den fremden Zonen dort,
 Was hebst Du kühn Dich über Thal und Hügel?

Und kehrst Du nicht zu Deiner Heimat wieder?
 O Blick umher! sie ist so reich, so schön!

A költeményből idézett néhány sor kifejezően adja vissza a búcsúszonett hangulatát. A haza motívuma körül fonódik a veszteség érzésének panaszos, majd hivatató sóhaja. Nyilvánvalóan ezt a megnyilatkozást minősíti óbégatásnak az Athenaeum, mert egyébként a lap hasábjain nem találni semmiféle kihívó mozzanatot. A lap bécsi tudósítója a február 27-i számban jelenti Schodelné megérkezését és első vendégszereplését,⁶⁾ a március 5-i részletes kritika pedig tudtul adja, hogy a művésznőnek sikerült meghódítania a bécsi opera közönségét.⁷⁾ Ezek a hírek nem magyarázzák meg a támadás jogosultságát s nem teszik érthetővé a vádat. De világos lesz az Athenaeum magatartásának s szándékának alaptalan jellege, ha ismerjük, minő indítékok húzódnak meg Bajzáék elhatározása mögött.

Takáts Sándor jeles tanulmányában részletesen kifejti a Schodelné ellen irányított mesterkedés mozgató elemeit, s igazságot szolgáltat a méltalanul üldözött művésznőnek: Schodelné Bajza József szerződtette a magyar színházhoz. Amíg ő állt a színház élén, nem volt kifogása sem az operaelőadások, sem az énekesnő ellen. Sőt, a színház első éveiben „Mint igazgató, nagyon is örvendett annak, hogy Schodelné állandóan telt házakban énekelt ott, ahol a drámai előadásoknak alig volt közönsége“. Később az Athenaeum szerkesztői és írói az operai előadások ellen fordulnak és a támadások, habár burkoltan is, Schodelnének veszik célba: „Először a színház tagjai között támasztottak ellene irigységet és gyűlöletet. A harcot aztán átvitték a lapokba és a közönségbe is.“ Sok igaztalan vád hangzott el ellene részükről: távoltartotta a külföldi tehetségeket, előidézte a színészet hanyatlását, sőt: mértéken túl megnyerte a közönség tetszését. Mindezzel szemben pedig az a valóság, hogy a Schodelnéhoz fűződik a magyar opera megalapítása. „Ez a nemes szívű s minden ízében magyar énekesnő“ támogatta a fiatal írókat, sokat tett a hazai irodalom és művészet érdekében.⁸⁾

Saphir Zsigmond tehát a Schodelné távozásakor közölt szonettel nem a nemzeti kifejlést hátráltató ügy szolgálatába állította lapját, amint hogy működésének egyéb területén sem szorította háttérbe a magyarság szempontjait. A lap szellemének jelenségeiről értékes adatokat örökített meg Frankenburg Adolf: „1839-dik év elején megindította Heckenast a „Pester Tageblatt“-ot dr. Saphir Zsigmond, a bécsinek unokaöccse szerkesztése alatt. E német lap az első volt hazánkban, mely mindennap megjelent, s nagy pártfogásnak örvendett nem csak a közönség, hanem az írók, s ezek közt a jobbnévű magyar írók, például Lukács, Trefort, Schedius, Kállay Ferencz, Pulszky, Bloch (most Ballagi) stb. részéről is.“ Maga Frankenburg sem tartotta hazafiúi bűnnek, hogy ezeknek az érdemes úri embereknek társaságában idegen nyelven forgassa tollát a haza javára, s igyekezzék előbbre vinni a nemzeti ügyet, bár ez nem történt minden baj és kellemetlenség nélkül. „Volt bizony mit tűrni a szegény szerkesztőnek gyakran miattam, írja Frankenburg, s ha egy ízben nem kelek erélyesen védelmére, alig kerüli ki a személyes bántalmakat. Persze hogy a meg-

A Pester Tageblatt és az Athenaeum.

támadók azon körülményből merítették bátorságot vitézségük gyakorlására, mert Saphir — zsidó volt, s mint ilyent az akkori... szabadelvű fogalmak szerint ütni lehetett — bírói intervenczió nélkül. Igaz, hogy a megtámadók többnyire az úgynevezett művészek legaljasabb neméhez tartoztak; de végre mindegy: akár érdes tenyerek-, akár glacékeztűs kezektől származnak ezen durva bántalmak bizony nem jól esnek a páriának sem, ha a botnak másik végét meg nem foghatja, a törvény oltalma pedig előtte elzárva van.“ Frankenburg közelebbről is megjelöli, milyen területeken voltak kellemetlenségei Saphir Zsigmond lapjának: „Leginkább bántotta némely urakat az operai előadások bírálata a nemzeti színházban, különösen pedig, ha abban Schodelné asszony — az akkori opera korlátlan képviselője — bár a legkímélőbb módon megtámadtatott... Egyébiránt nem csak Saphir uram volt a Schodel-cultust tagadó macacssága miatt különféle kellemetlenségek s üldöztetéseknek kitéve; részt vettek az „Athenaeum“ urai is, kiknek nem egy erős tusát kellett kiállani az opera elleni izgatásaik miatt.“⁷⁾

Bajza ezek szerint csak határtalan elfogultságában vádolhatta nemzetietlenséggel a Pester Tageblattot. Saphir Zsigmond „büne“ kétségkívül megállapítható: Schodelné távozásakor nem azonosította magát az athenaeisták felfogásával. Ez a körülmény aztán állandósította Bajza haragját. Várja is a pillanatot, hogy újból megfizessen Saphirnak.

A Pester Tageblatt 1841. évi 94. számában verses közlemény jelent meg Xenien unsern Politikern címmel. Az író G. T. satirikus modorban veti mérlegre a korszerű politikai gondolatokat, a szabadság, egyenlőség jelszavát, a takarékpénztár, kaszinó, lóverseny, ujságírás jelenségeit.⁸⁾ Négy nappal később E. H. (Henszlmann Imre?) Écho der Xenien c. versében visszautasítja a nemzeti haladást nem méltányló gondolatokat.⁹⁾ Minthogy azonban Saphir az ellenvershez fűzött megjegyzéseket nem közölte hiánytalanul, E. H. az Athenaeumban felszólítást tesz közzé: G. T. írja meg prózában mondanivalóit, mert a xeniák nem alkalmasak arra, hogy megcáfolhassa a szerző „osztályzatos elfoglaltság“-át, mellyel szemet huny a legújabb történetek előtt. Egyben figyelmezteti Saphir Zsigmondot: tartózkodjék attól, hogy átlépje szerkesztői jogkörét, az epigrammák végére tett lényeges megjegyzéseket nem volt jogában elhagynia.¹⁰⁾ A xeniák miatti zajgás a Pester Tageblatt hasábjain folytatódik. A Dem Dichter der Xenien c. vers írója levelet mellékel beküldött költeményéhez: Ich bin „fest überzeugt, dass Sie bereit sind, dadurch den Vorwurf antinationaler Tendenz und gehässiger Stimmung gegen zeitgemässe Reformen, den man Ihnen von allen Seiten, wie ich glaube mit Unrecht, macht, von sich und dem Tageblatt abzuwenden.“ Saphir Zsigmond a levélnek ezt a részletét szerkesztői észrevétellel egészíti ki: Igazságtalan és sértő az „antinationalista tendencia“ feltételezése. Egyes magyar lapok gyűlölködő irigysége azt mutatja, hogy ujságírói taktikából a liberalizmusnak ellentmondó eszközökkel akarják elnémítani a szabad véleménynyilvánítást, ha az az ő felfogásukkal ellenkezik. Fájdalmas jelenség, hogy a szóbanforgó kérdés átcsapott a személyeskedés területére. A lap olvasói tanuskodhatnak róla, hogy a Pester Tageblatt megindulása óta mindenkor készséggel közölte a hazai irodalmi és művészeti élet említésreméltó mozzanatait.¹¹⁾

Az Athenaeum éber figyelemmel lesi az alkalmat, hogy Saphir lapját pellengérré állítsa. Amidőn Bajza József észreveszi, hogy a

Pester Tageblatt színházi közleményeiben többször ismerteti a német színház előadásait, mint a nemzeti színház műsorát, ismét cselekvő szerepet vállal, s újból a nemzetiség szempontjából kifogásolja a lap irányát: „A Pester Tageblatt folyvást halad nemzetiségünk iránti sympathiáiban, csak az a kár, hogy visszafelé; minek legujabb tanuja az, hogy eddig, egy álló cikkben „Bühnen-Repertoire“ cím alatt naponként elmondá, mi darab adatik a magyar színpadon. 98-ik számától kezdve azonban — körülbelül a Xeniak miatti megrovások óta — egészen elhagyá a magyar színház említését.“¹²⁾ Saphir Das Vaterland ist in Gefahr! című cikkében válaszol Bajza kihívására: Tüzriadalom támadt az Atheneum berkeiben. A háromlábú Pythia helyett a hatlábú Athenaeum nemzeti veszedelmet jósol, mert a Pester Tageblatt nem közölte a nemzeti színház híradásait. Nem közölte, mert az igazgatóság nem küldte be. Saphir Zsigmond ugyanebben a cikkben felel Nagy Ignácnak is: Nagy Ignác mint tűzoszlop vonul a Jelenkor sivatagjain. Nem kell mindent újra elzümögni, amit az öregek az Athenaeumban mormolnak. Azoknak van tudásuk, tehetségük, képzettségük, nevük. „Was aber, mi homuncule! bleibt Dir, wenn wir Dir das nehmen, was Du von andern hast?“¹³⁾

Bajza sértett haraggal és általánosító számonkéréssel ront neki Saphirnak: „Pillét fogtunk, uraim! Pillét fogtunk, még pedig dühöset...“ Neve doktor Saphir Zsigmond és az antinacionális papilók osztályába tartozik. „Egy pille-méreg magában felette parányi dolog, de figyelmet érdemel, mert egy olly osztály emberétől jő, melly osztályt a nemzet most akar emancipálni, s mert az a nemzet, melly még a külföld előtt is feltűnő nemes lelkűséggel bizonyítá be szabadelmű gondolkodását ez osztály iránt, megvárhatná ez osztály legutolsó pilléjétől is, hogy sympathiákat bizonyítson ezen szabadelmű nemzet érdekei iránt.“ Nagy Ignác nem bántotta meg Saphir lapját, amidőn azt írta, hogy a Pester Tageblatt német kereskedőkön álló közönségének nem kell a magyar színház műsora. „Mit akarja ön N. I.-t ki-sebbiteni? Neki többet köszönhet a hazai literatúra, mint valamennyi Zafiroknak, melyek a földben és földön felül vannak, ide számítva az ön rokonát Györgyöt is...“ Ha Saphir Zsigmond azt mondja, hogy Nagy Ignác mint tűzoszlop vándorol a Jelenkor pusztáim, igaza van, mert „a vas szorgalmú, nemzeti előhaladás és nyelv mellett szóval és tettel buzgó N. I. igen alkalmas arra, hogy tűzoszlop legyen, ki a jelenkorban önt és hitsorsosait az ígért földére vezesse. Kövesse tehát ön e tűzoszlopot; ez kivezetendi önt antinacionális eleménczsége mocsárjaiból az ígért földére, hol e hazának hasznos, magyar polgárává válhatik.“

Bajza számaláírással jelzi a cikket, s külön szerkesztői megjegyzéssel toldja meg: Érdemtelennek tartja a Tageblatt szerkesztőjét, hogy vele szóba álljon. Csak figyelmezteti az írói illendőség szabályainak általános szokásaira.¹⁴⁾ Bajza végtelenül éles hangja s gúnyosan fölényes magatartása úgy tűnik, mintha az Athenaeum érzelmi-értelmi gyökérszálaival a kedvezőtlen zsidószemlélet talajába kapaszkodnék. Holott a folyóirat mindenkor figyelő érdeklődéssel és rokonszenvvel kísérte a hazai zsidóság szellemi jelenségeit. A Tageblatt-pörben kizárólagosan Bajza személyes ellenszenvre kapott hangot: Saphir Zsigmond ellen irányul az Athenaeum s munkatársainak támadása. Jellemző erre a viszonyra, hogy Gaál József még A rémszékér c. novellájában is üt egyet a Pester Tageblatton: Az író nem ebből az újságból merítette történetét, s így az olvasók hitelt adhat-

A Pesther Tageblatt és az Athenaeum.

nak a mesének. A Pester Tageblatt ugyanis „esztendőnként csak tizenkét hónapig beszél fonákul.”¹⁵⁾ Nagy Ignác is csak a Pester Tageblatra korlátozza szembeállítását. Nem fordul egyetemes idegenkedéssel a német-zsidó lapok ellen. Amidőn az Ungar megindul, elismerő szavakban hívja föl az Athenaeum olvasóinak figyelmét a lapra: „Szabad legyen a magyar olvasó közönséget is figyelmeztetnem az „Ungar” című német napi divatlapra, mely Klein Hermán, Jósika ügyes fordítójának, szerkesztése alatt ünnep- s vasárnapokat kivéve, mindennap legdíszesb kiadásban jelenik meg, s nemzeti érdekeinket és irodalmunkat legmunkásb buzgalommal törekszik a német közönséggel megismertetni... Méltán kívánhatnak tehát e lapnak sikeres virágzást mindazok, kik életkérdéseink és irodalmunk megismerését a német olvasó közönséggel üdvösnek tartják.”¹⁶⁾

1) Petrichevich Horváth Lázár munkái. Pest 1842—43. V. 15. 1. Irodalmi levél. Kelte: 1839. január 7. — 2) Athenaeum. 1841. I. 718. — 3) Pester Tageblatt 1841. 167. 1. — 4) U. o. 202. 1. — 5) U. o. 222. 1. — 6) Takáts Sándor: Harc az opera-előadások ellen a régi Nemzeti Színházban, Budapesti Szemle 1931. 1—36. 1. — 7) Frankenburg Adolf: Emlékiratok. Pest, 1868. III. 104. 11. — 8) Pester Tageblatt. 1841. 325. 1. — 9) U. o. 1841. 401. 1. — 10) Athenaeum, 1841. I. 332. 1. — 11) Pester Tageblatt. 1841. 417. 1. — 12) Athenaeum, 1841. I. 1028. 1. A magyar színházi tudósítások nem maradtak el egészen, csak $\frac{1}{3}$ — $\frac{2}{3}$ arányban oszlottak meg. — 13) Pester Tageblatt, 1841. 563. 1. A cikk magyar fordítását közli a Századunk. (1841. 376. 1.) Orosz József a következő szerkesztői megjegyzést fűzi hozzá: „Bravo Saphir! Csak rajta! Ne kíméljük az ostort, s végre mégis sikerülend a vásárlókat a templomból kiűzni.” — 14) Athenaeum, 1841. I. 1149—1152. 1. — 15) U. o. 1841. II. 25. 1. — 16) U. o. 1842. I. 255. 1. Venetianer Lajos adata (A magyar zsidóság története. Bp. 1922. 187. l.): „Az első zsidó, aki Magyarországon lapot szerkesztett: Klein Herman volt; 1842-ben kiadta Der Ungar című szépirodalmi lapot” — téves. Az első magyar-zsidó lapszerkesztő: Saphir Zsigmond volt.

Zsoldos Jenő.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

Gerő Ödön

76 éves korában távozott Gerő Ödön a jobb világba ebből a szépnek méltatott — de oly sok keserőséggel és kiábrándulással teljes valóságból. 50 évnél hosszabb időn keresztül írt újságokban, könyvekben s igyekezett az élet szépségeiről meggyőzni embertársait. És mert programja volt (melyet egy meginduló újság számára jelmondatként hirdetett): Tanítsátok az embereket arra, hogy szeressenek dolgozni és tudjanak szépen élni! nem csodálható, hogy hajlama a művészettörténet, az esztétika, a képzőművészeti kritika felé vitte. Építésznek indult s művészeti író lett. Újságíró, lexikon szerkesztő, filozófus és főleg humanista. Hatalmas energiaforrás volt, szorgalmas és lelkiismeretes író, amit alátámasztott nagy műveltsége, tipikus polihisztor volta. Egyéniségét írásai remekül tükrözik — mint ahogy jó regényíró mindig saját élettörténetét meséli, saját figurájának száz meg száz oldalát mutatja be alakjaiban — a kitünő esztétikus is önönmagát adja, amikor művészekről, művészetéről értekezik. Nem adja-e saját jellemvonását Gerő Ödön, mikor leírja, hogy „a kötelelességtudás az erkölcsnek és a szépnek egységbe olvasztása” vagy „egy-egy festőért rajonghatunk, de senki festőre ne haragudjunk.” Ez utóbbi elvet kritikáiban teljességgel keresztül is vitte. Senki oly jó szívvel, oly lelkiismeretes odaadással s főleg jóindulattal nem foglakozott az utolsó névtelen, kezdő művésszel, mint ő. Nagy és fontos — talán a legfontosabb dolognak tartotta a művészetet. „A művészetnek része van az emberiség boldogításában, a szépség, életkedv emeli az élet értékét.” Kell-e ennél világosabb vallomás, jobb indokolás a művészet iránti szeretetről.

Művész lelkiület volt — az életet is mint művészetet fogta fel — mint a szociális ember életét s nem csupán mint egy természeti folyamatot. Ezért is úgy szolgálta a képzőművészet ügyét félszázadon át, mint a természettudós a természetet. Írásai komoly tankönyvei lehetnek a művészi élvezés módszerének. Vannak megállapításai, melyek örökérvényűeknek mondhatók, lépten nyomon felfedezhetjük őket.

„A művészetek rendet kényszerítenek a képzeletre. A talentum a renchez legjobban alkalmazkodik, a zseni pedig új rendet teremt.”

A műélvezés művészetét kreálta, bizonyára saját maga számára is, ezért olyan meggyőzőek az írásai. Vágyott rá, hogy a szépséget minden megnyilvánulásában élvezhesse, hogy a szépség okozta meghatottságnak mennél többször részese lehessen — ezért méltányolta és szerette a régi művészeti irányzatokat s nyílt szívvel érdeklődött a modern megnyilvánulások iránt is. Egy megállapítása: A művészet illúziók megszólalása, de a műtörté-

Herman Lipót: Gerő Ödön.

nelem ne akarja rákényszeríteni a művészetre mult korok művészeinek illúzióit.

Írói, kritikusi álneve sok éven át Viharos volt. Ez nem véletlen. Egyúttal lelkes szenvedéllyel való harc, programszak is. A magyar kultúra csak hálás lehet azért az írói munkájáért, amit kezdetől fogva Lechner Ödönért, a zseniális építész magyar nemzeti törekvéseiért végzett. (A Lechner Ödön Társaság elnöke volt.) Harcolt a Szinyei Merse Pál Társaságnak (melynek legidősebb rendes tagja volt) művészi célkitűzése miatt, hogy az ifjú és modern tehetségek ne kallódjanak el a közöny és megnemértés következtében.

Mint hírlapíró, szerkesztő a felvilágosultság, a haladás, az emberiségesség harcosa: „a művelődés, melyre törekszünk az idegeknek az ösztönökön uralkodása, az erkölcsös ember felsősége“. És az elkövetkezett idők előérzetében volt talán a zsidóságnak is lelkes munkása. Bár ifjúságát, férfikorát a liberális korszakban élte, érezte, hogy fel kell vértézödni a féltreértéssel, igaztalansággal szemben, mely különbséget tesz ember és ember között — vallások s állítólagos fajokkal szemben.

„Minden zsidónak, a legkisebbnek is tudnia kell, hogy a zsidóság tükkörképének tartják. Ne legyen benne tehát semmi kivetendő sem modorában, sem lelkeségében...“ ez volt az elképzelése arról, hogyan helyezkedjék el a zsidó a társadalomban.

Gerő Ödön büszke lehetett arra, hogy évtizedeken át kultúrelőadója volt a 860 éves budai hitközségnek. Élete, munkálkodása élő ellenérv volt a támadókkal szemben. Felvilágosodott, lelkes és messzire látó elméje engedte, hogy a pro Palesztina célkitűzéseit is magáévá tegye. „Palesztina felépítése a civilizáció becsületmentése, azé a civilizációé, mely tűri a pogromokat, zsidók üldözését, legyilkolását. Az emberiségnek ezt a szégyenét a zsidóság Palesztina felépítésével teszi jóvá...“

A szépért, jóért, művészetért lelkesedő kitünő embernek tehát ki kellett vennie a részét az élet — különösen a mai élet árnyoldalaiból is. De gerincesen, hősiesen a jövő igazságszolgáltatásban való erős hitben hunyhatta le sokat látott, sokat gyönyörködött szemeit. Egyénisége, jelleme, bölcsesége vigasz és biztatás számunkra: barátaira, híveire.

Herman Lipót.

Budai zsidók egy svájci humanista krónikában

A török veszedelem a humanizmus korának legégetőbb kérdései közül való.¹⁾ Állandó éber figyelemmel és féltő gonddal kísérik a török harcok menetét úgyszólván Európa minden részében. Hiszen a török a XV. és XVI. sz.-ban egész Európa számára sürgősen megoldandó problémát jelentett. Körülbelül egy évszázad leforgása alatt végiggázolt Délkelet Európán s már-már a Nyugat kapuit döngette, hogy elsöpörje az utolsó gátakat és megsemmisítse mindazokat az értékeket, amelyeket európai kultúrának mondunk. A humanizmus korát a politikai okokon felül ez az utóbbi kérdés is igen sokat foglalkoztatta: féltette az európai kultúrát a barbár török betörésétől. Ez a magyarázata annak, hogy a török kérdés olyan hatalmas irodá-

lónak szolgált kiindulópontul.³⁾ Alig van humanista író, akinek vele valamilyen kapcsolata ne lett volna. A korai humanistákon, Aeneas Sylviuson kezdve, aki maga állt a török ellen vezetendő hadjárat élére, folytatva Conrad Celtisen és a bécsi humanista társaság valamennyi tagján, a sort Erasmuson át Lutherig és Melanchthonig vezethetjük. Alig van műfaj, amelynek ebben a töröktárgyú irodalomban sokszorosan ne akadna képviselője. Drámát, eposzt, lírai verset, beszédet, levelet százával lehetne felsorolni. A tudományos irodalom sem maradt el mögöttük. A török történeti multjának, néprajzi jellemző vonásainak kutatása fontos tanulságot rejtegetett a jelen számára, harci modoráról szóló tudományos és féltudományos iratok a leghasznosabb mindennapi olvasmányok közé tartoznak.³⁾

A magyarságra igen fontos feladat hárult a török kérdésben: Magyarország lett a „kereszénység védőpajzsa“ a pogány törökkel szemben.³⁾ Földrajzi helyzeténél fogva vállalnia kellett ezt a szerepet, ha meg akarta védeni a maga önállóságát és ha be akarta bizonyítani, hogy valóban szerves része lett a nyugati kultúrközösségnek, ahol helyét Szt. István király kijelölte volt.

Ez a hősiesség vállalkozás a magyarságnak igen nagy megbecsülést szerzett szerzte Európában. Neve ismertté lesz. Az érdeklődés közepontjába kerül. Teljesen megváltozik az a kép, amely eddig róla az európai közvéleményben kialakult. S a humanizmus megindítja azt a folyamatot, melyet a magyar irodalom európaizálódásának mondunk.⁴⁾

A magyarságra eső fényzönből a magyarországi zsidóságra is világít néhány fénysugár a humanista irodalomban. Különösen Buda első ostromának történetéhez fűződik a magyar zsidóság nagy dicsősége. A humanista történetirodalom igen fontos szerepet tulajdonít a budai zsidóknak Buda vára védelmében. Ugyszólván valamennyi forrás megemlékszik róluk és kiemeli, hogy elszánt hősiességgel védekeztek az utolsó pillanatig, sőt még akkor is, amikor már minden védelem reménytelennek és hiábavalónak tűnt. Csakúgy hullott a török a budai zsidónegyed ostroma alkalmával, míg végre mégis sikerült betörniök megerősített falán. Itt aztán vérszomjában bosszút álltak a hősiességért s kardélre hányták a budai zsidóság legnagyobb részét.

Meglepően részletesek és pontosak a budai zsidók hősiességéről Kessler svájci humanista feljegyzései.⁵⁾ Johann Kessler (1503—1571) helye Svájc történetében a reformáció kialakulásával függ össze. Zwingli legbelsőbb munkatársai közül való volt. Nagy érdemei vannak a svájci református egyház megszervezése körül.⁷⁾ Luther és Melanchthon közvetlen tanítványai közé tartozott, mestere Erasmus volt. Egy életen át tartó őszinte barátság fűzte a svájci humanizmus és reformáció másik központi alakjához, Vadianushoz. Humanista kapcsolatai gyakran térítették el egyházszervezői munkásságától. Foglalkozott asztronómiával, korának divatos tudományával. A költészettel is megpróbálkozott latin és német nyelven írott alkalmi verseiben.⁸⁾ Legjelentősebb irodalmi alkotása azonban éppen történeti munkája, a Sabbata.⁹⁾

A Sabbata nem nevezhető komoly történetírásnak. Inkább krónika, melynek kultúrtörténeti jelentősége nagyobb, mint történeti forrásértéke. Szerzője azonban késégtelenül tudott elbeszélni. Nadler szerint, a század legderűsebb és leghangulatosabb prózaírója.¹⁰⁾ A maga korának (1519—1540), elsősorban pedig St. Gallen városának a

Budai zsidók egy svájci krónikában.

krónikása, de figyelmen kívül nem kerülnek el Európa fontosabb eseményei sem.

Kessler is szemmel tartja a török háborúk menetét, akárcsak a többi humanista. Beszámol egy-egy nagyobb ostrom lefolyásáról, a török-dúlta magyar föld helyzetét igen súlyosnak találja. (Es stat laider umb das Ungerland ganz erbärmlich.)¹¹⁾ A budai zsidók hősiességéről ugyancsak sok érdekes részletet tud. Nem elégszik meg az általánosságokkal, hanem pontos adatokat is közöl: a törökök harmadfélezer embert vesztettek a zsidónegyed ostroma alkalmával. A makacs ellenállást pedig rettenetes bosszú követte, melynek húszerében negyedszázados hős zsidó esett áldozatul. (Als och der grossen herren hüser daselbst vil thurn an den muren gehept sind durch die selben die Türken ingetrungen und dardurch die statt und schloss gewunnen och alles christenen volks, alt und jung, wib und erwürget; bald nach eroberung der Statt Ofen die Juden gassen, welche in der statt gelegen und mit sunderen muren und befestigungen fursehen gewesen sind, gewaltiglich angriffen, fast lang gestürmt und by dritthalb tusig man darvor verloren. Als sich aber die Juden so fast geweret und nit sunders kriegsblut by inen gehept, haben die Türken das geschütz zu der statt zu handen bracht, die Thor zerschossen, in die gassen gefallen und was athem gehept hat, alles zerhackt und dermassen mit inen gehandelt, das von vierthalb tusend Juden nit mer daan zwainzig entrunnen sind.)¹²⁾

Az első kérdés, amely ezzel kapcsolatban felvetődik, milyen forrás alapján dolgozta fel a Sabbata szerzője a magyar eseményeket? Ebből a szempontból igen érdekes megállapítást kell tennünk. Kessler forrása egy ismeretlen szerző 1526-ban megjelent röpirata volt a törökök ellen.¹³⁾ Az adatokkal együtt a zsidókról szóló két szövegrész is pontosan, mondatról mondatra megegyezik. Megfelelhetünk arra a kérdésre is, hogy jutott el Kesslerhez ez a röpirat: még megjelenésének évében egy baseli kiadás is készült belőle.¹⁴⁾ Azon nem csodálkozhatunk, hogy Kessler az ismeretlen szerző munkáját ennyire kiaknázza, hiszen tudjuk, hogy a humanizmus az antikvilághoz hasonlóan a szellem kincseit bizonyos mértékig az emberiség közös tulajdonának tekintette.

Annál csodálatosabb azonban, hogy maguk az adatok, — melyekkel nemcsak itt találkozunk, hanem egyebütt is — nem bizonyulnak hiteleseknek. Bizonyos mértékig elfogultak a budai zsidósággal szemben — a zsidók javára. A korabeli török történetíróknál a zsidók hősiességéről említés sem történik.¹⁵⁾ Megállapítják ugyan, hogy mint kereskedők és iparosok nem hagyhatták el olyan könnyen a várost, akárcsak a földbirtokos osztály, melynek ingatlan vagyonában nem eshetett akkora kár. De aztán beszámolnak arról is, hogy a zsidó foglyokat a törökök a keresztényekkel együtt magával vitte, amikor Buda elfoglalása után egy időre kivonult az országból.

A zsidó történetirodalom nem teszi magáévá a humanisták hiteles adatait.¹⁶⁾ Történeti kutatások alapján megállapítja, hogy a budai zsidók száma a XVI. sz. első felében legfeljebb kétezer lehetett,¹⁷⁾ tehát távol volt attól a számtól, mely Kesslernél és egyebütt is a törököknek esett áldozatul. A zsidók hősiességéről is kevésbé ideális, de elképzelhetőbb és — bármennyire hihetetlen — objektívebb képet fest, mint a keresztény humanista források.

Ennek a — ma olyan elképzelhetetlennek tűnő jelenségnek a ma-

gyarázatát a humanista történetiszemléletben kell keresnünk. A humanista történetírás, akárcsak az antik, nem kizárólag a múlt iránt való tudományos érdeklődésből kutatja a letűnt korok eseményeit, hanem igyekszik összekapcsolni a múltat a jellel és a jövővel. Azért tekint a múltba, hogy tanulságokat merítsen belőle a jelen és a jövő számára. Amikor tehát Kessler és a többi humanista történetíró a török harcok menetét követi, nem felejtkezik meg a török végleges leverésének nagy céljáról. Azért emeli a zsidók hősiességét ideális magasságba, hogy mintaképpül szolgáljon a világnak. S másrészt a zsidóságot is belevonja abba a nagy humanista közösségbe, melynek meg kell mentenie az európai kultúrát a törökkel szemben.

¹⁾ Huszti József: Platonista törekvések Mátyás király udvarában. *Minerva* kvt. 3. Pécs, 1925. 79. l. — ²⁾ Turóczi-Trostler József: Ungaris Eintritt in das literarhistorische Bewusstsein Europas. *Deutsch-ungarische Heimatsblätter* 1931. 27. l. — ³⁾ Waczulik Margit: A török korszak kezdetének nyugati történetirodalma a XVI. sz.-ban Bp. 1937. Horváth Magda: A török veszedelem a német közvéleményben, *Minerva* kvt. 112. Bp. 1937. — ⁴⁾ Győry János: A kereszténység védőbástyája, *Minerva* kvt. 42. Bp. 1933. Terbe Lajos: Egy európai szállóige életrajza. (Magyarország a kereszténység védőpajzsa.) *E. Ph.* k. 1936. — ⁵⁾ Turóczi-Trostler J.: i. m. 117. l. — ⁶⁾ I. Nadler: Literaturgeschichte der deutschen Schweiz. Leipzig und Zürich 1932. 168. ll. Meyer v. Knouau: Eine schweizerische Hauschronik aus der Reformationszeit. *Sybel's historische Zeitschrift*, 24. évf. 67. ll. E. Egli: Die St. Gallener Täufer, Mit Beiträgen zur Vita Vadiani. 1897. — ⁷⁾ E. Egli: Schweizerische Reformationsgeschichte. Zürich 1910. — ⁸⁾ Összegyűjtött munkáinak kiadása: E. Egli-K. Schock: Johannes Kesslers Sabbata mit kleineren Schriften und Briefen. Herausgeg. vom Historischen Verein des Kantons St. Gallen, 1902. — ⁹⁾ Sabbata. Chronika, inhaltend historien, geschichten und händel etlicher, die sich von erwellung an Caroli V., römischen Kaisers, in miner herren statt, allhie zu St. Gallen, och etlicher, so sich an anderen orten mehr zugetragen und verlossen habend... A címet a szerző maga magyarázza meg: azért Sabbata, mert szabad estéin és ünnepnapokon dolgozott rajta (an den sabbaten, das sind an den Fyrtagen und Fyrabendstunden, Vorred 13. l.) — ¹⁰⁾ Nadler: i. m. 168. l. — ¹¹⁾ Sabbata, 231. l. — ¹²⁾ Sabbata, 241. l. — ¹³⁾ Hernach volgt des Bluthundts der sich nennet evn Türkischen Keyser gethaten, so er und die Seinen nach eroberung der schlacht auf den XXVII. j. Tag Augusti nechstvergangen geschehen, an unsern mitbrüdern der ungarischen landschaften ganz unmenschlich getryben hat und noch teglichs tut, Anno 1526 (h. n.) — ¹⁴⁾ A baseli kiadás címe ugyanaz, (zu Basel durch Adam Petri 1526.) Idézi: Apponyi: Hungarica. I. 188.: Kertlenny: 265. — ¹⁵⁾ Török történetírók. Fordította és jegyzetekkel ellátta Thury József, Akadémia kiadása Bp. 1893. — ¹⁶⁾ Kohn Sámuel: A zsidók története Magyarországon. Bp. 1884. 340 l. Büchler S.: A zsidók története Budapest, Bp. 1901. 73. ll. Venetianer Lajos: A magyar zsidóság története. Bp. 1922. 79. l. Grünwald Fülöp: A zsidók története Budán. Bp. 1938. 10. l.

Katzburg Ilona.

Dionysios Barsalibi szír író a magyarokról

Dionysios Barsalibi a szír egyház és irodalom jelentős alakja. Utolsó éveiben jakobita püspök volt Amidaban (meghalt 1171-ben).¹⁾

Az egész Bibliát végigkísérő kommentárjából csak az új testamentumra való magyarázatai láttak mindmáig napvilágot. Sajnálni való, hogy az őtestamentumra írottak kiadatlanul hevernek a Woodbrooke-kéziratok között, pedig véleményem szerint sok érdekes és értékes hagyományt őriznek. Erre engednek következtetni a későbbi

Dionysios Barsalibi a magyarokról.

íróknál előkerülő idézetek. (Egy ilyent találtam a Paul de Lagarde kiadta arab bibliakommentárban Lót leányai történetéhez. *Materia-
lien zur Kritik und Geschichte des Pentateuchs*. II. Leipzig, 1867., 127.)

Az utóbbi időben különös figyelmet fordul munkái felé. Polemikus irataiból kéziratok alapján újabban kerültek kiadásra az iszlám,²⁾ a melchiták (szír egyház egy vékonyka ága),³⁾ meg az örmények hit-
elvi és vallásos szokásai ellen írott munkái.⁴⁾

Zsidó legendamotívumok és nyomok kutatása közben akadtam az alábbi magyarvonatkozású két adatra, amely mindenképp érdeklő-
désre tarthat számot.

A melchitákat támadó tíz fejezet megírására egy Rabban 'Isho nevű szerzetes levele ösztönözte.

A melchita szerzetes többek között azt javasolhatta, hogy a jakobiták tanuljanak két újjal keresztet vetni, mint ahogy a görögök és latinok teszik s hagyjanak fel eddigi szokásukkal, hogy csak egy újjal vetik.

A püspök bennünket érdeklő felelete a következő:

„Te azt írtad nekiünk, hogy nem a természetből és nem könyvekből tanultad, hogy két újjal kell keresztet vetni, hanem ebben a görögök és frankok szokását követed, meg más 24 népet, mint amilyenek az ibériaiak, alánok, oroszok, m a g y a r o k és mások, akik két újjal vetnek keresztet“.

Cáfolatában rámutat arra hogy nem lehet elvetni a természet és könyvek igazságait egy oly szokásért, amelynek hibátlansága kétes.⁵⁾ Az örmények elleni írásában is előfordul ugyanez a vitapont s ott a következő — racionalisztikus — érvet használja: Rajzold keresztet a falon, vagy a földön s meglátod, hozzánk hasonlóan csak egy újjal fogod csinálni.⁶⁾

A második magyarvonatkozású idézetünk történeti érdekű. Mar 'Isho szerint a régi Jerusálem szerepét most Konstantinápoly tölti be. Ez az állítás méltán hívhatta ki a püspök haragos cáfolatát:

„Arról h a l l o t t u n k, hogy népek és nyelvek Jerusálembé áldozás céljából mentek, az általad említett városba azonban még soha senki sem ment ájtatoskodásból, hanem csak üzleti célból. . . Odamentek zsákmányolni, venni és eladni. Leginkább perzsák és arabok látogatják, meg barbár és istentelen népek, mint a Kumaniaiak és m a g y a r o k, akik gazdagítják arannyal, ezüsttel és drágakövekkel.“ (Woodbrooke Studies. I. 41—42. II.)

Ha az idézeteket megfiosztjuk a vallási gyűlölködés sallangjaitól, két értesítést kapunk a XII. század magyarságáról: egyet vallásos gyakorlati köréből, egy másikat gazdasági életéről.

Bizonyára mindkettőre akadnak párhuzamok.

1) Sokoldalú munkásságának áttekintését I. A Baumstark: *Geschichte der syrischen Literatur*, Bonn, 1922. 295—298. — 2) A. Mingana: *An Ancient Syriac Translation of the Kur'an*, Manchester, 1925. — 3) A. Mingana: *Woodbrooke Studies*. I, Cambridge, 1927. 1—95. II. — 4) A. Mingana: *The Work of Dionysius Barsalibi against the Armenians*, Woodbrooke Studies. IV, Cambridge, 1931. — 5) *Woodbrooke Studies*. T. 19—20. — 6) *Woodbrooke Studies*. IV. 47.

Vallásfilozófiai korszak

A régebbi idők világszemléletét a filozófia határozta meg. A görögöknek a „kallogathos“ eszményéért lelkesedő világképe Platón ideatanában gyökerezik. A középkori ember transzcendentizmusa a Schola filozófiáját tükrözi. Az újkor embertípusát Bacon induktív filozófája s Descartes és Spinoza racionalizmusa teremti meg. A felvilágosodás szkeptikus gondolkodása: az enciklopedisták műve és a múlt századvégi relativista világnézetet a materialista gondolkodók hozták létre. Amíg azonban az elmúlt idők szellemi arculatának gondolati alapjait az illető korok filozófiai rendszereiben megtalálhatjuk, addig a mai vulkanikus kor végérvényes filozófiai magyarázatára még senki sem vállalkozhatik. Bachofen, Carus, Nietzsche (a maiak közül: M. Palágyi, Klages) stb. azok a gondolkodók, akikben a biocentrikus alogizmus elődeit vélük felfedezni. Az irracionalizmusnak ezek a szószólói azonban aligha gondoltak a biosz egyeduralmának trónralépésére, amiért is feltehető, hogy az előző korokkal ellentétben a mai kort nem a filozófia formálta, hanem fordítva: a kor eszméi alakítják a filozófiát. Ha napjaink filozófiai irodalmán seregszemlélet tartunk, azt látjuk, hogy mindegyik szerző a modern eszmeáramlatok filozófiai igazolását tűzi ki céljául. Az aktuális élet, a reális lét, az egzisztenciális valóság bölcséleti jogosultságát igyekszik majdnem minden szerző filozófiai érvekkel alátámasztani. Th. Lessing ismert logificatio post festum (utólagos értelemkeresés) receptjének megfelelően. Ennek a gyökeres változásnak, a lelkek forradalmasítottóságának és elmék radikalizálódásának okát sokan kutatják és a kor puerilizmusának (Huizinga), a személyiség elnyomásának (Berdijajev), a D. Kerler által hirdetett imperszonalis ateizmusnak és az N. Hartmann rendszerében kifejtett vallástól független etikának tudják be (Scheeler). A mai vallásfilozófiai írók is az ateizmus elterjedésében, az örök eszmék tagadásában és az abszolút értékek relativizálásában keresik korunk szerencsétlenségének és válságainak okát és a vallásos érzés hanyatlására vezetnek vissza napjaink szomorú életvalóságát. Ezt a kordiagnózist állapítja meg az a három vallásfilozófiai könyv is, amelyről röviden be akarunk számolni.

„A zsidó istenezsme az emberiség fejlődésében“ c. művében Walter Goldstein a mai világkrízis okait keresi.¹⁾ A válság okát a racionalizmusban, az ész egyeduralmában, a gépkultuszban, a mechanizmusban látja, amely a mai emberiség legnagyobb szerencsétlenségét, a világháborút zúdította a világra. A zsidóság életében is a racionalizmus váltotta ki azokat a tragédiákat, amelyek az idők folyamán katasztrófákká nőttek. Philon hellenizáló felvilágosodása után jött a második templom pusztulását követő szétszóródás. Maimonidesz arisztotelizáló racionalizmusa a spanyolországi zsidók katasztrófájával végződött. Hermann Cohen kantizáló felvilágosodását követte a mai zsidóság legszörnyűbb sorscsapása. A túlzásba vitt racionalizmus, a mértéket nem ismerő felvilágosodási törekvések eredményezték a különböző reformmozgalmakat. Ezeknek átkos következménye a vallásos liberalizmus jelszavaitól megittasult zsidóság hitbéli közömbössége volt. A felvilágosodás korának testvériséget és egyenlőséget hirdető elve elvakulttá tette a zsidóságot és önhittségükben a zsidók feiáldozták önmagukat, megtagadták multjukat, feladták sajátos jellegüket és teljesen kivetköztek zsidóságukból. A sa-

jános zsidó kultúra feladása nyomta mindig Ábrahám kezébe a vándorbotot, annak az Ábrahámnak kezébe, aki a bálványimádás helyébe az Egyistenhitet emelte s ezzel a hit birodalmában ahhoz a világalakító fordulathoz jutott el, amihez a gondolkodás terén Kopernikusz ért el, amikor a mindenséget a naprendszer köré csoportosította.

„A zsidóság értékei és megújódásuk“ c. művében M. Kaplán is a vallásos indifferentizmusból akar kivezetni.²⁾ A zsidó vallásértékek megváltoztatása (sinnuj haarchim) — a midrás, talmud, allegorizáló biblia-magyarázat — helyébe az örök értékek megújódásának gondolatát (clüddus haarachim) állítja. Tudja, hogy a szélsőséges ortodoxia szentségtörést, a reformisták pedig elavult elméletek felidézését fogják a szemére vetni, mégis azt látja szükségesnek, mert a hagyomány és a reform szerencsés szintézise csak a chiddus haarchim útján érhető el. Mindazok a vallásos értékek, amelyek az őszidóság (Tenach), a második templom idejétől a kereszténység keletkezéséig (apokrif irodalom), a Talmudokban és a teológiai irodalomban napjainkig keletkeztek — mind hozzá tartoznak a zsidó élet egészéhez és azokból egy jotányi sem hanyagolható el és egy sem mellőzhető. A vallásos értékek megújódása, az értékrenováció a zsidóság életbenmaradását, a zsidó lét örökkévalóságát jelenti. A vallásos értékek megújódása alkotja a zsidó vallás credó-jának alapját és ani maamin-jának fundamentumát. A vallásértékek abszolutságába vetett hitünk biológiai szentséget nyer, és vitalisztikus szükségességet fejez ki. A vallásos értékek megújódásával karöltve halad az ember erkölcsi megújódása, mert az erkölcsi értékek a vallás alappilléreire nyugszanak. Az erkölcsi és vallásos értékek reneszansza Izrael reneszanszának, Izrael örökkévalóságának egyedüli biztosítéka.

A zsidó bölcséleti irodalom a legrégebb kortól napjainkig az értékek rangsorában mindig a vallásos értékeknek juttatta az első helyet. Ez az igazság lebegett CH. J. Roth szeme előtt is, amikor filozófiai anthológiájában a zsidó vallásfilozófiai és erkölcsstani irodalom legszebb fejezeteit kiválogatta és bennük a második templom korától a 20. századig terjedő időközben napvilágot látott bölcséleti és erkölcsi gondolatokat az olvasóval megismerteti.³⁾ Gyűjteménynek (Jalkut) és nem Thesaurusnak nevezi a könyvét, mert a zsidó élet lényegére vonatkozó összes tanításokat adatszerű csoportosításban gyűjti össze. A zsidó életet szabályozó normák és elméletek előadása a könyv, s benne az olvasó mindent megtalál, amit a családi élet szentségéről, a parancsolatok élettani és történelmi jelentőségéről, Izrael kiválasztottságának és fajtisztaságának gondolatáról tudnia kell. A két és fél évezred szellemi munkájának, a pedagógiai érzékkel és hozzáértéssel összeválogatott tanításoknak olvasása közben igaz elismeréssel kell gondolnunk a mű érdemes szerzőjére.

Az itt tárgyalt művekből vigaszt és megnyugvást meríthet az olvasó. Akármerre fordítjuk tekintetünket, mindenhol a kétségbeesés, szenvedés, lemondás, bizonytalanság, reményvesztettség hangja hallható. Mindenfelé világválságról, írnak és értekeznek s a világirodalom egész krizeológiává nőtte ki magát. (Spengler, Evola stb.) Údító oázisként hat az emberre az olyan művek olvasása, amelyekben útmutatással, irányítással, felszabadulással, megváltással kecsegtetik. Az ismertetett könyvek különböző utakon és módokon az erkölcsi

értékek, a vallásos normák, az egyistenhit egyedüli realitását hirdetik és azoknak elismerésétől és gyakorlásától várják az egész emberiség és vele együtt a zsidóság megváltását.

¹⁾ Walter Goldstein: Raajon ha Elohim hajiszráeli behitpatchuth haenusith, Telaviw, 5699. [A német kéziratból héberre fordította J. L. Baruch.] — ²⁾ M. M. Káplén: Erké hajahadut vehitchadsntam kegilluj hachijunijut sebaemunah hajiszraélit, Jeruzsálem, 1938. A szerző: „The Meaning of God in Modern Jewish Religion“ c. munkájának héber fordítása némi változtatással. — ³⁾ Ch. J. Roth: Jalkut hadeorh vehamidoth, Perakim mitoch szifrut hamachasavah vehamuszar sel am jisrael mitekufat bajit séni ad haméah haeszrim, Jeruzsálem, 1938. —

Grózinger M. József.

FIGYELŐ

Zsidó művészek kiállítása

A Zsidó Múzeum helyiségében az OMIKE kultúr tanácsa rendezte kiállításnak kettős célja, hogy művészeink eladási lehetőségeit szolgálja és hogy a nagyközönséget ráeszméltesse arra, hogy kötelessége művészeink életlehetőségeit a legnemesebb módon, vásárlásokkal előmozdítani.

A művészetet a művészek felekezeti hovatartozósága szerint osztályozni nem lehet. Ez a kiállítás is bizonyítéka ennek a ténynek. Nem zsidó művészetet talál ebben a látogató, hanem a magyar művészek különböző megnyilvánulásainak kis gyűjteményét, amely teljes egészében a magyar művészet jellemvonásait viseli magán. Nem adja ez a kiállítás a zsidó vallású magyar művészek munkáinak sem teljes képét, hisz egyik másik éppen legjelesebb művész művei vagy teljesen hiányoznak, mint Fényes Adolfé, vagy csak éppen egy képpel, nem is a legjellegzetesebbel, szerepelnek, mint Berény Róbert. Ezért is csak abból a szempontból óhajtunk e kiállítással foglalkozni, hogy a zsidó tárgyak mennyire ihlették meg művészeiket.

Első helyen a bibliai tárgyú képekről kell megemlékeznünk. Herman Lipót: Jákob viaskodása nemcsak a művész fölényes tudásának, hanem a Biblia szellemébe való behatolásának is gyönyörű terméke.

Szenes Fülöp Jóbja a szenvedő ember ábrázolása. Bokros Birman Dezső: Ruth és Noémi szobra, e kitűnő szobrász minden kvalitását átviszi a kispasztika terére.

Örkényi Strasser István: Ráchel siratja gyermekeit című feje mély együttérzés mellett remek összefogásával méltán foglal helyet a nagytehetségű fiatal művész nem zsidó tárgyú remek alkotásai között, Ruthja pedig a Biblia e legnemesebb nőalakjának művészi megjelenítése.

A többi zsidó tárgyú művek közt Zádor István tökéletes tudású rajzai a Safedi Zsinagógát, Ábrahám és Sára sírját és a lerombolt müncheni zsinagógát mutatják be.

A Kárpátaljai zsidók életét jellemzi virtuóz rajzaival és művészi meglátásával Erdey Viktor. Templomi jelenetein Rembrand lenyűgöző hatását érezzük. Imádkozó embere az alázatos istenfélelem remek

Zsidó művészek kiállítása.

kifejezője. Rézkarcai is ugyanezeket a témákat dolgozzák fel. Örvedetes volna, ha mennél jobban elterjednének.

Itt említendőek Csillag István Hevesi Simont és Kiss Arnoldot ábrázoló plakttjei és Örkényi Strasser István Mendel prefektus érme, amely a fiatal művész első ilyenmű alkotása és a kitünően mintázott fejnek egyszerűsített kivitelével és elhelyezésének jóságával méltóan kér helyet éremművészetünk jeles termékei közt.

Lakos Alfréd: Örökmenekülők című vázlata az örök zsidó sorsot akarja elénk tárni.

Végül hagytam Ámos Imre képeit és rajzait. Ha van zsidó szellem a művészetben, a zsidó vallásosság és szociális együttérzés szelleme, úgy kétségtelenül ezek a képek és rajzok zsidó művészetünk legjavához tartoznak. Ez az érzés, ez a szellem, nem a természetű ábrázolással akarja érzékelteni a gondolatot, hanem víziókat varázsol elénk, amelyen keresztül, színek és formák harmóniája útján, a mély vallásosságból és emberi könyörületből fakadó misztikumba és álmodozó természetfelettségbe visz. Sátoros ünnepe egyike a legszebb vallásos tárgyú képeknek, hajnalváró zsidói mélyen meghatnak, a kállai szentéletű ember (Proféta a kakassal) megrázó kifejezése a megváltásról álmodó zsidónak. A zsidó ünnepeket jelképező rajzai egyszerűségükben és kifejező voltukkal az enemi ábrázolások legszerencsésebbjei. Sokszorosításuk nagyon kívánatos volna.

Csak a zsidó tárgyakat bemutató művészekkel foglalkoztunk behatóan, ez nem jelenti azt, hogy a többiek nem szerepelnek művészi szempontból magas színvonalú művekkel. Művésznőink közül azonban nem hagyhatom említés nélkül Földes Lenke egyszerűségükben monumentális szobrait és Anna Margit költői és a legjobb értelemben nőies finomságú képeit és rajzait.

Naményi Ernő.

Theodor Lessing

A szülői házban nem nevelték zsidó szellemben, nem is tudott a zsidóságról semmit. Csak az iskolában elszenedett „megkülönböztetett” bánásmód ébresztette fel benne zsidóságát. Az itt átélt megaláztatásokból keletkezett „Philosophie der Not”-ja és ezekre a gyermekkori szenvedésekre vezethető vissza későbbi könyve is a „Jüdischer Selbsthass”-ról. Gyökértelenségében (még a héberbetűket sem ismerte) az evangélikus vallásra tért, de később visszaérkezett a zsidósághoz és mint lelkes zsidó szakított ifjúkori barátjával, L. Klagesszel, mert ez előítéleteit a zsidó szellemiséggel szemben nyíltan hangoztatta előtte. A kettőjük közötti különbséget Lessing mint a távoltság és a közelség erosznak különbségét fogta fel. (Eros der Ferne und Eros der Nähe.) Klages úgy élt mint egy budhista szerzetes és úgy filozofált mint egy pogány epikureus, míg

Lessing pogány módjára és a világ felé fordulva élt és budhista-etikai módon gondolkodott. Ez az életközelség szól hozzánk Theodor Lessing költeményeiből, novelláiból, drámáiból, színpadi bírállataiból és filozófiájából, melynek utolsó szava: „Mindere die Not!” Minden szavával a szenvedő emberiségen akart segíteni, korai naplójában írt megható sorainak megfelelően: „Ich möchte die Stimme werden für die Bedrängten und Unbekannten, die Verachteten und Versmähten. Ein Kampfmensch, der nicht fragt: Was tut mir not? Sondern: Wem bin ich nötig?” Th. Lessing, a Kampfmensch, valóban sohasem önmagáért, hanem az eszméért, a zsidóság eszméiért harcolt és halt meg. Az éjszakai sötétségtől védett orvtámadói igazolták Lessing „logificatio post festum” (das Hingeben von Nachhinein) történetfilozófiai elméletét.

Grözinger M. József.

K Ö N Y V E K

Magyarság-kép és világirodalom

Turóczi-Trostler József tanulmánya

Turóczi-Trostler József, a magyar-német szellemi kapcsolatoknak fáradszató buzgalmú, a kutató törekvést legázoló, sivar körülmények között is tántoríthatatlanul kitartó tudós búvára, jelentős és érdekes tanulmánnyal örvendeztette meg olvasóit.

Zum weltliterarischen Streit um den ungarischen Charakter (Budapest, 1939) c. dolgozatában abból a tényből indult ki, hogy Közép-Európa történeti tudatában két kép él a magyarokról; az egyik középkori eredetű, mögötte gyűlölet izzik; a másik a derengő renaissance korában támadt; lényege ebben a metaforában nyert jellemző kifejezést: Magyarország a kereszténység bástyája és menedéke. Majd arra a mozzanatra világít rá, hogy a magyarság megítélésében előállott fordulat az emberismeretnek a psychognosisnak, a karakterológiának köszönhető, annak a tudománynak, mely utazásokból, felfedezésekből vonja le következtetéseit; a négy vérmérsékletéről való elméletet a néptemperamentumokévé építik ki, eljutnak a nemzetek rang szerint való sorakoztatásához.

Ismerteti a Camerarius Joachimnak, a kései humanista írónak, Melancthon tanítványának neve alatt szereplő, naiv népismereti tapasztalatokról tanuskodó néplajstromot, szól Sachs Hansnak Vexation der 24 Länder und Völker-je népszemléjéről, Georgewitz (Peregrius Hungarus de Croatia) hasonló szellemű De Turcarum moribus-áról (1554), foglalkozik még Boemusszal is.

Fejtegeti, hogy a humanista iskolázottságú német történetírók között Beatus Rhenanus a legértelmesebb; azt hangoztatja, hogy a magyar nyelv alkalmas az irodalmi életre. Kiemeli, hogy a földrajzi tényezőknek nagy jelentőséget tulajdonító Bodin János szerint a magyarok azért élénkebbek és harciasabbak az ugyanolyan földrajzi szélesség alatt élő más nemzeteknél, mert széljárta országban laknak. Elemezi a skót Barclay János (1582—1621) munkáját is (Az emberi szellem tükre).

Nem kevésbé gondosan ír Lansius Tamásról (1577—1657). Lansius nevezetes munkájában (Consultatio de principatu inter provincias Europae habita) hercegek és más előkelő urak beszédekkel mondanak; a magyarokról Limburg beszél, a magyart Európa legvittezebb népének tartja, Magyarországot földi paradicsomnak, magasztalja Mátyás királyt és a törökverő hősokeket; míg a magyar a törökkel harcolt, a német, a francia és a többi nép a béke áldásait élvezte. De Schafelizki élesen szembeszegzi a maga álláspontját: szerinte Magyarország Európa sírja, s minden szellemi rangot elvitat a magyaroktól.

Turóczi-Trostler kutató figyelme ráirányul a polihisztor Conringra is: Conring úgy látja, hogy gazdagságban egy európai ország sem tud megmérkőzni a magyar nemzettel, a magyarok erősek is testben, de szellemiekben fogyatékosoknak találja őket.

Elek Oszkár: Magyarság-kép és világirodalom.

Észreveszi azt is Turóczi-Trostler, hogy hovatovább Magyarországon is beavatkoznak az európai divatú, karakterológiai kérdésekbe. Pozsonyban a fiatal Schödel Márton Bernegger Mátyásnak, a híres strassburgi humanistának tanítványa 1629-ben erről ír (*Disquisitio Historico-Politica*): egy mozzanatot sem hagy megvilágítatlanul. Találóa írja róla Turóczi-Trostler, hogy az Énekek énekét zengi Schödel a magyar vitézségről és áldozatkészségről.

Tárgyalja Zeiler álláspontját is: ez kiemeli a magyarok harciaságát és bátorságát, de kicsinylően szól közönyükről az udvari szokások és a művészetek iránt.

Nem kisebb érdeklődésre tarthatnak számot Riederer-re vonatkozó fejtegetései: Riederer János Frigyes (1678-ban született Nürnbergben) *Eigenschaften eines geborenen Ungarn* c. költeményében sekélyes szellemi erővel gúnyolja a magyar nemességet. Turóczi-Trostler üres fecsegésül bélyegzi Riederer izléstelen gúnyolódását. Másfelől rámutat arra is, hogy Riederer satírójának ellenhatásaként egy braunschweigi orvos és természetkutató, Magyarország melegen érző barátja, Brückmann Ferenc Ernő, száll síkra Riederer ellen: ő is verses alakban ír; feddi Riederert a magyarok iránt tanúsított „esetlen” eljárása miatt, érdes hangon támadja, a magyarokat pedig lelkesen védi; vallja, hogy Riederer mázolósa nem feketítheti be a nemes magyarokat:

Wer sich gern Liebe, Treu und Gutthat lässt beweisen
Von fremder Nation, darf nur nach Ungarn reisen.

Fejtegetéseiben Turóczi-Trostler József a dolgok elevenére tapint, a fontos mozzanatokot mindig kiemeli. Élénken figyeli meg az egyes korok szellemével való kapcsolatot, meggyőzően igazolják ezt egyéb tanulmányai is. Most is tisztán látjuk a szellemi *Hintertland*-ot, így a kétféle magyarság-kép mögött, később a barokk-korszak szellemi kisugárzását érezteti velünk, a *Lansius*-részben pedig az udvari politika világára vetít egy sugarat. Végső, de nem utolsó: *ujat mond*. Tudós arcképének a lényeglátás, szellemtörténeti elmélyülés s friss eredményekre törekvés a legszembezőkőbb vonásai. Bennök bízva, várton-várjuk, hogy újabb dolgozatokkal szerez még majd sokunknak bőséges okulást.

Elek Oszkár.

A zsidóság szerepe Balzac műveiben

(*Marthe Spitzer: Les Juifs de Balzac. Bibliothèque de l'Institut Français à l'Université de Budapest. 1939.*)

Talán egyetlen francia íróról sem írtak annyit, mint Balzacról. W. H. Royce néhány évvel ezelőtt megjelent nagy bibliográfiája mintegy négyezer monográfiát, tanulmányt, cikket idéz s ez a szám azóta is jelentékenyen megnövekedett. Az irodalomtörténetnek ezt a rendkívüli érdeklődését Balzac életművének immanens értékén kívül az a különösen nagy hatás magyarázza, amelyet utódaira gyakorolt. A modern regény tulajdonképpen Balzackal születik meg: fogyatékoságaiért nagyrészt ő felelős, erényei elsősorban tőle erednek.

Mikor Spitzer Márta disszertációjában Balzac műveinek zsidó szereplőit vizsgálja, tulajdonképpen sokkal nagyobb feladatra vállalkozik, mint amit munkájának címe első pillanatban sejtett. Valójában

arról van itt szó, hogyan került bele a zsidóság a modern európai regényekbe — s minthogy a szépirodalom a mai átlag-kultúremler világképének kialakításában igen lényeges szerepet játszik, közvetve megismerjük az európai köztudatban élő zsidóság-fogalom kikristályosodásának egyik fontos tényezőjét.

Ebből a szemszögből nézve ennek a disszertációnak a tárgya nagyobb igényű, mint a legtöbb filológiai részletkérdésre szorítkozó doktori értekezésé. Állapítsuk meg máris, hogy a szerző szigorúan tudományos módszerével, hibátlan logikájú gondolatmenetével és főleg minden elismerést megérdemlő tárgyilagosságával meg tudott felelni azoknak a magas követelményeknek, amelyeket tárgyválasztásával önmagával szemben támasztott.

Beszégetésében először is összefoglaló képet ad a zsidók helyzetéről Franciaországban a XIX. század első felében. Az emancipáció jogilag teljeser befejeződött s természetes következményeképen megindult az asszimilációs folyamat. Az antiszemitizmus társadalmi téren még érezhető s a zsidóság legfőbb egyéni problémája: befogadtatni magát ebbe vagy abba a társadalmi körbe, osztályba, környezetbe. Balzacot talán épen ez a kérdés: az egyén emelkedése a társadalmi ranglétrán érdekelte a legjobban s érthető, hogy ez irányban tett megfigyelései során gyakran volt alkalma zsidó kortársainak pályafutását követni.

Jegyezzük meg itt közbevetőleg, — amiről a disszertációban csak később esik szó —, hogy a *Comédie Humaine* szerzője a zsidóságot mai terminológiával élve fajnak tartja, örökletes faji tulajdonságokkal, melyek környezetétől élesen elválasztják. Ezt az elméletet azonban, épen mert művész volt, nem vitte és nem is vihette következetesen keresztül írói gyakorlatában. S a kezünkben levő könyv elolvasása után arra a megállapításra kell jutnunk: Balzac nem volt jó antiszemita, de kitünő író volt.

Ez a konklúzió — mely oly erősen csábít bizonyos modern összehasonlításokra — nincs benne magában a könyvben. Spitzer Márta tudományos objektivitásának legbiztosabb bizonyítéka, hogy fel sem veti a kérdést: antiszemita volt-e Balzac s ha igen, joggal volt-e az? Ennek a kérdésnek az eldöntése az olvasóra marad — ha ugyan a könyv elolvasása után még fontosnak tartja, hogy megfeleljen rá.

Érdekesekek és gondolkodásra késztetők az egyes fejezetek részleteredményei. Hogy a bevezetésnél maradjunk, ennek második részében sorra felvonulnak előttünk Balzac zsidó ismerősei. Kézenfekvő, hogy közöttük keressük az író zsidó szereplőinek mintáját. Egy-két esetben ez a kutatás vezet is eredményhez (Nucingen = Rotschild James báró, Halperson = a német eredetű dr. Koreff, Raoul Nathan = Léon Gozlan), de az esetek nagy részében nem tudjuk megtalálni az eredetit, sőt az is előfordul, hogy Balzac egy-egy zsidó szereplőjének az életében keresztény megfelelője volt, „tehát a zsidó szereplők jelleme nem szükségszerűen faji jellem“. Ahol az író zsidó ismerőseiről mintázta szereplőit, szinte mindenütt felismerhető a szándékos torzítás.

Ez után a szükséges bevezetés után a szerző első sorban a faj és vallás kérdését vizsgálja meg, ahogy Balzac regényeiben a zsidósággal kapcsolatban felmerül. A regényíró szerint a faj zárt egység és tulajdonságai századokon át is fennmaradnak. De ezen a ponton is ellentétbe kerül önmagával: míg francia zsidó szereplői megőrzik a

A zsidóság szerepe Balzac műveiben.

zsidó vonásokat, a műveiben előforduló idegen (pld. német) zsidók nem egyszer a befogadó nép jellegzetes képviselőiként jelentkeznek.

A vallás nem játszik szerepet Balzac zsidó alakjainál, talán mert a nagy írónak aránylag kevés fogalma volt a zsidó vallásról (s persze, részben azért is, mert erősen asszimilált zsidó egyéneket ír le).

Érdekes, hogy a fajiság alig befolyásolja a *Comédie Humaine* zsidó szereplőinek külsejét. Balzac, aki a lelki és testi tulajdonságok összefüggését illetőleg teljesen Lavater és Gall tanait fogadta el, annyira elmerült ezeknek az alkalmazásában, hogy megfeledkezett arról, hogy zsidó alakjainak testi tulajdonságait a konvencionális faji tipushoz alkalmazza. Viszont már ruházkodásuk, lakásuk, higiéniájuk tekintetében nem tudott eléggé megszabadulni néhány kliséstől — s ezek az ő nyomán az újabb regénybe is átmentek.

Ami a zsidók társadalmi helyzetét illeti, itt Balzac elemében érezte magát s egy-egy egyéni társadalmi problémának egész bonnyolultságát, mélységét, árnyalatgazdagságát fel tudta tárni. Kár, hogy zsidó szereplőinek nagyrésztét ugyanabba az egy-két foglalkozásba sorozza (legnagyobb részük bankár vagy művészember). Ezen a foglalkozásokon belül a zsidók, ha nem is mindig rokonszenvesek, de kivételes értelmi tulajdonságokról tesznek tanúságot. Érdeemes megjegyezni, hogy az úgynevezett zsidó szolidaritásról s a nem-zsidók ellen irányuló állítólagos összefogásról Balzac semmit sem tud.

A szereplők jellemének rajzolásánál Balzac nem egyszer átvesz egy-egy régi, még a középkori irodalomra visszamenő hagyományt. De leggyakrabban „megfelelnek” faji tételéről és zsidó szereplői jellemét is foglalkozásuktól, neveltetésüktől, örökölt egyéni tulajdonságaitól teszi függővé.

Befejezésül marad az a kérdés, milyen fontos szerepet töltenek be a zsidó alakok a *Comédie Humaine*-ben. Curtius szerint ez a nagy regényciklus az „arany mítosza”: minthogy a zsidó regényhősök nagy része a pénz világával van kapcsolatban, érthetően igen fontos szerepet kapnak. Közülük kerül ki Balzac nem egy híres monomániákus (Gobseck, Magus) s nem egy olyan is akad soraikban, akit az író — természetesen öntudatlanul — önmaga vonásaival ruház fel.

Akinek csak Balzac regényei élményt jelentettek (s van-e olyan igazi könyvolyvasó, akinek számára nem jelentettek azt?), végig élénk érdeklődéssel fogja olvasni ezt az alapos kutatásról, nagy olvasottságról és főleg önálló, érett ítélőképességről tanuskodó tanulmányt. Minthogy franciául van írva, még pedig igen kitünő nyelven, meg vagyunk róla győződve, hogy a francia irodalomudomány is méltányolni fogja.

Rónai Pál.

Fenyő László: Húség

Versek. 1939.

A pályatárs-költők, akiket Fenyő László elragadó versében húségre szólít fel, már jóelőre elárulták őt. Az ifjak verseiben „mennyi idill, üveghangon sikító táj, kerek panasz, mennyi különös nevű hal s illatosnak dalolt hímzett virág”. A kortársak, — költő és nem költő, vegyesen — lármásan és

nyüzsgöve tülekednek az „igen” felé, ajkuk röhögve húsosodik, a démonok harcát rég elfeledték, soraikban bizony nem csak olyanok akadnak, akik büntetésül, de nem egy éppen méltó világgal érdemli e kort, legtöbbször még ellenségnek is méltatlan. Pedig Fenyő László nem az az ember, aki nem tudna megbecsülni egy igazi, méltó, sekspirosi ellenséget. De a kor nem túlerővel söpri el a harcost, hanem magára

Bródy Lili: Fehér zászló

Athenaeum kiadása. 1939.

hagyja gesztusával. Nem ár, amely ellen hősiesen-hiábavaló gátat emelni, hanem feneketlen, büzös és alattomos mocsár. A hősből Don Quixotte-ot csinál, de az egyszerű becsületből hőst. Fenyő voltaképen nem adta fel új kötetében eddigi magatartását, morc, elégtelen, neuraszténia itt is, őszi kedvű és nyüglődő. De a megváltozott gravitáció megváltoztatja szavai súlyát: a nagy és becsutott kavargások időszakában a maradni-tudás nagyszerű erény lesz, a marcoság heroizmus, a neuraszténia hősi páncél egy egyre jobban elzárkózó lélek körül. A költőkben csalódhatott Fenyő László, a költészetben nem csalatkozhatik. A vers nem hangulat, emlék, menekülés hazug idillje az ő számára, hanem a hűség záloga. Kort, embert, pusztát és elvont igazságot: Fenyő László nem árul el és nem hagy el semmit és senkit, hogy költő lehessen. Ellenkezőleg: költő marad, nem a vers, de a hűség kedvéért: „légy talpazat, melyen áll a Hűség, ahogy Isten adta dallanod, azt cifrázd és azt meztelenítsd le, azt a lány hajlású dallamot.“ — Tisztább és nemesebb hangon aligha szólhat ma költő.

A költőnek ehhez az Isten- és koradta fájdalmas szerencséjéhez, melynek minden új eredményéért, minden szaváért megfizetett, más- és sajátéremű új gazdagság is járul: a vers kivirágzása. A ködös ős változatosabb lesz, az eső egyhangúságából egyre tömörebb színnel villog ki a hulló lombok morbid tarkasága. A látomások letisztulnak, arányaikban megnőnek. Az öreg asszony bolond faliorája hiánytalan és sokat mondó allegóriája a mindentől független, csak a tébollyal rokon magáramaradottságnak, az időről szóló kitünő strófaik közül is kiragyo a neuraszténia éjszakai rémület víziója a sötét lovat patkoló sötét kovács, zavarosan és baljóslatúan csillámló ezüst patkószegeivel. A dallam is érik, zöngésedik: a Tilliti betűjátéka új hang Fenyő skálájában. Egyes soraiban egy fáradtabb, megviseltebb, erősebb és zsidóbb Tóth Árpáddá dallamosodik: „Itt ülök a városligetben, ülök, az örsre készületlen, kietlen a kedvem, kietlen.“ — S egyes jelzők: — az idő, „nagyfényű“ izzadtsága, „nyúlászajú“ évek, „kikiriesszagú“ novemberi éj — nagy, és további hő lehetőségeket rejtő gazdagságot sejtetnek.

Keszi Imre.

A Mauci. A felesége tartja el, az Első ütem után Bródy Lili „Fehér zászló“ c. könyvében eddig legkomolyabb igényű regényét adja. Az igényesség ebben az esetben programponot jelent, amelyet az író állít fel könyvével szemben s nem az olvasónak az eddigi művekkkel szemben való megkülönböztetését. Az olvasó szívesen vallja be, hogy neki az első két regény is tetszett (a harmadik már az újabb vonalba tartozik), holott ezek dús és eleven epikus anyagával szemben ma már nem mérhető, de érezhető ellenállást észlel az író részéről. Az új regény szintén igen dús anyagú, de ez az anyag nem par excellence epikai. A regény egyhelyben hullámszik, anyaga a múlt és az emlék, de ez az anyag nem válik elbeszélő jellegűvé, lírai marad. Ez a líraiság adja a regény atmoszféráját. Nem véletlen, hogy a legtöbbször előforduló szavak a szövegben: tünékeny, levegős, laza, oldódó. A regény hősei emlékeket gyűjtenek, adnak, vesznek, cserélnek: az emlék tisztaságának áldozzák fel a várt és áhított perect. Az emlék beavatottjai utaló félszavakban érintkeznek és ironikus félmondatokban. Néha ezeket a félszavakat is idézőjelbe teszik, mintegy éreztetve, hogy az ironián is túl vannak már. Idézőjelben kimondhatóvá válik a kimondhatatlan is, olyan szavak, mint: élet, boldogság, szerelem, amelyek idézőjel nélkül nyersen és szemérmetlenül hatnak. Persze, idézőjeles ironiájukban is ugyanazok maradnak a szavak és az érzelmek. A regény egyik hősnője, aki a fejlődés folyamán íróvá érik, jól tudja, hogy az idézőjeles szemlélet másodlagos s hogy utalni csak ismert és íróilag feltárt dologra lehet. A megismerés és a feltárás elsőrendűbb és íróibb feladat, mint a felismerés és a visszamutatás. Végső fokon az irodalomban nem kamaszos beavatottságról van szó, hanem másféle kapcsolatok ismeretéről és közösségéről, mint amelyet az idézőjelek közvetítenek.

Egyébként a regényben szó esik tárgyilag mindenféle vonatkozásról: magányról, a harmincadik életév válságáról, sőt felmerülnek az író régebbi problémái is: dolgozó és nem dolgozó nő helyzetéről, ezáltal már idézőjelben. A legzavartalanabb élvezetet azok a fejezetek nyújtják, amelyekben az író közhely és valóság sajátos egymásba-

Steiner Lenke: Bródy Lili.

olvadó, egymást idéző vonatkozásait ábrázolja. Ezekben minduntalan félfénylik a nőirónál oly ritka — humor. Az emlékekkel és a multtal való játék is megörvendeztet mindenütt, ahol a hangulat háttérét a líra adja, nem pedig Proust nyomán keletkezett írói elhatározás.

A könyv befejezése után az olvasó kíváncsi és kielégítetlen marad. Tudni szeretné, hogy ez az írói anyag, amit kapott, hogyan fog késszé érni. Várja, hogy a regényhangulat regényhelyzetekké fejlődjék, és kívánja, hogy az író sajátos és vonzó líraisága akkor is megmaradhasson.

Steiner Lenke.

Otto Zarek:

Die Geschichte Ungarns

Humanitas Verlag Zürich, 1938.

A XVIII. század második felétől kezdve többször megírták német nyelven hazánk történetét magyar szerzők és idegenek. A nem magyar szerzőknél mindig felmerült az a kérdés, mi készítette őket, hogy a nekik idegen tárggyal foglalkozzanak. Zarek igyekszik annak magyarázatát adni, mi vezette őt a magyar nemzet és föld történetének feldolgozására. Az osztrák történetíróknál Magyarország mindig csak mint Ausztria egyik függeléke szerepel. Önálló, sajátos, egyéni történetét nem ismerik el. Különös érdeklődést keltett benne a nemzetiségi kérdés kialakulása a Dunamedence középső területén. Ő, az idegen — úgy vélekedik — elfogulatlan vizsgálója lehet a kérdéseknek, mert nemzeti hagyományok nem befolyásolják ítéletében.

Zarek történelmi munkájának olvasása bennünk azonban azt a gondolatot kelti, hogy a szerzőt, ki már megelőzőleg megírta Kossuth Lajos regényes életrajzát, — Die Liebe eines Volkes —, talán azért fordult különös érdeklődéssel a magyar mult felé, mert Kossuth gondolatainak: a liberalizmusnak és a demokratikus eszméknek ősi magyar gyökereit nyomozta. Anonymus Gestájában olvasott vérszerződés pontjaiban vélte azokat megtalálni, felfedezni. Így tudjuk magyarázni azt a feltűnő vonást, hogy Zarek, aki legtöbbször Hóman és Szekfű Magyar történetét követi előadásában, a vérszerződés kérdésében lelkesen és teljes odaadással a maga felfogását hirdeti. Míg Hóman megállapítása: a vérszerződésnek

Béla király névtelen jegyzőjénél olvasható, s az ő korának alkotmányjogi felfogását jellemző pontozatai nem alapulnak hiteles hagyományon (Magyar Történet I. 72. l.). Zarek ezt írja: Man findet kein Beispiel in der Geschichte, dass ein landnehmendes Volk am Anfang seiner Wanderung einen förmlichen Vertrag schliesst, um die Grundlage der künftigen, Verfassung nach der Landnahme durch Vereinbarung „nach freiem Willen“ festzulegen, Die Ungarn taten es. Bibliai reminiscencia a zsidó szerzőnél: Ihr heilig beschworener Vertrag, der Blutvertrag, ist gleichsam die Bundeslade des ziehenden Volkes (43. l.).

Ennek a szerződésnek hatását látja a magyar történelmi fejlődés egész folyamán, ezt az alkotmányt erősítik meg a későbbi századok, A középkori Európa feudalizmusa azért nem tudott kifejlődni magyar földön. „Die Verfassung kulturloser Heiden ist das Musterbeispiel der Liberalität.“ (44. l.) Der Blutvertrag, das älteste Instrument einer nationalen Willensbildung, hatte als Urform der staatlichen Gemeinschaft in den Grundzügen der Demokratie gefügt. (43. l.)

Másik vonása a műnek, hogy írója — a ma olyan divatos történelmi életrajz szerzője — legnagyobb érdeklődéssel a magyar történet kimagasló egyéniségei felé fordul. (Szent István, Nagy Lajos, Mátyás, II. József, Kossuth.) Romantikus alakjai nagyszerű regények hősei lehetnek.

A német író Goethe-rajongása elragadja, külön fejezetben foglalkozik Karl August Szász Weimar hercegének a magyar trónra való meghívásával kapcsolatos ábrándos tervekkel, Fürstenspiel um die Stephanskronen. Képzletében már látja Goethe bevonulását Budára a herceg oldalán. Der vierzigjährige Goethe begleitet Karl August in sein Königreich Ungarn: Welch eine Wendung in der Geschichte dieses Landes, in den Geschichten dieser Nation! (44. l.)

A zsidósága miatt emigrációba vonult író a magyar zsidóság multját is figyelemmel kíséri a történet folyamán.

A szerző regényírói voltára vallanak a megjelölésnek hatásos formái, a romantikus és misztikus vonások kiemelése.

A mű hibáinak és hiányainak aprólékos felsorolásától eltekinthetünk; ezek abból a körülményből folynak, amit a szerző hangoztat már utószavában. A

részletek behatóbb ismertetésének hiányát érzi az idegen származású szerző. Az uralkodó családok rokonai kapcsolatait nem ismeri oly pontosan, és kronológiai hibák is előfordulnak. De mindezek nem hatnak zavaróan és nem rontják le a könyvedén olvasható mű irodalmi értékét.

Lelkes, naiv rajongása a magyar mult iránt; vonzó, Ha példát kívánunk felhozni, mikép tud a magyar történelem nagyjainak megismerése szeretetet kelteni idegenekben a magyarság iránt, akkor rámutathatunk Zarek történelmi művére.

Grünwald Fülöp.

K I S E B B B I R Á L A T O K

Kozocsa Sándor: Vörösmarty ifjúkori kísérletei. Kny. az Irodört.-ből Bp. 1939. Kozocsa Sándor szövegkiadványai egyre biztosabbá teszik a tájékozódást az „ismeretlen Vörösmarty“ költői világában, A Zalán futásának első kidolgozása után most hat verstörédeket tett közzé. A költemény-kísérletek abból az időből valók, amikor a költőt „Percell Sándor Urnak fia mellé szoptató Dajkának“ fogadták. Kozocsa rövid bevezetésében ismerteti a versek lelőhelyét és keletkezésük időpontját. Megjegyzéseiben pedig esztétikai rámutatásokkal, antik költői egyeztetésekkel s szövegkritikai észrevételekkel biztosítja közleményének irodalomtudományi értékét. (zs)

Kozocsa Sándor: Az 1937-ik év irodalomtörténeti munkássága. Bp. 1939. A magyar bibliografiai irodalom egyik szilárd pontja; Kozocsa Sándor évről-évre megszerkesztett irodalomtörténeti címjegyzéke. Nélkülözhetetlen mű az irodalomkutatók számára, és mint olvasmány; messze távlatokat nyit. Leolvasható belőle irodalmi életünk mozgalmassága; minő visszhangra talált egyik vagy másik mű, melyik írónk felé fordult nagyobb érdeklődéssel a tudományos figyelem. Az előző évek összeállításától eltérőleg az 1937. esztendő repertoriumában külön címszó alatt foglalta össze Kozocsa Sándor a zsidó vonatkozású cikkeket és könyvismertetéseket. (-d.)

Waidapfel Imre: Jegyzetek a Zalán futásához. Kny. az Irodört. Közl.-ből Bp. 1939. A szerző ebben a tanulmányában Vörösmarty epikus művének néhány részletmozzanatát világítja meg szigorú filológiai módszerrel és széles tárgyátörténeti tudással. A magyar romantika problémájába kapcsolódnak

kutató munkájának eredményei: 1. A Hajna-epizód Dugonics András regé-nyével érintkezik; 2. A romantikus magyar mitológia kialakításában Herodotos is szerepet vállalt; a skythák Ares kultuszából testesedett ki Hadur alakja. 3. A magyar-perzsa rokonság fikciója egy Árpád-Kyros párhuzamban is megmutatkozik. A dolgozat mélyebbre ásta a honfoglalási epika hagyomány-történetét. (-o.)

Várnai Zseni: Legyen meg te akaratod. Versek. Bp. 1939. Várnai Zseni áldott verselő asszony. Öröme, bánata zengő szépséggé változik verseiben. A versek egyszerűek, igazak, mint a zsol-tárok. Egy meleg asszonyi szív imádságai. Sötét szeme végigtekint a világon, meglát minden bajt, szomorúságot. Szeretne megnyugodni Isten akaratában, de az anya fájdalma zokog, lázadozik benne. Minden anya féltő, könyörgő szavait zokogja Istenhez: „Ments meg a gyermeket, építs neki bárkát.“ Békés, asszonyi szavával még az állatokat is szeretné megszeli-díteni, maga köré gyűjtené őket, beszélne velük, mint Assisi Szent Ferenc. Jó lenne, ha minden szenvedés olyan lenne, mint az álom, messzire tűnne hamar. A költő számára nincsen messzeség. Szívéhez minden közel van, szemébe minden kép belefér. Igaza van Hofmannstahlnek: a költőnek nincsen nyugalma, állandóan örködik, figyel, mintha „szemének héjja sem volna“. Minden örömet, fájdalmat erősebben érez, mint más „mert minden ember más nyelven beszél, de addig fáj, míg az ember él“. Szeretne megnyugodni, léleketét visszafojtva figyel. Nem akar panaszkodni, nem is érde-mes.

Várnai Zseni versei: a lélek dalai, csupa mélyről jövő, szomorú és mégis

Kisebb bírálatok.

olyan dal, mely napfényes virágos mezőket, áldott termőföldeket juttat eszünkbe, összebomló, zsongó lombokat. A versek nyelve tiszta, szép, zenei. Van bennük lélek, fény, tisztaság. Igaza van Várnai Zseninek. Nincsen messzeség! Van lélek, van fény! Lélektől lélekig lobognak fáklyafényként ezek a versek, ezek a könnyből, szomorúságból fakadt zsoltárok.

Timár Magda.

Sigmund Freud: Der Mann Moses und die monotheistische Religion. Amsterdam, 1939. A történelmi regény finom lélektani és történelmi eszközeivel megírt életrajz ez a könyv. Benne Freud „Totem und Tabu” és „Die Zukunft einer Illusion” c. könyveinek gondolatmenetét fejleszteti tovább. Arra a következtetésre jut, hogy Mózes nem volt zsidó, hanem egyiptomi. Ennek a tételnek megfelelően, bírálja a monoizmust is, amelyet neurótikus szimpotomának nevez.

Freud maga sem vállalja a felelősséget merész állításaiért, minden illetékeséget a bibliakritikusokra hárít és lépten-nyomon hangoztatja, hogy elmélete „ein ehernes Bild auf tönernen Füßen”. De ha tudományos hitelességgel bizonyítaná is be Freud Mózes egyiptomi voltát, akkor sem váltóztatna azon a tényen, hogy Mózes a zsidó néphitben eleven valóság, Achad Haam „Mózes” c. tanulmányában Goethe „Werther”-jéhez hasonlítja a Mózes létezése körül felmerült kételkedést. Werther létezett, mert hatása konkrét jelentést nyert (sokan lettek Werther hatása alatt öngyilkosok). A Szentírás isteni eredetén túl Mózes létezését azért sem tagadhatjuk, mert a zsidó népéletben Mózes három és fél ezer év óta élő valóság.

G. M. J.

Tóth Árpád: Bírálatok és tanulmányok. Debrecen 1939. Tagadhatatlan tény: Tóth Árpád kiesett a „hálás utókor” irodalmi kegyéből. A debreceni zsidó gimnázium VIII. osztályának növendékei (1938/39. tanév) vállalkoztak arra, hogy legalább egy pillanatra feledtessék a kortársnemzedék bántó magatartását. Kiváló irodalomtanárunk, Kardos László irányítása mellett kiadták Tóth Árpád tudományos prózai műveinek java termését. A költő örök Debrecen-kapcsolata kötelezte őket. Végtelenül jólesik újból találkozni a nagy lírikussal, amint Szabolcska,

Ady, Sik Sándor, Szép Ernő, Kosztolányi, Szomorú Dezső stb. egy-egy művének bírálatában, vagy írói művészetük megmutatásában felfedi intellektusát. A szerencsésen összeválogatott cikkek-ből és tanulmányokból könnyen kibontakozik a költő bíráló modora, és viszonya kora irodalmi s művészeti jelenségeihez. Ezekről a vonatkozásokról jól tájékoztat Kardos László rövid, de sokszempontú bevezetője. (-en.)

Kardos Albert: Magyar államférfiak házi zsidói. Bp. 1939. Kardos Albert zsidó vonatkozású tanulmányai között tárgyi érdekességénél fogva egyedül áll ennek a látszólag nem irodalmi területről köleszöszött tételnek feldolgozása. De csak messziről tekintve, hajlik el a cím mögött meghúzódó tartalom az irodalomtörténet síkjától. Ellenkezőleg: éppen a magyar-zsidó írók munkásságának szemlélete indíthatta Kardos Albertet arra, hogy ellenőrizhető példák során igazolja, mint találtak rá a nemzeti élet sorsintézői a magyar zsidóság szellemi világában politikai meggyőződésük támogatóira. Egyenes vonal vezet Falk Miksától és Helfy Ignácól Kónyi Manón és Dóczy Lajoson keresztül Horn Edéig, Kármán Mórigh és Márkus Miksaig. Nevüket elsősorban irodalmi és tudományos multjuk örökítette meg a közvéleményben. Kardos Albert új távlatba állítja őket. A „házi zsidó” megjelölésnek jelképi értelmet ad, amidőn legkiemelkedőbb képviselőiben mutatja meg, miként egyesülhet alkotó munkára az eszmeiség, azonos cél és kölesönös megbecsülés erején magyar teremtőkészség és zsidó tehetség.

Zs. J.

Rubinyi Mózes: Zempléni Árpád emlékezete. Lafontaine Irod. Társ. kiadása. Bp. 1940. A költő halálának huszadik évfordulója alkalmából újította meg Zempléni Árpád emlékezetét a Lafontaine-társaság, s iratta meg életének és költészetének összefoglaló rajzát jeles irodalomtörténetirónkkal, Rubinyi Mózessel. Megdöbbentően „szabályos” magyar költősors teregeti szét benne küzdelmes emberi és művészi fejezeteit. S Rubinyi Mózes megjelenítő írói készségének jóvoltából nemcsak a történések mozzanatain mérhetjük le a költő irodalmi életének tartalmát, hanem állandóan figyelmünk elé rögzíthetjük a jelenségek mögött létező hangulati, társadalmi, irodalompolitikai kapcsolatokat is. Ennek a sok-

forrású ábrázoló módszernek köszönhetjük aztán a költő liberalizmusáról szóló megjegyzéseket: Zempléni Árpád az ország anyagi és erkölcsi haszna érdekében követeli a zsidókérdés szabad- elvű megoldását. Az emlékfüzet Rubinyi Mózes tanulmányán kívül Vikár Béla baráti visszaemlékezéseit, Wagnerné R. Elza rokonai élményeit és Kozma Andornak a költő halálára írt ódáját közli. (11.)

Ararát. Magyar zsidó évkönyv. Bp. 1940. Szerkeszti Komlós Aladár. Az évkönyv második évfolyamának változatos és színvonalas tartalmát a szerkesztő következetes elgondolása biztosította: jeles írók és költők műveit iktatta a kiadvány lapjaira. S ha egyik-másik prózai dolgozatban erősen érzik is a kényszeredett alkalmosság, a gyujtemény majd minden darabja stilusosan közelíti meg, oldja föl vagy dolgozza ki a zsidó hangulati elemeket, elbeszéli motívumokat és művelődéstörténeti tárgyakat. Várnai Zseni, Reichard Piroska, Emőd Tamás, Vihar Béla, Bródy László, Peterdi Andor, Somlyó György, Hajnal Anna, Berend László, Komlós Aladár egy-egy verssel szerepel a munkatársak között, Szép Ernő, Szomory Dezső, Komor András, Keszti Imre, Mohácsi Jenő, Pap Károly, Kóbor Noémi, Molnár Ákos novellát írt az évkönyv számára, Heller Bernát, Szemere Samu, Kőrösy Kornél, Kohlach Bertalan, Dénes Lajos, Kóbor Tamás, Ribáry Géza, Görög Frigyes, Polgár György, Kecskeméti György, Patai Edit, Nádai Pál, Balassa József és Grünwald Fülöp tanulmány keretében ismertetik a zsidó problémákat vagy a mai magyar zsidóság időszeti kérdéseit. A szövegek között neves művészek rajzai élénkítik a kötetet. (s.)

Wilhelm Sole: Kulturprobleme des Judentums. Nekudah Verlag, Munkács, 1938. A zsidóság a nemzet (nép) és a vallás szétválaszthatatlan egysége. A zsidó vallás nem magánügy, hanem a zsidóság létezési akarását, egzisztenciális létét jelenti és életigenlését fejezi ki. A nemzeti érzés csak akkor tartja fenn a zsidóságot, ha hagyományhűséggel, vallásos tradícionálizmussal párosul. A vallás, a hit nem bizonyítható tudományosan, a hit: érzésen, élményen, érzelmi meggyőződésen alapul és alogikusan és ösztönösen irracionális elemekből táplál-

kozik. Erkölcsi racionalizmus és nemzeti vallás teszi a zsidóságot, amelyet vallása tartott fenn. S ennek tovább is népfentartó szerepe marad. A zsidó nevelésnek is ezt a célt kell szolgálni: népét szerető és önfeláldozó vallásos generációt kell nevelni. A zsidó filozófia feladata is mindig az volt (és ma is az), hogy a hit isteni eredetét észszerűen magyarázza és ezáltal erősítse. Ezt a zsidó történetfilozófia is alátámasztja, amennyiben a zsidóság hivatását az etikai monoteizmus, a messiánisztikus eszmék terjesztésében látja. A messiánikus ideál akkor fog megvalósulni, amikor tudás és hit, vallás és filozófia egyesülve fogja az emberiséget áthatni (Jesajas), amikor a királyok filozófusok lesznek (Plato).

A gondolatokban bővelkedő könyvnek ez a rövid tartalma. A vallásért élő rabbi, a népéért rajongó gondolkodó önvallomása ez a mű, amely tartalmi értékei mellett formai szépségei miatt is vonzó olvasmány.

Grözinger M. József

Havas-Fisch-Hahn: A zsidók története a géonok korától napjainkig. Bp. 1939. Új szempontok szerint szerkesztett tankönyv (Kohn Zoltán). A rövid és világosan feldolgozott történeti anyagot (Havas Manó) irodalmi olvasmányok egészítik ki. Az olvasmányokat az írók (Fisch Adolf és Hahn István) szerényen életrajzoknak nevezik. Pedig ezek a nem egyhelyütt életrajzi regénybe illő lapok valójában: írói arcképek (Rasi, Juda, Halévi, Mainumi, Mendelssohn, Herzl, Bialik, Magyar és külföldi nagyjaink.) A szerzők a zsidó szellem fejlődéstörténeti vonalán rajzolják meg a mult kimagasló egyéneink alkotó magatartását. Hangulatosan színezik az egyszerű történeti mozzanatok, hol lüktető menetben haladnak, hol széles aláfestésekkel adnak hangsúlyt a kiemelt jelenségeknek. A becsületes írói és nevelői szándékkal s jó magyarsággal megírt munka csak itt-ott kötelez megjegyzésekre: egy-két kitétel elnagyolt (Kiss József költészete végigkíséri hazánk eseményeit); néhol tollban maradt a lényeg (Kármán Mór a magyar közoktatás rendszerének alapvetője); egyik-másik pontban ki kellett volna szélesíteni az egyetemes szellemtudományi s művelődéstörténeti kapcsolatokat (a racionalizmussal szemben a haszidizmus; az európai pietizmus, szentimentalizmus lecsapódása).

ARANY JÁNOS
IRODALMI ÉS NYOMDAI
RÉSZVÉNYTÁRSASÁG

logó
342 304194

LIBANON

ZSIDÓ LAP ZSIDÓ TUDOMÁNYOS ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

KECSKEMÉTI GYÖRGY: Kövület-e a zsidóság?
NÁDAI PÁL: Róna József
GRÓZINGER M. JÓZSEF: Freud irracionálizmusa
KLEIN ÁBRAHÁM: Rási értelmező módszere

KISEBB KÖZLEMÉNYEK:

ZSOLDOS JENŐ: Egy ismeretlen magyar-zsidó író
Arany László és az Izraelita Magyar Egylet

FIGYELŐ

t. t.: Elek Oszkár
PÁRKÁNY JENŐ: Újabb régészeti leletek Palesztinában
GRÓZINGER M. JÓZSEF: A filozófia zsidó halottai

KÖNYVEK:

KATZBURG ILONA: Zsidó művészeti emlékek Délolaszországban
KARDOS LÁSZLÓ: Rónai Pál: Brazília üzen
ZSOLDOS JENŐ: Turóczi-Trostler Jozsef: Históriaik és mesés fabulák
KOHN ZOLTÁN: Sós Endre: Fejek és elvek
BRÓDY LÁSZLÓ: Timár Magda: Testvérke

KISEBB BIRÁLATOK

V. ÉVFOLYAM 2. SZ.

1940. MÁRC.—MÁJUS

B U D A P E S T

LIBANON

Szerkesztik

GRÓZINGER M. JÓZSEF KOHN ZOLTÁN
MUNKÁCSI ERNŐ ZSOLDOS JENŐ

MEGJELENIK ÉVENTE HAT SZÁMBAN

Szerkesztőség:

BUDAPEST, XIV., SZENT DOMONKOS-UTCA 8

Kiadóhivatal:

Dr. Bendetz és Társa könyvesbolt és tudományos antiquárium
Budapest, VI., Andrásy-ut 15. Telefon: 1-280-27.

ELŐFIZETÉSI DIJ ÉVI 5 PENGŐ.

EGYES SZÁM ÁRA: 1 P.

Hirdetési árak: Egész oldal 24 P., féloldal 12 P., negyedoldal 6 P.

Előfizetni a kiadóhivatalban vagy a Magyar Általános Hitelbank Andrásy-
úti fiókja 39.741 sz. csekkszámánál lehet. (A magánközlemények helyén
feltüntetendő: Libanon.)

Minden cikkért szerzője felel.

Felelős szerkesztő: Munkácsi Ernő
Nyomdáért felel: Richter Márton

Felelős kiadó: Kohn Zoltán

„Kövület“-e a zsidóság?

A. J. Toynbee nagy munkájában, az eddig hat kötetre terjedő „A Study of History“-ban több helyen említi a zsidóságot, mint a szíriai civilizáció „kövület“ („fossil“) formájában tovább élő maradványát. A civilizációk Toynbee elmélete szerint a történeti fejlődés tulajdonképpeni hordozói, s a mai, nyugati civilizáció színterére leszármazott („affiliated“) utódja a hellén civilizációnak. Ez a leszármazás, mondja Toynbee, olyanformán történt, hogy mikor a hellén-római civilizáció uralkodó kisebbsége már nem tudta betölteni feladatát, uralma s vele a civilizáció is, melyet képviselt, összeomlott; és ekkor született meg az elnyomott többség, a hellén-római civilizáció „belső proletáriátusa“ lelkében az új civilizáció hordozója, a kereszténység. Ennek egyetemes egyháza lett azután a római egyetemes állam helyén az új, a nyugati civilizáció kerete. Ilyenformán, minthogy a kereszténység vallási tanítása a zsidóságtól ered, a nyugati civilizáció leszármazottja a szíriai-nak is (mert a zsidóság ehhez tartozik), és ez utóbbi megkövült formában külön is fennmaradt a zsidó diaszporában.

Ez az elmélet úgy hat, mint a bolygó zsidó legendájának tudományos változata. Toynbee, aki hívő keresztény, a zsidóság fennmaradását mintegy büntetésnek tekinti a makacságért, melyvel vonakodott elfogadni a kereszténység tanítását. „Történetének egy szakaszában“ — írja — „amely a szíriai civilizáció csesemőkorában kezdődött és Izrael prófétáinak korában érte el tetőfokát, Izrael és Juda népe fejjel és vállal kiemelkedett a környező népek közül... Csakugyan hatalmas szellemi meglátás volt az arabiai sivatag primitív tűzhányó-démonának vonalaiban felismerni a mindenütt jelenvaló és mindenható Isten képét... Izrael gyermekei történetüknek e fejezetében páratlan szellemi mélységbe pillantottak be. De később, miután rájöttek egy abszolút s örök igazságra, egy időleges és relatív féligazság ejtette őket rabul. Elhitették magukkal, hogy Izrael, azáltal, hogy felismerte az Egy Igaz Istent, Isten Kiválasztott népének mutatkozott; és ez a féligazság vitte őket a végzetes tévedésre, hogy egy pillanatnyi szellemi fölemelkedést, amelyhez munka és küzdelem árán jutottak, úgy tekintsenek, mint valami kiváltságot, amit Isten örökös kötésben ruházott rájuk.“ (IV. k. 262. o.) A zsidóságnak ez az „önccsalása“, mondja Toynbee, tette képtelenné a kereszténység elfogadására; a „földbe temette talentumát“ és annak őrzése közben nem fogadta el azt a „nagyobb kincset“, amit Isten később kínált neki.

Ez a szemrehányás a keresztény hitvitázó álláspontjának felel meg. Ha Toynbee szemlélete a zsidóságról ebben merülné ki, a vele szemben való állásfoglalást a tudomány síkjáról a vallás síkjára kellene utalnunk. De Toynbee elmélete igen figyelemre-

méltó tudományos szempontokat is vet fel. A zsidóság fennmaradásának kérdését vizsgálva, rámutat azokra a küzdelmekre, melyeket a zsidó nép államának fenntartásáért vagy helyreállításáért folytatott. Ezek a küzdelmek kezdettől fogva reménytelenek voltak, hiszen a kis héber nép nem számíthatott arra, hogy az asszír, vagy babilóniai, vagy perzsa világbirodalmat, vagy Rómát leverje; ha közben a hasmoneusok harca egy időre helyre is állította a zsidó államot, ez az átmeneti siker is csak arra volt jó, hogy a zsidókat elvakítsa és belevigye őket a reménytelen küzdelembe Róma ellen, melynek vége csak a teljes leveretés lehetett.

Am ez a leveretés még sem volt teljes. Mert a zsidóság életküzdelme nem merült ki az erőszakos erőpróbákban; éppen a döntő pillanatban, mikor Jeruzsálem pusztulásával eldőlt a katonai és politikai hatalom síkján vívott küzdelem, a zsidóság megnyerte a csatát a szellem síkján, mert képes volt megtagadni az erőszakot. Rabbi Johanan ben Zakkai elhagyja a pusztuló várost, iskolát alapít és elindítja útján az új zsidó étoszt, az erőszaknélküliség étoszát: „Tettel és szóval ben Zakkai az Erőszak útjáról a Szelidség útjára való megtérést hirdette; és megtérése révén új zsidóságnak megalapítójává lett, amely tovább élt azután — igaz, hogy ásatag formában — minden fajta idegen és barátságtalan környezetekben mind a mai napig, s amelyet mostani megpróbáltatásai sem látszanak elsöpörni. Ennek a késői zsidóságnak rendkívüli fennmaradási képessége annak az étosznak állhatatos művelésben leli nyitját, melyet Johanan ben Zakkai hagyott rá örökül”. (Id. m. V. k. 73. o.) A zsidó messianizmusban is ezt a két áramlatot ismeri fel Toynbee, a politikai hatalom visszaszerzésének álmát és az Isten Birodalmába vetett hitet; csak az első irányzat kudarcai és reménytelensége érlelték meg a zsidóságban a másodiknak szellemi uralmát. A második Ezsajas még Cyrusnak kínálja fel az Isten nevében való országlást, remélve, hogy Cyrus ezt az uralmat a zsidók segítségével fogja gyakorolni; de a királyság, ahogyan ő látja s ahogyan a későbbi zsidó nemzedékek látják, nem a „melech”, hanem a „m’siach”, a „Fölkent”, birodalma: „Így a zsidók Istene, ha csak a háttérben is, mindig asszociálódott a zsidók reménységével; és amint a világi reménység kérlelhetetlenül elhalványult, az isteni alak egyre nagyobbra nőtt, míg végül betöltötte az egész látóhatárt.” (Id. m. VI. k. 124. o.)

Ilyenformán a zsidó vallás és vele a zsidó nép „megkövesült” formában való tovább-élése Toynbee szerint sem egyszerűen véget vagy büntetés, hanem annak a módnak következménye, ahogyan a zsidóság történeti sorsára reagált. Az erőszakos lázadás a nagyhatalmak túlereje ellen megsemmisítette volna a zsidóságot; az Isten országának megalapítása viszont örökös hazát szerzett neki. Ámde az Isten országa, a messiási birodalom, ahogyan a zsidóság látta meg, átment a kereszténység eszmevilágába is, sőt abban vált egyetemessé. Mint említettük, Toynbee elmélete szerint a kereszténység adja meg a hellén-római civilizáció széthulló világának az egyetemes egyházat, amelyből kifejlődhetett azután

az új, a nyugati civilizáció. Toynbee annak a lelki folyamatnak, mely a halódó birodalom belső proletariátusát képessé teszi arra, hogy megállapítsa magában az Isten Országát és befogadja a magasabb, az abszolút étoszt, a „transzfiguráció“ nevet adja. Ilyen transzfiguráció volt a zsidóság felemelkedése is az abszolút Isten-ség eszméjéig. Ám a későbbi, a keresztény transzfigurációt a zsidóság már nem tette magáévá; ezért vált „kövületté“.

Nem nehéz felismernünk ennek az elméletnek alapvető tévedését. Toynbee a civilizációk felbomlásának jelenségeit vizsgálja és arra a megállapításra jut, hogy minden kísérletnek, mellyel egyének vagy csoportok szembeszegülnek a bomlás végzetével, egy kivételével szükségszerűen kudarccal kell végződnie; egyformán sikertelenségre van ítélve az „archaizmus“, mely a multat idealizálja és azt akarja, a jelenre ráerőszakolni, a „futurizmus“, mely az utópisztikusan elképzelt jövőt próbálja megvalósítani forradalmi eszközökkel, meg a filozófus „elvonatkozása“ a valóságtól („detachment“), mely a tiszta eszme birodalmába menekül; a romlás egyedüli ellenszere a „transzfiguráció“, az ember birodalmából az Isten Országába való fölemelkedés. A hívő keresztény szemével nézve a történelmet, Toynbee nem veszi észre, hogy ami a kereszténység létrejötte óta történt, az alig érdemli meg a „transzfiguráció“ nevet; hogy csakugyan, a római birodalom felbomlásának katasztrófájában a keresztény község lelki „transzfigurációja“ volt a híd, mely az új korba átvezetett, de az a transzfiguráció a későbbi társadalmat, amely ismét emberi és hatalmi síkon épült, már nem tölthette be. A hívő persze lelkében hordozza az Isten Országát; de fel kell ismernie, hogy a külső valóságban nem ez az ország valósult meg. Ma pedig, mikor a világ megint hasonló méretű megrázkódtatást él át, mint a római birodalom és a római-hellén civilizáció felbomlásának korában, bizonyosodott, hogy nincsenek egyszer és mindenkorra szóló megoldások, hogy minden kornak magának kell a maga problémáját megoldania, s hogy az egyszerű „transzfiguráció“ sem mentesíti a későbbi korszakokat a maguk problémájának megoldásától. Vanak bizonyos korok, amikor a társadalmat a vallási átlényegülés menti meg. De annak az átlényegülésnek ha megint szükségessé válik, újból, a jelenben kell bekövetkeznie, s ha bekövetkezik, még az sem oldja meg egyszer és mindenkorra a társadalom problémáit. A mi társadalmunk problémái egyelőre a teljes megoldatlanság képét mutatják. Isten Országá nem uralkodik a földön.

De egyes lelkekben uralkodhat. És ezek a lelkek a mostani valóságban, a társadalmi problémák, háborúk és érdekellentétek világában száműzötteknek kell, hogy érezzék magukat; vagy akár „ásatag“-nak is. Az a távolság, amely a zsidóságot — természetesen a zsidóság szellemi tartalmát értjük és nem egyéneinek gyakorlati elhelyezkedését — a társadalmi valóságtól elválasztja, oly következetességgel, hogy ez a szemlélőben a „fosszilitás“ érzését kelti fel, nem nagyobb, mint amely a keresztény hívő és a mai társadalom véres zürzavara között feszül; s amivel a zsidóság kü-

lönváltsága nagyobb, az a hívő szemében csak előny lehet, mert abban a különváltságban, elszigeteltségben a zsidó Isteni Birodalom tisztábban és kizárólagosabban élhet, mint a keresztény Civitas Dei a számtalan kötelék között, amely a mostani társadalommal és annak esetlegességeivel összefűzi. A keresztény hit csak azért nem érződik „ásatag”-nak, mert megjelenésének számtalan formája rányomta bélyegét a mai államra és társadalomra: de hit és lélek szerint vajjon betölti ezt a társadalmat? A formai társadalom-közelség a hívő számára csak még nagyobb gyötrelem lehet.

Koránt sem akarunk ezekből a tényekből oly következtetéseket levonni, melyek a zsidóságot „igazibb” vallás színében tüntetnék fel, mint a kereszténységet. A zsidóságnak erre nincs szüksége. De nem is tekintheti magát a vallás, az Isten Országá igazibb hordozójának, mint a kereszténységet. A zsidóság mint valóságos, eleven csoport, éppen olyan messze van eredeti „átlényegülésének” magasságától, mint a keresztények nagy többsége. Amde ami fenntartotta, mégis ennek az átlényegülésnek szellemi ereje volt. Ez éppen olyan időfeletti, mint a kereszténység isteni szikrája. A „fosszilitás” látszatát helytelenül kelti az a kizárólagosság, amivel a zsidóság *csak* ezt a vallási átlényegülést kívánta hordozni, semmi egyebet, sem hatalmi államot, sem világi tudományt. A hívő szemében ez a kizárólagosság nem jelenthet megkövültséget. Kövületté csak akkor lesz a zsidóság, ha ez a vallásos inspiráció egészen kisikkad belőle, és csakis ezért. Kihült merrev kővé válhat, ami egykor a vallási átlényegülés lávajaként izzott. Akkor csakugyan kövületté lesz a zsidóság; de vallási lényege birtokában éppoly eleven marad, mint minden más eleven hit.

Kecskeméti György.

Róna József

A ferencjózsefi idők szobrása volt. Ennek a korszaknak éppen úgy megvolt a sajátos arculata, mint az angoloknál a Viktória királynő uralkodása idejének. A ferencjózsefi kor híjával volt a nagy embereknek, de nem hiányzott belőle a nagy eszmék és a nagy történeti események tisztelete. S ez az, ami a szobrászoknak fontos.

A kor monarchikus, alkotó és eklektikus volt. Legjellemzőbb tulajdonsága, hogy újjáépítette Bécsset és felépítette Budapestet. Mindkettőben a történelmi stílusok és a reális életigények különös módon keveredtek. Mindkettőben széles, nagy boulevardokat csináltak, új reneszánsz modorban. A körutakat telerakták florenci mintájú bérpalotákkal, végükre pedig vágóhidat tettek. A bérpalotákon olasz karyatidákat helyeztek el, a vágóhidon Reinhold Beegas berlini szobrász műveit. Ilyen volt az összképe Bécsnek és Budapestnek, akadémikus és kedélyes.

Természetes, hogy a kornak művészeti súlypontja éppen úgy Bécsben volt, mint a katonai. Róna József is ott tanult. Ott kapta a

művészi formában alapismereteit a cs. és kir. művészakadémián. Aki ismeri a nyolcvanas és kilencvenes évek bécsi parádés szobrainak ürességét, az tudja, mint jelentett akkor szobrászatot tanulni Kaspar von Zumbusch profeszortól. A császár e kedvelt művésze egymásután készítette el a bécsi terek számára Radetzky, Albrecht főherceg, sőt maga a nagy császárnő: Mária Terézia emlékműveit. Ott ülnek bronzlovaikon e tábornokok és szigorú katonák, képviselői a monarchikus tekintélynek.

Szerencse, hogy a parádés lépésben haladó Bécsnek van egy másik arculata is: a kedélyesség. Ez sokkal mélyebb hatással volt Róna Józsefre.

Aki Bécsben sétál, csaknem észrevétlenül érzi e másik arc mosolyát. Lépten-nyomon szembe találkozik vidám szökőkutakkal, azokon ugrándozó puttokkal és vizet pöfékelő kedves szoborkölykökkel. Nem szabad elfelejteni: ez a város eredete szerint inkább a Mozart, Schubert, Strauss János városa, mint a császároké. Bécs igazi jellege: a barokk. Vérmérséklete: inkább olaszos, mint germán. Legkiválóbb szobrása pedig a ferencjózsefi időkben sem Zumbusch tanár volt, hanem Tilgner Viktor. Ez az elbűvölően kedves, rokokovidámságú angyal szobrász.

Róna József szegény, ösztöndijas szobrász növendék volt Bécsben. De a százféle bécsi szín közül a legélénkebbek, legragyogóbbak ivódtak bele legmélyebben. Csaknem haláláig a bécsi benyomások mámoros szeretetét hordozta magában. Sokat járt egyéb külföldi helyeken is. Olasz múzeumokat tanulmányozott hihetetlen izgalmak közt. Koplalt Páduában, roskadásig vándorolt Franciaországban, bolyongott és szerelmes volt Délkelet-Európába. Lényegében azonban mindig phäakok földjének örökifjú imádója maradt.

Inne van, hogy művészetének is legjellemzőbb vonása az olympusi derű. A kilencvenes évek elejétől Pesten élt. Szélesívű tehetősége részt vett valamennyi nagy feladatban, mely az ezeréves ünnepelő Magyarország szobrászaira várt. Megadatott neki a szerencse, hogy a liberális-kor fényében és egy igazságérzettel s művészi érzékkel bíró uralkodó rezsimjében dolgozott. Zsidó volta nem jelentett számára komoly mellőztetést. Igaz, többször aratott dicséretet a nagy szoborpályázatokon, mint kiviteli megbízatást. De amit Zala-Stróblék és pártfogóik jóvoltából meg nem kaphatott, elérte — Ferenc Józseftől személyesen.

Gyönyörű elgondolású Erzsébet-emlékműve megkapta az első díjat. A korinthusi oszlopok közt csodás nyugalommal elmélyült királyné szobrát a Városligeti tó partjára szánta. Megdicsérték, kiemelték és — nem valóstították meg. De a gödöllői park részére megrendelte a király s fel is állították Erzsébet szobrát. Fehér talapatán, kezében egyszerű mezei virágaival ma is ott áll a sétáló alakja, halk és fenkölt egyszerűséggel.

Még furcsább lett egy másik szobrának, a Savoyai Jenő herceg lovasszobrának sorsa. Zenta városa rendelte meg a törökverő hős szobrát. Megvolt az alku, elkészült a szobor és — nem volt

rá pénz. Még a nyersanyag árát is a magáéból fizette a művész. Ekkor megint csak a ferencjózsefi idők első gavallérja vágta ketté a bonyolult problémát: megvétette a szobrot az állammal.

Most is ott áll a Várban, egy gyönyörű kilátón a Duna felé nézve. Sziluettje zöld háttérbe és a magasodó várfalba rajzolódik bele. Ennek a szobornak volt azonban már a felállítása előtt is igen jelentős sikere. A törökverő hadvezér büszke, táncoló páripáján hónapokig volt látható a Múcsarnok főbejárata előtt egy kiállítás kapcsán. Akkor csak tárgyilagos egyszerűséggel egy sima talapzaton állt. Semmi dísz rajta. A remek mén és a büszke katoná, valami spanyol lovasünnepség néma grandezzaját juttatta eszünkbe. Mikor a Várban végleges alakjában felállították, már annyit veszített eredeti méltóságából, amennyi sallanggal megterheltek. Ez a Savoyai szobor már csak úgy roskadozik a hadi trófeáktól. Talapzatán domborművek, és csigák, zavaró barokkos, jelképek. Ez Bécs, ez a karyatidák és a cicomák városának emléke.

Róna József igazi nagy tehetség volt. Önfelelt perceiben csodás víziókkal, néha a plasztikus formák egészen megtisztult építészétével. De időnként lehúzzák őt a kedélyes és kispolgári emlékek. Így vagyunk kisplasztikai alkotásaival is, melyek talán legismertebbek művészetéből. Figurák a lélek mélyéről jövő villanásokkal. A biblia komor pátosza érződik a főalakon: a fenséges Saulon, az izgalomtól feszült Juditokon, a szüziesen vonakodó ifjú Józsefen. De azután ott vannak a derűs öregek, Zsuzsánna mellett, a vágyaktól lihegő szép Putifárné és a többiek, akik végére is a bécsi Bacchusok, nimfák és egyéb jókedvű félistenek ofenbachi korából valók.

Egy vidám és többé-kevésbé már végképen lezárult korkép maradékai. A ferencjózsefi korszaké. Mintha időről-időre szükségét érezte volna a művész, hogy nagyszerű monumentális feladatok közül belemerüljön a vidámság hullámfürdőjébe, amelyben ott lubickolt az antik világ, a bécsi kispolgári öröm és az elmúlt világ öreg Bacchusai és Gambrinusai valamennyien.

Nádai Pál.

Sigmund Freud irracionalizmusa

A Bibliáról, a Talmudról, Homerosról, Shakespeareról stb. írt könyvek számának a tárgyalt művek mennyiségi tartalmához viszonyított aránytalansága a tudománytörténelem egyik sebezhető pontja és magának a tudománynak is Achilles-sarka. Az egyes könyvekről írt munkák özönének láttán a gyanakvó tartózkodás nem jogosulatlan. S ezt a szkeptikus magatartást fejezi ki Schiller „Kant und seine Ausleger“ c. ismert xenijája: *Wie doch ein einziger Reicher so viele Bettler in Nahrung hetzt! Wenn die Könige baun, haben die Kärner zu tun.* Az az 500 könyv, amely Spengler szenzációs „Untergang“-jának megjelenése után közvetlen látott napvilágot, elegendő ok volt ahhoz, hogy magát a spengleri

Sigmund Freud irracionalizmusa.

pirrhonizmust relativizálja és az a sok ezer mű, amit a relativitás elméletéről írtak, ugyancsak nem használt Einstein felfedezései objektív értékelésének.

Ugyanez a sors érte Freudot is. Kutatásainak eredményei behatoltak a szépirodalomba,¹⁾ meghódították a tudományt,²⁾ a pedagógiát³⁾ és különböző tudományos irányynak lettek a kiindulópontjai.⁴⁾ Freud elméletének sok értelmezéséről és magyarázatáról is megállapítható az, amit egyik nemrég elhunyt kortársa (Husserl) a maga filozófiai rendszerének különféle képen történt interpretálásával kapcsolatban mondott, kijelentvén, hogy az eddigi bírálatok teljesen félreértették őt és tulajdonképpen egyik sem vonatkozik az ő gondolataira.⁵⁾ A „freudizmus”-ban is sok a félreértés, önkényes belemagyarázás és szubjektív vélekedés. Ezek az impresszív egyéni meglátások azonban nem érintik Freud lélekelemezési tudományának igazságmagvát.

Freud az igazságot kereste és nem törődve százada észak-kultúrájával, nem a ráció, hanem az emóció, az érzelmek birodalmában vélte azt felfedezhetőnek. Schopenhauer jelszavával: *vigeat veritas et pereat mundus*, indult nehéz kutató útjára és „*Wer von Gott dazu verdammt ist, ein Philosoph zu sein*” (Hegel) missziós lelkű érzéseivel ereszkedett le a „subconsciens” mély rejtekeibe, hogy az értelem eszközeivel megközelíthetetlen rétegekbe visszanyomott (*Verdrängung*) „tudatalatti” hatalmas komplexumát felszínre hozza. Ennek a homályos birodalomnak megvilágítására éppen századának szellemi arculata készítette.

A 20. század első négy évtizedének torz arcát figyelve, a jövő szellemtörténésze a jelen századot *saeculum diabolicum* névvel fogja kitüntetni. A mostani ördögképű, démonikus század egyenes leszármazottja és jogos örököse, filiációs folytatója a múlt századnak, amelyet nem a *saeculum historicum*,⁶⁾ hanem a *saeculum intellectualisticum* név illet meg. Az intellektualizmus és ikertestvére, a diabolizmus ellen küzdött Freud is. A pszichoanalízis a 19. századi kultúra és civilizáció fejlődésének következménye, ami az irracionális elemeknek, a megmérhetetlen és kifejezhetetlen érzelmeknek a győzelmét jelenti az észszerű és intellektuális eszközökkel megragadható értelem fölött.

Ágy és szív, logikum és biológikum, romantika és klasszika régi ellentétpárok az európai szellemtörténetben. Az ókori görög szellemi életben egymással szembenálló apollinikum és dionizikum ellentétére Nietzsche mutatott rá. A középkori antagonizmus — misztika és scholasztika, Augusztinus és Aquioni Tamás, Platon és Aristoteles világnézete között — mindenki előtt ismert. A 19. század második felében ez a szellemi harc az ész hegemoniájával, az intellektus uralomrajutásával végződött. Az értelem segítségével ez a század előrehaladt és a ráció latbavetésével sokra vitte a felfedezések és feltalálások terén. Kikutatta a természet titkait, a föld mélységeit, a tenger alatti világot, az ég magasságait, a sztratoszférát és a bathüszférát. Csak az ember boldogságát nem hozta meg sem a magas kultúra, sem a nagy civilizáció.

Az ember lelke mélyéből vágyódott valami homályos mult után, ami kívánságait és reményégeit kielégítené. Ezek a vágyak sokszor kirobantak rejtekhelyeikből és szembehelyezkedtek a kor intellektualizmusának hiábavaló és eredménytelen erőfeszítéseivel. E hatalmas vágyak impulzivitásának és az intellektus viaskodásának láttán megrendült Schopenhauer és Nietzsche hite az emberi észben. És amit Schopenhauer és Nietzsche, az első a spekuláción, a második a művészetben keresztül vett észre, ahhoz Freud a kutatás és a kísérlet, az elemzés, a lélekelemzés útján jutott el. Az intellektualizmus okozta csömör egy szebb kor utáni vágyakat ébresztett az emberekben, de kénytelenek voltak ezeket a vágyakat elnyomni. Ezek miatt az elnyomott vágyak miatt elszaporodtak a neurótikusak és lelkibetegek, ami Freudnak ösztönzésül szolgált a nagy ismeretlen, a tudat alá süllyesztett érzelmek, affektusok, indulatok, törekvések, vágyak felkutatására, az alogikum, a tudatalatti birodalom, a lélek mélységeinek kifürkészésére.⁷⁾

Az emócionálizmusnak az előtérbe állításával és a voluntarizmus kihangsúlyozásával Freud megcáfolja azt az előítéletet, amely a zsidó gondolkodók rendszereiben csak amuzikus formalizmust, az intellektus egyeduralmát, a logikum nagyrabecsülését, a szellem hipertrofiáját, az ész szuperfetációját és a ráció felülmulhatalanságát látja. A mezotikus⁸⁾ gondolkodókkal szemben,⁹⁾ akik csak az ideák honában érzik jól magukat és életüket empiriafölötti, szupranaturalisztikus és szuprabiológiai támaszokra építik, Freud periférikusan gondolkodó lélekbúvár, aki nem az absztrakt lények fölött filozofál, hanem leszáll a konkrét élet mély, forró katlanaiba, hogy a chtonikus rétegek bonyolult szerkezetét megpillantsa. Bergson, Simmel, Th. Lessing stb. mellett Freud is bebizonyította, hogy a zsidó gondolkodók életidegenségéről szóló állítások: a fixa universalitas felületes elmékedésének egyik klaszszikus példája. A zsidó irracionalizmus meglétének érzékeltetésére azért tartjuk Freudot tipikus példának, mert zsidóságát mindig büszkeséggel hangoztatta.

A „zsidóságtól elpártolt zsidó, mégis zsidó” talmudi mondat fejezi ki Freud zsidóságát. Minden valláson kívül állónak vallja magát, mert szerinte minden vallás illúzió,¹⁰⁾ „neurótikus szimptóma”. Irigylly ugyan azokat a kutatókat, akik hisznek egy felső lény létezésében, mégis azt állítja, hogy a vallás jelenségeinek lélektani elemezei okvetlen ateista következtetésekre vezetnek. Hogy Freud valláspszichológiai megállapításai mennyire merészek és túlzottak, azt igazolja „Der Mann Moses und die monotheistische Religion” című műve,¹¹⁾ amelyet az O. D. Chwolson által felállított 12. parancsolat¹²⁾ ellen elkövetett bűnnek tartunk.¹³⁾ Ezek ellenére Freud mégis zsidónak vallja magát és joggal, mert „a zsidóságtól elpártolt zsidó, mégis zsidó”¹⁴⁾ ...

Freud zsidóságára jellemző az „Ywa”¹⁵⁾ három kiküldöttjével folytatott beszélgetése. A megbízottak Londonban azért keresték fel, hogy intézetük számára a tudós erkölcsi támogatását kérjék.¹⁶⁾

„Ha nem is vagyok” — mondotta Freud — „keleteurópai zsidó, mégis zsidó vagyok, hitetlen zsidó...”. Freud, aki tagja volt a jeruzsálemi egyetem kuratóriumának, haláláig hű fia maradt népének és mindig melegen érdeklődött a zsidóság és a zsidó kultúra reneszánsza iránt. Nagy lelki örömmel írt előszavakat két héberre fordított művéhez.¹⁷⁾ A „Totem und Tabu” című könyve héber fordításának előszavában ezeket írja: „E könyv olvasói közül senki sem képzelheti magát bele a szerző lelki állapotába, aki a héber nyelvet nem érti, akitől ősei vallása mint minden vallás, távol áll, népe ideáljaiban nem tud részt venni — és mégsem tagadta meg sohasem népét, lénye zsidó lény és nem is akar más lenni, Ha azt kérdezné valaki tőlem: Hát miféle zsidóság maradt még benned, miután lemondtal minden közösségről a zsidósággal, azt felelném neki: sok, nagyon sok, több mint valószínű, hogy a lényeg és az alap. De azt a lényegét és ezt az alapot nem tudom most szavakba önteni. Ez majd bizonyára tudományos probléma lesz az utókor számára.”¹⁸⁾

Sok zsidó tudóstól, költőtől, gondolkodótól, művésztől kérdezhetjük, melyek azok a szétszakíthatatlan szálak, amelyek őket a zsidósághoz fűzi, mi az a csodás kapocs, amely minden zsidó lelket népéhez köt? Mi az a miszteriózus fluidum, ami zsidó eredetre mutat olyan zsidó írók, költők, tudósok, művészek, gondolkodók műveiben, akiket egyáltalán nem foglalkoztat zsidó probléma és tárgyuk sem zsidó? Ez, mint Freud mondja, az utókor nagy tudományos problémája.

1) Thomas Mann, Stephan Zweig, Jacob Wassermann stb. — 2) „Imago” — 3) Zeitschrift für psychoanalytische Pädagogik. — 4) Individualpsychologie (Alfred Adler), analitikus pszichológia (C. G. Jung). L. S. J. Pineles: Freud vehaszifrut, Giljonot, 5-6, V. — 5) „Alle mir bekannt gewordenen Kritiken verfehlten den Grundsinn meiner Phänomenologie so sehr, dass diese überhaupt nicht betroffen werde-trotz der Zitationen meiner Worte” - írta Husserl egy pár évvel halála előtt (1933.) — 6) Ahogyan a 18. sz. saeculum philosophicum-mal ellentétben nevezni szokták. — 7) L. Giljonot idézett számát. — 8) mesotés = középső = az ideák őshelye. — 9) Arthur Liebert világnézeti tipológiája szerint. — 10) „Die Zukunft einer Illusion”. — 11) Ismertetés: Libanon 1940. jan.-febr. sz. — 12) Du sollst nie über etwas schreiben, was du nicht verstehst.” — 13) O. D. Chwolson: Hegel, Haecckel, Kossuth und das zwölfte Gebot, Braunschweig, 1906. — 14) Izrael af al pi sechata izrael hu. — 15) A vilnai jiddis tudományos intézet. — 16) M. Brill: Sigmund Freud, umifalo Haolam, 1939. nov. 16. — 17) Vorlesungen zur Einführung in die Psychoanalyse; Totem und Tabu. — 18) L. Brill említett cikkét.

Grózinger M. József.

Rási értelmező módszere

A szokásos ünneplések zajongó külsőségeit kerülve, meghitt csendben ünnepli a világ zsidósága a folyó évben R. Sólómó Jicháki (Rási) születésének kilencedik századfordulóját. S hálás szívvel hódol nagy tanítómestere halhatatlan szellemének, akinek áldásos munkássága híján kiveszett volna a zsidóság köréből a talmudtudomány ismerete.

Rási Északfranciaországban született 1040-ben, Troyes nevű

városkában. Apja, R. Izsák az akkori troyesi zsidókhoz hasonlóan, szőlőműveléssel foglalkozhatott (József Bonfils levele Mordchaj, B. Bathra I. 481.) s maga is járatos lehetett a talmudi irodalomban. (L. Rási: Ab Zara 75/a.) Aminthogy az irodalmi hagyomány általában nem hiányzott Rási családjában. Anyai részről való nagybátyja, R. Simeon házákn, a neves pijutköltő tanítványa volt a nagyhírű R. Gersomnak, a „számkivetés világosságának,” aki a tulajdonképeni megalapítója és tanítványai révén terjesztője volt a talmudtudománynak a nyugati országokban. Ez a R. Simeon mesterének előadásai alapján magyarázó jegyzeteket írt a Talmudhoz. Ezeket Rási két ízben is idézi később megírt talmudkommentárjában (Salb. 85/b, Erubin 42/b.).

Rási gazdag életének külső viszonyairól általában keveset tudunk, ifjúkoráról csak annyit, hogy korán nősült, azután Németországba ment tanulni. Itt nagy nélkülözések között élhetett. Tanulmányi éveiről a következőket írja: „Kenyér és ruha nélkül, a házasság ígájával a vállaimon hallgattam mestereimet.” (Chófes z Mátmónim 2.). Először Wormsban tanult R. Jákob b. Jákárnál és Izsák hálévinél, majd pedig Maizban Izsák b. Jehudánál, akik szellemi örökösei voltak R. Gersomnak, és így alkalma volt Rásinak mesterénél megismerkednie R. Gersom irodalmi hagyatékával, mely alapul szolgált későbbi munkásságához.

Németországból hazatérve, huszonöt éves korában iskolát alapít szülővárosában, ahol csakhamar hírnévre tesz szert és a tanítványok nagyszámmal keresik fel tanházát. Negyven évig, 1105-ben bekövetkezett haláláig állott az iskola élén. Gyöngéd szeretettel tanított, bölcs mérséklettel vezetett és vonzó egyéniségének példaadásával irányított. Itt fejtette ki halhatatlan irodalmi munkásságát, melynek legnagyobb és legjelentősebb alkotása a Talmudhoz és a Szentíráshoz írt magyarázata.

Ezek megírásában nem annyira irodalmi, mint inkább tanítói cél vezette. A tanítómesternek éreznie és tapasztalnia kellett, hogy az elődök munkálatai ezen a téren hiányosak és nem elégítik ki az iskola szükségleteit. Azok ugyanis nem terjeszkednek ki szó- és tárgymagyarázataikkal az egész szövegre, nem ölelik fel teljesen a tárgyaló anyagot, a fogalmak meghatározásában hiányosak és egyáltalán nem alkalmazkodnak a tanuló értelmi fokához, mert ismertnek tételeznek fel sok olyan dolgot, amit a tanuló nem tudhat magyarázat nélkül. Emellett még stílusuk is darabos, nyelvük pedig nehézkes.

Ezért arra határozza el magát Rási, hogy részletező, kimerítő szövegmagyarázatot ír a Talmudhoz. Ez a célkitűzés nehéz feladat elé állította a mestert, mert a Talmud tanulmányozását többek között annak következő jellemző tulajdonságai nehezítik meg: előadásának vitatkozó módszere; bő magyarázatra szoruló fogalomgazdagsága; szokatlan szűkszavúsága; továbbá nehéz keveréknyelve, (sok perzsa és görög, ritkábban latin szó is előfordul benne). Ehhez járult még Rási idejében az a körülmény, hogy mivel a Talmudnak nincsen szövegőrző Masszórája, mint a Szentírás-

nak, a kéziratok másolása közben sok hiba csúszhatott be az eredeti szövegbe és ennek következtében egyes példányok különböző olvasatot tüntettek fel. Rási azonban leküzd minden nehézséget és kitűnően megoldja feladatát. Első sorban arra törekszik, hogy hiteles és megbízható kéziratok egybevetése és alapos, beható tanulmányozása alapján a helyes szöveget megállapítsa. Szövegjavításai, még ha legtöbbször nem nevezi is meg forrását, a hagyományon alapszanak. Egyéni nézetén alapuló szövegváltoztatásainál sohasem mulasztja el kiemelni: „*Ugy tetszik szemeimben, hogy ez a helyes olvasat*” (Berach. 22/a; Zebach. 88/a, 119/b. és másutt).

Az általa helyesnek talált szöveget aztán egyszerű, rövid és világos nyelven magyarázza. Mint hűséges útmutató szinte kézen vezeti a tanulót a talmudi dialektika szövevényes útjain és sehol sem hagyja magára. Tömör rövidezséggel domborítja ki előtte a tárgyalás anyagát, egy-egy szóval figyelmezteti a kérdésre és a feleletre, a vita szaggatott menetének hézagait pár szóval ügyesen kitölti, megjelöli a tételek forrásait, szabatosan meghatározza a fogalmakat és páratlan nyelvkészséggel magyarázza meg e nehéz kifejezéseket. Bele éli magát a tanuló gondolkodásába és mintha csak olvasna tünődő lelkében, szinte ösztönszerűen megsejti, hol fog megakadni, hol szorul majd támogatásra és ezt a támogatást készséggel nyújtja neki már előre. Ritka pedagógiai érzékkel hívja fel figyelmét a nehézségekre, de pontos fogalommeghatározó és élesen különböztető készségével ügyesen oszlatja el azokat. Kerüli a terjengős magyarázatot, gyakran csak egy-két szóval világítja meg a tételt és tájékoztat az összefüggésről. Tartózkodik attól, hogy a gondolatmenetet fölösleges kitérésekkel megakassza vagy a szöveg megértéséhez nem okvetlen szükséges kérdésekkel megterhelje. Még József Salamon Delmedigo is, aki különben elfogultan bírálja Rási kommentárját, kénytelen elismerni azt az előnyös tulajdonságát, hogy nem kérdez, hanem magyarázatával elejét veszi minden kérdésnek (Möló Chofnájim, héber rész 18. o.). Menáchém Méiri, Rási magasztalója többek között ugyancsak ezt a jellemző vonását emeli ki, mondván: „Egyetlen szóval gyakran egy egész csomó kérdést dönt halomra.” (Neubauer L.: *Mediavel Jewish Chronicles II.* 228.) Szómagyarázatai a hagyományra támaszkodnak: az újhéber szavakat a Szentírásból, az aram kifejezéseket pedig a Targumból magyarázza. Ezekben a szómagyarázatokban nemcsak gazdag nyelvismerete nyilvánul meg, mely felöleli az irodalom egész szókincsét, hanem ritka nyelvkészsége is, mellyel a legtávolabb álló kifejezésekben is megsejti a közös vonást és felfedezi a rokon értelmet. A szavak magyarázatában világos, a fogalmak meghatározásában kimerítő. Gyakran veszi igénybe a francia nyelv segítségét is, hogy általa a hosszadalmas körülírásokat elkerülje. Van eset rá, hogy valamit nem tud megmagyarázni és ezt: szerénységében nem szégyenli nyíltan megvallani. „Ezt nem értem” vagy: „Ennek nem hallottam magyarázatát”. Nem a traktatusok sorrendjében írja kommentárját, és nem

is fejezi be. Egyes traktatusokhoz a veje, Juda b. Náthán, másokhoz unokája, Sámuel b. Méir írt magyarázatot, sőt egyes részletekhez R. Gérsóm magyarázata maradt ránk. Szigorú önbírálatára készítette, hogy művén állandóan dolgozzék, folyton változtasson, javítson rajta. Így történt, hogy kommentárját háromszor is átdolgozta. Mi a harmadik átdolgozásban bírjuk (Sém Hagedólim s. v. Rási), de némely Toszafista még az első szövegezésben használhatta (L. Tósz. Eruvin 65/b. s. v. Döasz; v. ö. Tosz. Ab. zara 58/b. s. v. Semoszchó és u. o. 61/a. s. v. Hámmötáhar).

Rási második nagy műve, a Bibliához írt magyarázata, jelentőségében nem mérkőzhetik ugyan talmudkommentárjával, de hatásában és népszerűségében talán felülmúlja azt. A zsidóság számára ugyanis hosszú időn át a Biblia jelentette az egyedüli kultúrterületet. Ennek művelésére összpontosította minden szellemi erejét. A Biblia az élet könyve, ezen át látja és értékeli a hívő az élet jelenségeit, annak szövegéből vezeti le s annak tekintélyével szentesíti az újabb törvényeket, melyeket a haladó élet változó körülményei tesznek szükségessé. Így keletkezett a Midrás, a Biblia legrégebbi magyarázata. Ez már természeténél fogva sem adhatja vissza a Szentírás szövegében rejlő valódi értelmet, hanem belemagyaráz mindent, amit valláserkölcsei szempontból szépnek, jónak és értékesnek tart. A Midrás talajából sarjadt és fejlődött ki a későbbi dársánok Irásmagyarázata, mely régi agádák feldolgozásából állott és a hetiszakaszhoz fűződött homiliák (derását) célját szolgálta. Volt azonban a Szentírásnak már a legrégebbi időben szószerinti aram fordítása is, az úgynevezett targum. Ebből fejlődött aztán az észszerű, természetes szövegmagyarázat, a szóértelmezésen alapuló pösát. Az Irásmagyarázat mindkét irányának, a derásnak és a pösátnak, egyaránt voltak hívei és képviselői Franciaországban Rási idejében. De a szóértelmezés francia hívei nem a nyelv tényeinek megismeréséből és a nyelv törvényeinek tudatos alkalmazásából indultak ki, mint a spanyol exegéták, hanem minden nyelvtudományi készütség nélkül, ösztönszerűen keresték a szó valódi értelmét. Ezek voltak a kárak, akik a Szentírás szószerinti fordítását adták elő az iskolás gyerekeknek. Rási nem követi sem az egyik, sem a másik irányt szélsőségeiben. Közép úton jár és magyarázatában mérsékeltem alkalmazza mindkettőnek előnyös módszereit. Gyakran hangoztatja azt a talmudi elvet, hogy a szentírási vers nem fosztható meg egyszerű, természetes értelmétől. Elsősorban arra törekszik, hogy helyes magyarázatát adja a szövegnek, a tartalomnak és az összefüggésnek. Ennek szolgáltatában áll a szó- és tárgymagyarázat, a nyelvtani szempontok alkalmazása és a targum-fordítás, melyet gyakran idéz. Szómagyarázatait magából a Bibliából, a tartalmi összefüggésből és a párhuzamos helyekből meríti. De Rási nem marad meg a betűértelmezés, a szó- és tárgymagyarázat józan, de rideg területén. Nem szakít a hagyományos felfogással, gyakran alkalmazza magyarázataiban az agádát is, de izléssel és mérséklettel jár el felhasználásában. Csak azokat az agádákat veszi fel, melyek megfelelnek az össze-

Rási értelmező módszere.

függésnek és azok kereteibe beleilleszthetők. Ezek kiválogatásában valósággal művészi ihlet vezet. Szentírás-magyarázatát főképen a hagyományos felfogás bensősége és a népies irány természetessége jellemzi. Ez a hagyományos felfogás, melyben az ősi hit ereje lüktet és a népies irány, melyen előmlik az agádá szépségének a varázsa, tette Rási magyarázatát olyan vonzóvá és népszerűvé. Előadásának könnyedsége, kifejezésmódjának világossága a kevésbé műveltek elől is elhárított minden akadályt. Így lett Rási Tórakommentára a legolvasottabb népkönyvvé. Ez az első héber munka, mely nyomtatásban megjelent (Reggio 1475). Ibn Ezra ugyan gáncsolja magyarázatát és nem tartja Rásit a pösát képviselőjének, mert szerinte nincs megfelelő nyelvtudományi készültsége (Szafa Bóruro 5/a), de Abraham de Balmas védelmébe veszi és többek között ezeket írja: „Ibn Ezra nem tudja, hogy Rási fedte föl a héber nyelv természetét és gazdagságát és Rásihoz hozzá sem fogható ő, aki az arab iskolának a neveltje és annak nézeteit követi.” (Mikné Avrohom, Velence 1523., 236. l.) Rási unokája, a híres R. Jákob Tám olyan nagyra becsüli a Szentírás-magyarázatot, hogy elragadtatásában a következőképen nyilatkozik: „A Talmudhoz magam is tudtam volna írni olyan magyarázatot, mint a nagyapámé, de a Szentíráshoz nem.” (Sém Haggae-dólim s. v. Rási).

Ezek után érthető, hogy az utókor Parsandatha (törvény-magyarázó)-nak nevezte el Rásit.

Rási Írásmagyarázata a keresztény exegezisre is nagy hatással volt. Nicolaus de Lyra, a párisi minoritarend teológiai tanára, „Postillae perpetuae” című művének bevezetésében megvallja, hogy magyarázataiban tekintetbe vette Rási véleményét is. Lyra postilláját Luther nagyrabecsülte és szeretettel olvasta. Így Rási közvetve befolyással volt a reformációra is.

Megemlékezésünk befejezéseként Rási talmudkommentárjának egyik tárgyi megjegyzését akarjuk kiemelni, s ez magyar vonatkozása miatt különösen érdekel bennünket. A Talmud ugyanis azt mondja (Jómó 11/a.), hogy a Szentírás következő parancsa: „És ird azokat házad ajtófélfáira és kapuidra” egyaránt vonatkozik házak, udvarok, városok és országok kapuira, mivel az Írás nem határozza meg közelebbről a „kapuidra” kifejezést. Rási pedig, hogy eloszlassa a tanulók kételyét, vajjon elképzelhető-e ország, melynek kapui lennének, Magyarországot hozza fel például: Magyarországot sok mérföldnyi távolságra hegyek és erdők veszik körül és csak kapukon, azaz hegyszorosokon lehet onnan kijutni. Egy ilyen ország tehát a körülvevő hegyláncolatok miatt egységes, zárt területnek tekintendő és kapuira is vonatkozik a Szentírás idézett parancsa. Ezt a tételt magyarázatával együtt kodifikálja a Sulchan Aruch és törvénné szentesíti (Jóré Dea 286 §. 1.). Rási szerint tehát maga a természet is egységes birodalomná alkotta Magyarországot, melynek egységét megbontani, megcsonkítani nemcsak történelmi bűn és igazságtalanság, hanem merénylet is a természet ellen.

Klein Ábrahám.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

Egy ismeretlen magyar-zsidó író

A hazai németnyelvű hírlapirodalom történetében kell számontartanunk Hirsch Zsigmond nevét, jóllehet munkásságáról még Osztern Rózsa terjedelmes átnézete sem emlékezik meg. (Zsidó újságírók és szépírók a magyarországi németnyelvű időszaki sajtóban... Bp. 1930.) Csak Österreicher Éliás egykorú németnyelvű írói szemléjében kapott helyet (Der Jude in Ungarn wie es war, wie er ist, und wie es sein wird. Pest, 1842. 119. l.). A Pesther Tageblatt írói táborához tartozott, de köze volt a magyar irodalommal is. Igaz: csak egy pillanatra.

Széleskörű irodalmi tájékozottságra vallanak a magyar irodalmi jelenségekről írt tanulságos ismertetései. Találó megjegyzések összefüggésében tekinti át a magyar újságirodalmat, bíráló gondolatokat fűz Széchenyi Kelet népe c. művéhez, érdekesen idézi Csokonai emlékét: humanista volt és lírai költő, a magyar nyelv újjászületése körül szerzett érdemeiért „magyar Lessing”-nek lehetne nevezni. (Pesther Tageblatt. 1841. 625, 662, 719. stb. 1.) 3 és Sr chifferek alatt színházi kritikákat, dramaturgiai figyelőt, hírlapi vegyescikkeket adott közre. Ungar und Siebenbürgen. Tót nem ember! című írását Emöd álnévvel jelzi. Benne Kukuljevics Iván horvát drámaíróval vitázik; Kukuljevics „a tót nem ember” közmondásból azt az eszmei tartalmat következteti ki, hogy a magyarok a szlávokat nem embereknek, hanem félisteneknek tekintették; a magyar nyelv szókincsének szláv elemei is a tótok felsőbbrendűségét igazolják. Hirsch Zsigmond visszautasítja a horvát író tudománytalan módszerét és az értéktelen szökeresgélést. S kifejezésre juttatja véleményét: a magyar nyelvet egyetemesen uralkodóvá kell tenni, hogy a magyarság minél eredményesebben fejthesse ki szellemi és anyagi erejét (u. o. 1000. 1.). Hirsch Zsigmond cikke magyar fordításban is napvilágot látott (Századunk. 1841., 655., 1.).

Emöd álnév alatt jelent meg Hirsch Zsigmond — mai tudomásunk szerint — egyetlen magyar nyelvű cikke: Egy óra az alvilágban (Athenaeum, 1841., II. 491., 1.) A cikk gúnyos, de egyben szellemes támadás Kovacsóczy Mihály és lapja, a Közlemények ellen: Kovacsóczy folyóirata kimúlt. A cikkírónak öngyilkossá kellene lennie, hogy újból találkozzék vele — az alvilágban. Előbb azonban közvetve hal meg. Előveszi a lap régi számaait. Olvassa s elfogja az „öldöklő unalom”. Halálra unja magát: kiadja lelkét. A pokolban csodálatos látványban van része. A Styx innenső partján egy sereg még „nem expediált” boldogtalan lelket pillant meg, köztük K. Fejér és Feketéjét, K. G. Normáját és P. Elbujdosottját, a Lethe vizében versgyártók és röpíratszerzők

hemzsegnék. Minos éppen törvényt ül a jövevény Kovacsóczy felett; közben az ördögfiak egy ládából kihányják a sajtóhibákat, stílusbotlásokat, kritikai tévedéseket. Ezeket részben a gyámoltalan mártírrá szórják, részben forró üstbe dobálják. Az izléstelen-séget és irodalomtalanságot hánytorgató-vallató kérdések kereszt-tüzeben a vádlott megtörik. Bevallja: Saphir Gotllieb Berliner Schnellpost című folyóiratát megdézsmálta s az átvételen csak annyit változtatott, hogy az örök zsidó kitételt az Ahasverus szóval cserélte fel. Minos kimondja az ítéletet: Kovacsóczy bűneinek mértéke még nem telt be, egyideig még ögyeleghet az élők között, a Közleménynek azonban ezentúl a Közlegények címet kell viselnie, melléklapja, a Literatúrai Lapok pedig lopok-ra változik.

A cikk nem maradt hatástalan. Mindenekelőtt a Styx vize mellett kóborló lelkek szerzői hábordtak fel: Kuthy Lajos, Kazinczy Gábor, Petrichevich Horváth Lázár. Emőd nyilatkozni kénytelen: a „nem expediált” szavakat félreértették. Ezzel csak azt akarta mondani, hogy az említett műveket véleménye szerint a kritika nem méltatta „kellőképpen” (Athenaeum. 1841., II. 527. 1.). A pozsonyi Hírnök Bajza-elleni megnyilatkozásra aknázza ki a közlemény tartalmát. Egyébként is állandó a tollharc közöttük a nemzeti színházi operaelőadások, s Csató Pál magatartása miatt. Emőd cikke újabb alkalom a visszavágásra: a cikkíró furcsán jár el, amikor a Közlemények szemére veti, hogy németből vett fordításokat magyar eredeti gyanánt ad ki a forrás megnevezése nélkül. Az Athenaeumban is gyakran előfordul hasonló eset. Bajza jöltenné, ha figyelmeztetné dolgozó társait: jelöljék meg cikkeik forráshelyeit (Hírnök. 1841. 81. sz.).

Egyelőre bizonytalanság uralkodik a sértettek és megtámadottak körében, vajjon kit takar az Emőd név. Rövidesen eloszlik a kétely. Bajza az Athenaeumban jelenti, hogy az Emőd aláírással megjelent cikk szerzője: Hirsch Zsigmond (1841., II. 1055. 1.), a Pesther Tageblattban pedig maga Hirsch Zsigmond adja tudtul: ő írta az Egy óra az alvilágban és a Tót nem ember című cikkeket (1841., 1185. 1.). Végül megszólal Kovacsóczy Mihály is: „Hirsch Zsigmond úr, ezen kétséges alakú literátori nyugtalan szarvas amphibium” felfedte kilétét. Megvallotta: bosszúból írta cikkét s annak megírására Bajza József szólította föl. Ennek az „ingovány ember”-nek az Akadémia volt az álma; innen adódtak „gyakori idétlen felszólalásai”. „Én e szarvast iramlani hagyám, tudtam, falba töri szarvait, ez megtörténvén az illy literátori vakandokot átadom a közönség ítéletének” (Közlemények, 1841., II. 332. 1.).

Hirsch Zsigmond írói működéséről utóbb Petrichevich Horváth Lázár nyilatkozott elismeréssel: „Az anarchia tengerébe süllyedt Tageblatt volt munkatársainak egyik legjelesbike, a magyar irodalombani szilárd jártasságát is több ízben tanúsított fiatal Hirsch Zsigmond úr a napokban keresztény hitre tért” (Honderű. 1843. I. 138. 1.).

Zsoldos Jenő: Arany László és az Izraelita Magyar Egylet

Hirsch Zsigmond az első magyar-zsidó írónemzedék tagjai közé tartozik, hitehagyásában is Bloch Móric, Zerffi Gusztáv, Hugó Károly közelében a helye.

Zsoldos Jenő.

Arany László és az Izraelita Magyar Egylet

Arany László 1861-ben költözött fel Nagykörösről Pestre és iratkozott be az egyetem jogi karára. Életrajzi adatai szerint résztvett az ifjusági mozgalmakban, érdeklődéssel kísérte a politikai jelenségeket, lekötötte figyelmét színház, hangverseny, egyetemi felolvasás...¹⁾ Ezt a megállapítást új adattal egészíthetjük ki: Művelődési vágyát nem korlátozta semmiféle részleges szempont vagy más kizáró ok; általánossá szélesítette kultúrigényeinek területét: rövid ideig az Izraelita Magyar Egyletben is szerepet vállalt.

Az Izraelita Magyar Egylet²⁾ mint a negyvenes években alakult Magyarító Egylet (A honi izraeliták között magyar nyelvet terjesztő pesti egylet)³⁾ szellemi örököse és jogutódja rendszeres irodalmi felolvasásokkal akarta megadni a végső lendületet a hazai zsidóság magyarosodó törekvéseinek. A nyilvános előadó ülések rendjét az egylet felolvasó bizottsága tárgyalta meg. Arany László ennek a „felolvasási bizottmány”-nak volt a tagja. Rajta kívül Beck Hugó, Bródy Zsigmond, Fenyvessy Adolf, Mezei Mór (elnök), Ormódy Bertalan, Tatay Adolf, Tenczer Pál és mások szerepelnek a választmány névjegyzékében, amelyet Arany László indítványára állítottak össze (1862 jan. 1).⁴⁾ A jegyzőkönyvek tanúsága szerint Arany kötelességszerűen megjelent az üléseken. A többiek lanyhább érdeklődést mutattak. Ezért javasolja Arany László, hogy „a felolvasási bizottmány üléseinek igen gyér vagy éppen hanyag látogatói levél általi megintés útján emlékeztessenek ebbeli kötelmeik pontosabb teljesítésére”. Indítványát a bizottság elutasította. (1862 jan. 15.) Ugyancsak ő veti fel a gondolatot, hogy a felolvasó ülések látogatottságának fokozására alkítsák át a felolvasó üléseket zeneestélyekké. Ezt az előterjesztést „szabatos formulázás végett” elnapolták (1862 jan. 30).

Irodalmi vonatkozású magatartásának is vannak jegyzőkönyvi nyomai: Felkérlik, szavalja el Garay: Obsitosát, és a bizottság a legközelebbi felolvasó ülés műsorára Arany László szavalatát s Rosenberg Izidor (várhelyi Rósa Izsó) előadását tűzi ki (1862 jan. 8). Az egyik előkészítő ülésen bemutatja A magyar nép mitológiája c. értekezését. Dolgozatát a bizottság nem bocsátja felolvasásra (1862 jan. 19). Aranyt nem bántotta a határozat. A következő tanácskozáson felajánlja „A régi magyarok vallásos szertartásairól” c. munkáját.⁵⁾ Utóbb azonban visszavonja ajánlatát, mert azt a napirend ellenére csak utólag akarták tárgyalás alá venni. (1862 jan. 21.) Ezt a megokolást pótlólag toldották hozzá a jegyzőkönyvhöz. Annak hitelesítésekor maga Arany László kívánta a módosítást (1862 jan. 26). A másodszori mellőzést már nem tűrte minden sértődöttség nélkül. Amidőn ugyanezen az ülésen a bizott-

ság a Xantus János látogatásának tiszteletére rendezendő felolvasás előadóit kijelölte és a megválasztott póttagok leköszönése után négy szavazattal öt nevezte ki egyik helyettesnek, Arany nem fogadja el a megbízást.

Elkedvetlenedett. A társasági ügyek intézésében mutatkozó lazaság is megérleli benne a kilépés szándékát. Az 1862 január 30-án tartott ülésén három új tagot választanak, egyet-egyet Arany László (ajánlottja: Jünker Gusztáv), Klein Adolf és Rosenberg Izidor indítványára. A jóváhagyó ülésen azonban a tagok egyrésze szabálytalannak minősíti a választást és annak megsemmisítését követeli. Ezt a tanácskozást Rosenberg Izidor jegyző vezette. A vihar kitörésekor felfüggeszti az ülést s elhagyja az elnöki széket. Tenczer Pál azonban önkényesen újból megnyitja a tárgyalást és a bizottság kimondja: az új tagok megválasztása érvénytelen. (1862 febr. 2.) A következő ülésen (1862 febr. 9.), Decsey Zsigmond bizottsági tag óvást emel az eljárás ellen: senkinek nem volt joga berekesztés után folytatni a vitát; a felvett jegyzőkönyv érvénytelen és Mezei Mór elnök törvényellenesen hitelesítette a jegyzőkönyvet. Decsey óvását egész terjedelmében magáévá tette Arany László, Klein Adolf és Rosenberg Izidor. Nyilvánvaló volt, hogy Tenczer Pál szerepe idézte elő a bonyodalmakat. Arany László rá is mutat Tenczer nyugtalanító magatartására: a Xantus-féle felolvasó ülés sorrendjét mint rendező megváltóztatta és ezzel megszegte a bizottság határozatát. Mezei megrója Tenczer eljárását. Ezen az ülésen Rosenberg Izidor leköszönt jegyzői tisztéről és bejelentette kilépését. Elhatározásában követte Arany László és Klein Adolf. Távozásukat a „bizottmány sajnos tudomásul veszi”. A jegyzőkönyv hitelesítésekor azonban a szöveg toldalékot kap. Valószínűleg Tenczer fondorkodására kerül a jegyzőkönyv végére a záradék: „Hitelesítésül: Azon észrevétellel, hogy Rosenberg Izidor és Klein Adolf urak kilépte sajnos tudomásul, és Arany László úr kilépte egyszerű, tudomásul vétetett...”

¹⁾ Kolozsvári Aladár: Arany László élete. Mezőtúri ref. gimn. értesítője. 1909. 17. l. — ²⁾ L. Grossmann Zsigmond: Az Izraelita Magyar Egylet törekvései. Libanon. 1938. 39. ll. — ³⁾ L. Diósy Márton: Vezérszózat. Első magyar-zsidó naptár és évkönyv 1848-ik szököévre Pest. 1848. 90. ll. — ⁴⁾ A zárójeles adatok az ülésekről felvett jegyzőkönyvek időpontját jelzik. A jegyzőkönyvek néhai dr. Weisz Miksa rabbi tulajdonából ajándék útján dr. Grossmann Zsigmond rabbi birtokába kerültek. Ő adományozta a Magyar Zsidó Múzeumnak. Lelőhely: Magyar Zsidó Múzeum irattár. Jelzete még nincs. — ⁵⁾ A dolgozatok címe erős rokonságot mutat Arany János forrástanulmányainak tárgyával. A költő ezidőben alakítja ki végleges formában Buda halálát. Tanulmányozza Ipolyi Arnold: Magyar mythológiája Pest. 1854. c. művét. (Voinovich Géza: Arany János életrajza. III. Bp. 1938. 111-113. l.). Ott van könyvei között Kállay Ferenc: A pogány magyarok vallása Pest. 1861. c. munkája is. (u. o. 272. l.)

FIGYELŐ

Elek Oszkár

Elek Oszkár, a tanár és filológus, most töltötte be életének hatvanadik esztendejét. Ebből a hatvan esztendőből negyvenet termékeny munkában töltött. Egész emberként állta meg helyét a szabadon választott két hivatás- és munkakörben. A tanár munkája tanítványaiban, a filológusé a nyomtatott betűben, cikkek és tanulmányok hosszú sorában él tovább. A vezető román és germán irodalmak, az osztatlan magyar irodalom multja és közelmultja, ez az a világ, amelyet újból meg újból bejár s ma is bejár, gazdag nyelv- és tárgyismerettel, fáradhatatlanul figyelő, kutató, felfedező szemmel. Ha pozitivistának, vagy — ha úgy tetszik — irodalomtörténeti realistának nevezzük, ezzel korántsem merítettük ki munkásságának lényegét. Az ő pozitivizmusa nem valami dogmatikus, világnézeti eleveelrendelés, hanem azon a meggyőződésen alapul, hogy minden részletre kiterjedő, megbízható ténytudás nélkül légüres térben járunk, nincsen igazi megismerés és megértés, hogy az alkotó szellemben, a kiapadhatatlan életben nem esik sérelem, ha elemeire bontjuk őket, megmérjük megnyilatkozásaikat, vonatkozásaikat, kölcsönhatásukat. Sokoldalú tájékozottsága ott érvényesül a legszerencsésebben, ahol szellemi-történeti határterületek érintkeznek egymással, ahol egy-egy újonnan felfedezett tény vagy adat lehetővé teszi a tárgyak és motívumok átcsoportosítását, összefüggések teljesebb kiépítését, kölcsönhatások élesebb megvilágítását és az irodalomtörténet függő kérdéseit közelebb viszi a végső megoldáshoz. Amikor, úgytetszik, hogy mások kimondták az utolsó szót, Eleknek még mindig akad mondani- és kiegészíteni valója. Szeme előtt állandóan a klasszikus filológia eszménye, a teljesség. Idevágó tárgy- és motívumtörténeti dolgozatai (*A halál motívuma és a haláltánc; Skót és angol hatás Arany János balladáiban; Attila az olasz hagyományban; Népballadáink skót-angol megvilágításban; Petőfi Sándor János vitéze és a népmesék; Shakespeare a magyar irodalmi köztudatban; Ossian-kultusz Magyarországon; Kont István a magyar irodalomban; A Karthausi és forrásai; Napoleon dans la littérature hongroise; Magyarország az angol lovagregények tükrében . . . stb.*) tanulságosan mutatják az eszmény megközelítésének lehetőségeit és határait. Eredményeiket hálásan fogadta s haszonnal értékesítette a magyar irodalomtörténeti kutatás . . .

Elek Oszkár négyévtizeden keresztül hű maradt célkitűzéseéhez, együtt haladt tudományával, de nem tett engedményeket divatnak és korszerűségnek, s ma, egy új évtized küszöbén a régi töretlen erővel folytatja munkáját. Folyóiratunknak is megbecsült dolgozótársa.

t. t.

Ujabb régészeti leletek Palesztinában

Sába fűszerei és Ofir aranya az ókorban élénk kereskedelem tárgyai voltak. Salamon király volt az első, aki az Arábiába vezető szárazföldi úton kívül Écjón—Géberből, a Veres-tenger partján Edomban épített kikötőből három évenként hajókat küldött Ofirba, hogy aranyat, ezüstöt, elefántcsontot, szantálfát és drágaköveket hozzanak. A Királyok könyve és a Krónika több helyen szól erről. Azt is tudjuk ebből a forrásból, hogy Sába királynője nagy ajándékokkal kereste fel Salamont. Nagyon valószínű, hogy a két ország között kereskedelmi kapcsolat fejlődött ki. Salamon király az arab országokkal jó barátságot tartott, mert királyságának keleti szélén vas- és rézbányái voltak. Ezeknek termékeiért Sábából és Ofirból ottani termékeket vásárolhatott. A Palesztina és Arábia között levő kereskedelmi út nagy része ezen a határsávon ment át, melynek mai neve Arabah. Ez mély völgy a Holt-tenger déli végétől az Aqabah-öbölíig. Ez az öböl a Veres-tenger északkeleti nyúlványa, Palesztina déli részét Transzjordánia déli részétől választja el. Az ókorban Juda nyugati határa és Edom keleti határvonala volt. Két amerikai alapítású intézet, a jeruzsálemi és bagdadi American School of Oriental Research régészeti kutatásokat végzett ezen a vidéken. Réz- és vashányákat, kohókat találtak Arabahnak majdnem északi végétől kezdve egészen az Aqabah-öbölíig. Majdnem valamennyi eddig ismeretlen volt. Nagy salakdombok, olvasztó kemencéknek és bányászkunyhóknak romjai, a rabszolgák elhelyezésére használt nagy építmények jelzik a kohókat. Az edénymaradványok kétségtelenül mutatják, hogy a legfőbb tevékenység a bányákban Salamon király idejére, tehát a mostani idősámítás előtti 10. századba esett. Ezért mondhatja a Biblia Palesztinát olyan országnak, „melynek kövei vas és hegyeből rezet vághatsz”.

Az említett két intézet egyike, a jeruzsálemi 1938 és 1939 tavaszán Nelson Glueck vezetésével Aqabah közelében, a mostani Tell el-Kheleifeh községben végzett ásátásokat és felszínre hozta Écjón-Géber eltemetett városnak, Salamon király tengeri kikötőjének részeit. Több körülmény határozta meg ennek a városnak helyét. Első pillantásra különös, miért választották ezt a helyet, az Aqaba-öböl északi partjának legkietlenebb részét. A város egy völgy mélyén van. A völgyet keletről Edom hegyei határolják, nyugatról pedig Palesztina hegyei. Ezért Écjón-Gébert szabadon járták az északi szelek és ezek sokszor nagy homoktömeeggel lepték el. A város 450 méternyre volt a parttól, fele úton a palesztinai Mrasras és a transzjordániai Aqabah között. Mrasras és Écjón-Géber között 3 mérföldnyi távolságban nincs édes víz. Az édesvízű források Écjón-Géber romjainál kezdődnek. Ezért nem épülhetett a város mostani helyétől nyugatra. A várostól keletre az édesvízű források sorát találták, mégpedig annál nagyobb számban, mennél közelebb mentek Aqabahhoz. A forrásokkal együtt a datolyapálmák száma is nő. De miért nem épült a város mostani

helyétől keletre? Hiszen itt nagyobb a védelem a szelekkel és a homokfergeteggel szemben. Az ásatások azt mutatják, hogy a város építői jól meggondolták a helyet.

Éppen a szelek iránya arra indította az ásatások vezetőjét, hogy a munkát a feltöltésnek északnyugati részén kezdje meg. Az összes feltárt házak agyagtéglából épültek. Az egyik épületben 10 szobát találtak. Mindjárt látszott, hogy ez nem közönséges nagy ház vagy palota, hanem új épületfajta, amelyet a közelkeleten még nem találtak. Az összes falak két sor fütőcsővel voltak átfúrva és a főfalakat beépített légszűrővel kötötte össze. A fütőcsövek felső sora ebbe nyílt. A két sor között a fal zöldszínű lett, nyilván kénartalmú gázoktól. A téglák eredetileg nem voltak égetve, de a csövek melegétől kemények lettek. Égetett edények töredékeiből álló halmot is találtak. Nyilvánvaló, hogy az épület gondosan kidogott fényfinomító volt. A falak kénes színéből, az ércmaradványokból és a nagyszámú kész darabból biztosan meg tudták állapítani, hogy leginkább rezet dolgoztak fel. A környék, továbbá Arabah egész hosszában és a Sinai-félsziget gazdag ilyen ércekben. Bizonyára már régóta bányásztak, olvasztották és finomították, mikor Écjon-Géberben a telep felépült. Azt tudjuk, hogy ennek a vidéknek őslakói, a keniták, kovácsok voltak és nagyon valószínű, hogy ők tanították a zsidókat és edomitákat a bányászatra és az ércek feldolgozásának módjára. Mózes a keniták közül feleséget is vett és a zsidók állandó őszeköttetésben voltak velük. A Biblia szerint a kenita Tubal-Kain volt a réz- és vastárgyak első készítője. Tehát Écjon-Géber több volt pusztá kikötőnél, ipari központ volt. Az ásatások második évében más hasonló olvasztó és finomító telepeket is találtak.

Most már megérthetjük, miért választották Écjon-Géber számára ezt a kellemetlen fekvésű helyet. Fel akarták használni ezeket az erős szeleket, melyek ismert irányból fújnak, hogy a kohókban és a finomítóknál alapos fújtató rendszerük legyen. A természeti elemeket ipari célokra akarták felhasználni. Ez fontosabb volt számukra, mint az, hogy a pálmaültetvényeknek több vizük legyen vagy, hogy a homokfergeteggel szemben védve legyenek. Hiszen éppen a nagy szelek tették lehetővé a munkát. Azt, hogy Salamon király építtette ezt a telepet, mutatja a nagy háromkapus út. Ez hasonló a Megiddóban épült úthoz és majdnem teljesen azonos Salamon királynak Lakisban épített útjával.

Salamon király hatalmas épületekkel gazdagította országát. Fényes templomot, nagy királyi palotát, számos erődöt építtetett, a kereskedelmi városokban nagy raktárakat, katonasága és lovasága számára pedig óriási barakokat és istállókat. Lovasságának számát 12.000-re becsülik. Megiddóban feltárták a lovasság épületeit. Felépítésük végett Salamon király munkáscsapatokat szervezett. A Királyok könyve részletesen felsorolja Salamon király alkotásait. Azt is tudjuk, hogy Egyiptomban külön megbízottak útján lovakat vásárolt. A megbízottak intézték a kivitt is a chititák és arameusok királyai számára. Az Egyiptom és Arábia közti

Grözinger M. József: *A filozófia zsidó halottjai.*

kereskedelmet is Palesztinán át bonyolították. Ie. Bizonyára sok áruért cserébe azt a rezet adták, amelyet Arabah-ban bányásztak és Écjón-Géberben finomítottak.

Párkány Jenő.

A filozófia zsidó halottjai

William Stern.

A filozófia, a lélektan és a neveléstan tudományának nagy veszteségét jelentette William Stern halála (1938).

W. Wundt óta senki sem volt olyan nagy hatással a lélektani mozgalmakra, mint William Stern. A gyermek lelki életére vonatkozó írásai (*Psychologie der frühen Kindheit... Die Intelligenz der Kinder...*) élénk visszhangra találtak pedagógusoknál és lélekbúvároknál egyaránt. „Differenciális pszichológiájával” ép olyan úttörő munkát végzett, mint amilyen maradandót alkotott az alkalmazott lélektan terén. A „Psychotechnik” szóképzés is tőle való (1903).

Filozófiai rendszere a kritikai perszonalizmus. A naiv perszonalizmussal és az imperszonalizmussal szemben Stern a személyben egységet, egészet, egységes létet lát, amit unitas multiplexnek, sokrétű egységnek nevez. A célirányos kauzalitás (causa finalis), a teleológia különbözteti meg a személyt a dologtól (Person und Sache). Nem mechanikai természettörvények, hanem entelechialis célegységek irányítják a személyt. Az empirizmus és nativizmus ellentétét a konvergizmus hidalja át, amely a személy öncélúságát, autoteliáját hirdeti. A nem-én, a Sache felolvad az énben (Person), az idegencélúság (heterotelia) az öncélúságban: a személy felülemelkedik az összes akadályokon.

August Messer Stern kritikai perszonalizmusát metafizikai spekulációnak minősíti és a plátói ideák hiposztázisával azonosítja. Erre az elhamarkodott értékelésre rácsafolnak a kirtikai perszonalizmust feltételező lélektani kutatások pedagógiai következtetései, amelyek immár közkinccsé váltak. Pszichopedagógiai műveit több nyelvre fordították, s ezek még ma is irányadók és metafizikától mentes eredményei még ma is hatást fejtenek ki.

Samuel Alexander.

1938 szeptember 13-án 79 éves korában halt meg Alexander Sámuel, a Manchesteri egyetem (Oven's College) filozófiatanára. A Sidney-i születésű zsidó filozófusnak a Manchesteri egyetem még életében (1925) szobrot állított.

Samuel Alexander az angol neorealizmus egyik legismertebb képviselője: A dolgok függetlenek a megismerő alanytól, noha rá vannak utalva. A tárgy és az alany között a korreláció viszonya

áll fenn. Berkeley jobban tette volna, ha az esse est percipi helyett azt tanította volna, hogy nincs appercepció appercipiálendő tárgy nélkül. Alexander a lét és a gondolkodás koexistenciáját, a szenzáció és a szenzum, az ideáció és az ideátum, a percepció és a perceptum külsönösségét tanítja.

Metafizikája a monoteizmusban csendül ki és etikája zsidó eredetű (L. N. Sokolow: *haphilosophija ha-anglo-jehudith, harealiuth hachadasach, Moznajim, IV. 15—22*). Az erkölcsi törvények a determinizmus határán kívül mozognak. Az ember szabad elhatározással rendelkezik, mert képes vágyait, hajlamait és szenvedélyeit fékezni. Az angol neorealizmus Alexander Samuel filozófiájában zsidó etikává fejlődik és Sokolow a „nealexanderinizmus” nevét jósolja neki.

Moral Ordre and Progress”, „Space, Time and Deity”, „Spinoza and Time” főművein kívül igen sok filozófus-életrajzot írt (Spinoza, Locke) és számos tanulmányt jelentetett meg a „Mind”-ban és a „British Journal of Psychology”-ben. Élete igazi filozófus-élet volt.

Lucien Lévy-Bruhl.

Majdnem hat évtizedes tudományos munkásság zárult le a Sorbonne tanárának és a Revue philosophique kiadójának halálával (1939). A személyiségről, a német filozófiáról, az erkölcs tudományáról írt művein kívül főleg az alsóbbrendű társadalmakról, a primitív lélekről, a primitív gondolkodásról szóló munkáival hódította meg a tudományos világot. A mai szociológiai, lélektani és filozófiai törekvések nem nélkülözhetik Lévy-Bruhl eredeti kutatásainak eredményeit.

Lévy-Bruhl kutatásai előtt a pszichológusok meg voltak győződve arról, hogy az emberi szellem struktúrája mindenhol és mindenkor azonos volt, hogy a primitív vagy vad ember gondolkodásának mechanizmusa ugyanolyan, mint a civilizált emberé és hogy az alsóbbrendű társadalmak gondolkodása az ész törvényszerűségének van alá vetve. Lévy-Bruhl mutatta ki először, hogy a primitív ember mentalitása különbözik a mi racionális gondolkodásunktól. A primitív ember okfogalma nem azonos a mi okfogalmunkkal. A primitív ember előtt nem a betegség a halál oka. hanem valamilyen ismeretlen természetfölötti erő. Mint az okság elve, úgy az azonosság elve sem érvényes a primitív gondolkodásban, amely szerint valami lehet egyszerre ugyanaz, ami — és más is, pl. ember és állat egyszerre. Az ellenmondás elvével szembe helyezi a részesedés (participation elvét) és a logikát prelogikával helyettesíti, ahol misztikus magyarázatok és okkult jelenségek viszik a főszerepet. Ugyanezt tanította a logika összes formáiról, és az ész kategóriáit, amelyeket a klasszikus filozófia öröknek és abszolútnak tekintett, a szellem hosszú fejlődésének eredményeként mutatta ki.

Grózinger M. József.

K Ö N Y V E K

A zsidóság történeti és művészettörténeti emlékei Délolaszországban

Ernst Munkácsi: *Der Jude von Neapel. „Die Liga.“* Zürich, 1939.

A zsidó történet és művészet kutatása sokrétű feladat. Mások a céljai és szempontjai, más a tárgya, mások az eredményei mint a magyar, német vagy olasz történetnek. Nem szembeállítani akarjuk ezzel ezeket a fogalmakat. Hiszen éppen a zsidó történeti és művészeti emlékek bizonyítják a legkézzelfoghatóbb módon, milyen szervesen beleilleszkedett a zsidóság mindenkor a történelem folyamán abba a nagyobb kulturális egységbe, melynek tagja volt — akár elismerten és szabadon, akár megtagadottan és a gettók falai mögött.

Éppen ezért sajátos és nagyobb az anyaga a zsidó történet kutatójának. Fogalkoznia kell a nagy nemzeti történet kérdéseivel, újonnan rendeznie kell az eseményeket a maga szempontjai szerint, újból meg kell írnia azokat, még 'ha igen sokszor megírták is már előtte mások. Ezen a nagyobb kereten belül kell foglalkoznia a zsidóság történetével. Ez a terület viszont a legtöbb esetben úgyszólván járatlan. Itt tehát magának kell megoldania az átfogó nagy problémákat, de éppenúgy magának kell döntenie a forráskutatás és forráskritika legapróbb részletkérdéseiben is.

Erre a sokrétű feladatra vállalkozott *Munkácsi Ernő* német nyelven megjelent legújabb könyvében. S nemcsak maradéktalanul megoldotta azt, hanem nem maradt adósunk 'azzal a nagy szintézissel sem, mely az összefoglaló történeti munkák legértékesebb eredménye.

Munkácsi könyvének tárgya ezúttal is régi, kedves területe, azt mondhatnók, központi területe: az olasz zsidóság, amely köré eddigi munkái közül a *Római napló*, a *Livornói régiségek* és *Minietürművészet Itália könyvtáraiban* című könyve épült fel.

Legújabb könyve a délolasz zsidóság életét, sorsdöntő eseményeit, művészi megnyilatkozásait kíséri figyelemmel a római korban, a diaspora első szomorú évein kezdve. A délolasz zsidóság történetének első nyomai az antik *Puteoli* városába, s a tragikus sorsú *Pompeiibe* vezették el. S kutatásai során arra a megállapításra jutott, hogy Pompeiiben nemcsak zsidó településnek, hanem szervezett zsidó hitközségnek kellett fennállnia már ebben az időben. A diaspora következtében természetesen a délolasz zsidóság volt az, amelynek száma legerősebben és leggyorsabban megnövekedett. Ezek a délolasz zsidók azonban csakhamar beleolvadtak az új haza közösségébe. Maguk is átértékelték és végigszenvették, de

egyben végigküzdötték azokat a viharokat, melyek a népvándorlás idején meg-megrázták Itália ősi földjét.

A délolasz zsidóság fénykora a Hohenstauf császárok korára esik. A Hohenstauf császárok közül különösen *II. Frigyes* volt az, aki a zsidók sötét, szomorú életébe világosságot, szabadságot hozott. Ez a korai renaissance-fejedelem, aki uralmának súlypontját Északról éppen ide, Nápolyba helyezte, törvényeivel elsőnek biztosított a zsidóságnak is mind gazdasági, mind kulturális szempontból szabad, emberi életet. Ugy érezzük, méltán foglalja el Munkácsi könyvében a központi helyet, s alakja méltán szolgált kiindulópontul az egész könyv megírásához is.

A Hohenstaufok bukásával ennek a szabad levegőjű világnak is vége volt. A zsidóság sorsa ettől az időtől fogva igen változatos Dél-Olaszországban. Hol megtűrik őket, mivel belátják, hogy nélkülözhetetlen tényezők, hol elűzik őket. Ekkor azonban mégjobban megmutatkozik, hogy nem szakíthatók ki az élő organizmusból, s örömmel látták őket, amikor visszajönnek. De ismét csak rövid időre! Az 1541. esztendőben azonban ennek a szomorú változatoságnak is vége lett. A zsidóságnak néhány hét alatt el kellett örökre hagynia szülőföldjét, amelyen gazdag, virágzó városokat varázsolt elő. A művelt, gazdag nápolyi zsidók egyik napról a másikra földönfutókká lettek. Ezután évszázadok múltak el, melyek a délolasz zsidóság történetében csak negatívumokat jelentenek. A XVIII. sz.-ban a történeti folytonosság fonala mintha rövid időre újból továbbsoródott volna. Azonban Bourbon Károlynak saját belátása ellenére a visszahívott zsidókat a közhangulatnak engedve rövidesen újból el kellett űznie országából. „S az olasz zsidók ismét vándorbotot vettek kezükbe és elindultak...”

Ezekkel a szomorú szavakkal fejeződik be Munkácsi általános történeti áttekintése, hogy aztán az egyes olasz városok sorsát közelebbről megismertesse velünk. Először *Traniba* vezet el bennünket. Ennek a városnak a sorsa fűződött legszorosabban össze a zsidóságával. Virágkora egybeesik a trani-i zsidóság virágkorával. S amikor a zsidókat Traniból elűzték, a város napja is leáldozott. Mindennek ma már közel félezer esztendeje, s Munkácsi, akit belső rokonság vezet el, újra meg újra az olasz zsidóság emlékei közé, mégis eltalált a trani-i gettóba. Megtalálta a keresztény templomok mögött is a zsinagóga falait és oszlopait, a tóraszokrény helyét, a mai uccák mögött a régi zsidó házak kis ablakait, a zsidó iskolák, a temető helyét s héber feliratú sírkövet a püspöki palota kertjében...

Traniból *Venosába* megyünk át. Itt ugyancsak évszázadok óta nem laknak zsidók. A venosai katakombák és földfeletti temetők mégis mindmáig olyan kincseket rejtegetnek, olyan régi történeti dokumentumokat, melyekről tudomást kell szereznie mindenkinek, aki ma a zsidó mult iránt érdeklődik.

A nápolyi zsidóság történeti folytonossága is megszakadt a XVI. század óta. Ma a zsidó fogalma itt úgyszólván ismeretlen.

Csak a régi olasz zsidóság rajongó szeretete vezethette el Munkácsit a nápolyi zsidók középkori temetője helyére a nápolyi gettóba, a szebbnél-szebb zsinagógákba, melyeknek régi alakjához, ősi formáihoz csak az azóta rájuk épített keresztény templomok falai mögött találhat el a kutató szem.

A történeti anyag ismertetésével korántsem mondtunk el mindent Munkácsi Ernő könyvéről. Elhozta hozzánk a régi olasz zsidóság kultúremlékeit nemcsak szavakban, hanem számos szebbnél-szebb képben. Azonban a régi sírkövek, elhagyott gettók, keresztény templomokká alakított ősrégi zsinagógák, melyekhez széleskörű tudományos fölkészültséggel és a tárgy iránt való őszinte, rajongó szeretettel sikerült eljutnia olaszországi tanulmányútjai folyamán, maguk is egy nagy épület kövei. Ezekből építette fel azt a harmónikus egészet, mely munkája során a legélesebb vonalakon kristályosodik ki előttünk: a régi olasz zsidó kultúra szintetikus képét.

Katzburg Ilona.

Rónai Pál: Brazília üzen

Mai brazil költők. A Vajda János Társaság kiadása. 1939.

Rónai Pál ezzel az érdekes kötettel egy ismeretlen világra nyitott ablakot. A brazil költészetéről a magyar versolvasók — magamról ítélek — mindmáig alig tudtak többet a semminél. Ez az ötödfélives kötet felmutatja a huszadik század brazil lelkét, már amennyire egy nemzet lelkéről harminc vers képet adhat. A versek közt vannak olyanok, amelyek sajátos brazil vonásokat villantanak föl, s vannak olyanok is — nagyobb számmal —, amelyek a modern európai lélek jegyeit hordják homlokukon. Brazil lélek, európai lélek! Az utóbbiról még csak szólhatni, de ugyan ki merné egy kötetnyi versből, s kivált fordításból (ha még oly hű is az) megítélni egy távoli nép lelkét! Vannak itt darabok, amelyek a népelet mélyéből mutatnak meg valamit (*Jorge de Lima*: Ez a fekete Fulo; *Lobinar Matos*: Taguimegera) s az etnológus számára nyilván beszédes dokumentumok, — itt van Vicente de *Carvalho* nagy Levele, mely a kulturált brazílnak a honvágyát éneklő az indián őszobót felé, és Mario de *Andrade* híresnek mondott verse. A kaucsukfacsapoló altatódala, amelyet sajátos témája végképen odaszögez Brazília talajához. Ezekben nyilván egy erős és hamisítatlan brazil szellem léleklizik, de nem nyomhatom el a kétséget: másfajta, s talán hitelesebb s nemesebb brazilság éppen azokban a szonettekben lappang és áramlik, amelyeknek tiszta európaiságát olyan ismerősen üdvözli a magyar olvasó. Az exotikus mozzanatokra jó vigyázni. A „kaucsukfacsapoló” nyomorát sirató vers brazil lelkisége alighanem mélyebben rejtőzik, mint a címszó exotikumában. Sokáig eljátszottam ezzel a verssel. „Kaucsukfacsapoló” helyett „Csongrádi kubikos”-t írtam fölébe címül, s megpró-

báltam elképzelni, mi minden mozdulna el vagy maradna helyén ezekben a sorokban, ha mondjuk, Szép Ernő írta volna őket, a huszas években. A játéknak meglepő fordulatai voltak, ha kézzelfogható eredménnyel nem is járt. Carvalho ösbrazil rétegekbe ásó Levelét is akárhány európai s magyar verssel párhuzamba lehet vetni. A rousseau-i nosztalgia specifikus változata formálódik ki ebben, mint például Tóth Árpádnál, akit „kócos, bús jobbágyok sarját”, megvett a nyugati csábítás, de akiben néha még mindig „kancatej-szagú” dalok fakadnak. Mondom, a felületi, magátkínáló tarka exotikum mögött takartabb és titkosabb brazilság csalogat beljebb és beljebb, de síkos és hínáros terület ez, lidérces tüzekkel, amelyeket, kérdés, érdemes-e, szabad-e követni.

A legkiválóbb fordítók rendszerint kitünő költők is. Minden fordításban van egy kis *pia fraus*, a fordító az idegen zenébe belopja a maga költő-hangját is, és az olvasót éppen ez a hang fogja meg a műfordítás számára. Babits és Tóth Árpád fordításait kissé mindig Babits- és Tóth-verseknek is érezzük, s ezért hatnak ránk élő költészetként. Olyan fordítók, akik eredeti verseket nem írnak, vagy ha írnak, nem publikálják, a poeta-fordítókkal szemben mindig hátrányban vannak, már ami fordításaik primer vershatását illeti. Tóth Árpád átköltései mindenképpen izgató élmények. Vagy az izgat bennük, hogy az idegen költő mennyire vált tóth-árpádivá, vagy az, hogy Tóth Árpád mennyire bírt vagy nem bírt elrejtőzni az idegen mögött. Rónai Pál nem költő, — pontosabban szólva: eredeti verseket nem adott ki. Hiába lesünk hát e brazil versek taktusai között ismerős költőhangra, amelyet költőfordítókból rögtön kihall az ember. Magukat a verseket kell hallgatnunk, önálló, zárt műveletben kell vizsgálnunk őket. Itt volna igazán helye az eredeti szöveggel való tüzetes egybevetésnek, az idegen szöveg és a magyar vers patikamérleges szembeállításának.

Sajnos, portugál nyelven nem olvasok, s így ez az egybevetés is elmarad. Fölteszem, hogy Rónai Pál tartalmi és formai mozzanatokban egyaránt hű maradt az eredetihez. E föltevés nem légből kapott: Rónai egész írói habitusa arra vall, hogy a fordítóknak abba a rokonszenvesebb csoportjába tartozik, amely nem talmi csengéssel és színes ragyogványokkal kápráztat el, hanem az objektív hűség sorompóit is túri. E brazil versek szép versek. Azt hiszem, mindegyik megérte a fordítás fáradságát. Legjobban azok a darabok sikerültek, amelyek könnyen hangolódnak tóth-árpádi dallamok felé. Ha Rónai maga is írna verseket, bizonyára e nagy elégikussal tartana rokonságot. Törés, csiszolatlanság nincs a versekben. (Talán csak Cecilia Meirelles versének utolsó szakaszában kellene — és könnyű szerrel lehetne is — jelentőmódra javítani az igék zökkenést okozó feltételesmódját.) A gazdag és sokszerű rímelés sem sodorja a fordítót fölös homályba, — érthető, világos marad mindenütt.

Kardos László.

Turóczi-Trostler József:

Históriák és mesés fabulák.

Gyoma, 1939.

A mesekutatás magyar irodalma új forrásértékű munkával gazdagodott: Turóczi-Trostler József szövegkiadványa és terjedelmes tanulmánya a mese felfedezéséről és a magyar meséről alapvető mű. Tervszerű továbbépítése és újraértékelt eredménye annak a kutató és felfedező teljesítménynek, amelyet Mesenyomok a XVIII. század magyar irodalmában című értekezésében tett irodalomtörténeti jelentőségűvé.

A kiadvány XVIII. századi meséi a kötet teljes címe szerint: „Kegyességre serkentő, sziveket vidámító, elmét mulattató históriák és mesés fabulák melyeket iminnen amonnan válogatva egybeszededegetett s mind hasznos időtöltésre s mind épületes tanuságra újjonnan kibocsájtott Turóczi-Trostler József.” A közölt mesék közül az első zsidó eredetű meselegenda (Angyal és remete), szövege 1702-ből való, az utolsó (A hálás halott) Csokonai V. Mihály közvetítésében maradt fenn 1793-ból. A tanulmány első fejezte a mese felfedezéséről szól (a mese fogalmának meghatározása, eredetelméleti motívumok seregszemléje, a mese rokonsága a középkorral, viszonya a renaissancehoz, újravirágzása a barokkban, sorsa a felvilágosodás időpontjában, rangvesztése a „magas” irodalomban, új élete a kultúra alatt s a „lesüllyedést követő” irodalmasítása a romantikában), a második fejezet a magyar szellem és a mese világának kapcsolatát, a csodahit és a csodatagadás változásait kutatja magyar területen. S itt a racionalizmus és irracionálizmus küzdelmének átnézetében tételbizonyító erőre kapnak a gesták, krónikák, legendák, példák, széphistóriák, prózai elbeszélések; szóhoz jutnak a pietista-racionalista írók, katolikus prédikátorok, oktató protestáns könyvszerzők, a „magas” irodalom képviselői; a naptárak, anekdótagyűjtemények, példatárak, aesopusi mesék, tündérmesék és népmesék (Bornemisza Péternél találhatók az első népmesei nyomok s Csokonaival vonul be a népmese a magyar irodalomba).

Turóczi-Trostler új műve önként adódó közvetlenséggel mutatja meg a szerző irodalomtudományi munkásságának vonásait: szintetikus irodalomszemléletét, világirodalmi és művelődéstörténeti tájékozottságának fölényes méreteit, a ráütő motívumérintkezések feltárását, az érintkező mozzanatok kapcsolásának áthidaló könyvedségét, stílusművészetének nyelvi gazdagságát. Csodálatos anyagértékeket halmoz föl egy-egy gondolat igazolására. Szinte érezni, hogy mondatai mögött egész tanulmányra elégséges szempontsor sűrűsödik össze és csapódik le megvilágító rámutatásokban. Együttlélekzik az élő irodalommal. Minden adata, feltevése, következtetése a ma tudományismeretében születik meg.

Zsoldos Jenő.

Sós Endre: Fejek és elvek

Viktória kiadás Bp. 1939

Hírlapi és folyóirati cikkek, előadások, tanulmányok válogatott gyűjteménye ez a kis kötet, Ujságok hasábjain jelentek meg és előadói pódiumokon szólaltak meg az itt közreadott problémák. Annak idején valószínűleg ünnepi megnyilatkozást jelentettek az író és a közönség számára egyformán. Az időpont és az alkalom, ha rövid időre is, de mégis nagyhatású irodalmi eseménnyé avatta őket. Azért mondjuk, hogy rövid időre, mert a gondolatok és a szavak újságok hasábjain és előadói asztalok mellett csak tisztavirág-életet élnek. Az időszerség egyben mulandóságot is jelent. Ettől az irodalmi enyészettől mentette meg időszzerű gondolatait a szerző azért, hogy könyvbe foglalta őket. A könyv ugyanis egyetlen lehető formája a gondolat megörökítésének. Az aktualitás ebben a keretben elveszti a folyvást felszínre toluló, tolakodó jellegét. Az egyidejű jelen így utóidejűvé, a pillanat időtartama örökkévalóvá, a ma holnappá lesz a könyv lapjain. A legbecsületesebb szándék, a legtisztább elképzelés, a legemelkedettebb szellemiség is csak könyv által válhatik dokumentummá...

Sós Endre gondolatai bármennyire is élő-elevenek, emberiek és emberségesekek, mából, jelenből, vérből, húsból, könnyből és szenvedésből sarjadtok is, de mégis „csak” időszzerűek, pillanathoz kötöttek és ezért nyilván a szálló korokkal együtt szálló szavakként röppentek volna el. Pedig kár lett volna értük, mert tiszta és emelkedett szellemiség hatja át valamennyit. Őszinte meggyőződés, harcos állásfoglalás és még valami: dacos hit, egy kulturált lélek tiszta hite a szebb és emberibb holnapban.

A tanulmányok kultúrpolitikai, társadalmi és irodalmi pillanatfelvételek. Az első rész: az „Új enciklopédia margójára” címen, a politika hamisításai által a közvéleményben gyökeret vert megannyi téveszmét boncolja: az állam és a polgár, az erkölcs és a jog, a jobboldal és baloldal stb. fogalmainak igaz jelentését törekszik megállapítani. A „Fejek és elvek” című második fejezet irodalmi tanulmányaiban a szerző egyrészt bizonyítja, hogy a magyarság igazi irodalmi nagyjai elfogulatlan híralói és értékelői voltak a magyar zsidóságnak, másrészt védelmébe veszi a magyar zsidó írókat az alaptalan vádakkal és rosszhiszemű gyanusításokkal szemben.

A harmadik rész: „Kivándorlás, új ghetto” című tanulmányai a magyar zsidóság fájdalmasan időszerű kérdéseit tárgyalja.

Sós Endre kultúra-tevékenységét a magyar zsidó közvélemény eddig csak részleteiben egy-egy oldaláról ismerte meg. E könyv által azonban szinte teljes egészében bontakozik elének Sós Endre sokoldalú érdeklődése. A változatos cikkek és az élet különböző területeit érintő tanulmányok a szerző kulturáltságának sokrétűségét mutatják be. De ez a változatosság mégsem tördeli mozaikokra az olvasó lelkébe merülő képet mert ha a témák mégannyira különböző sikon mozognak is, egybefűzi és egységbe tömöríti őket a humanitás, amely a könyv minden sorából harsogva tör elő. Ez a humanitás az, amely nem időszzerű, hanem örökkévaló Sós Endre könyvében. Ez világít a magyar zsidóság mai sötét éjszakájában is és ezért a cikkek nem silányulnak propagatív jellegű megnyilatkozásokká. Az emberségesség túlnó a zsidóság szellemi és lelki igényeinek keretein és általános egyetemes értékű konfesszióvá magasztosítja ezt az írást. A belőle kiáradó felemelő és megnyugtató hit pedig balzsamként hat a megtépett és ezer sebből vérző zsidó lelkiségre.

Kohn Zoltán.

Timár Magda: Testvérke

Versek. Cserépfalvi kiadása.

Budapest, 1940.

Timár Magda zárkózott lélek, de zárt formák közt félénken és bizonytalanul botorkál és ki-kicsap kijelölt medréből, mint megáradt tavaszi patak. Még a gyér rímek is kelleetlenül, riadtan cseadülnek össze, mintha szégyenkeznének. Kötetlen, szélesen hömpölygő dallamok közzé menekül, mint a fogoly a szabadság gondolatának végtelen hullámaira.

Meleg, szelíd, tartózkodó líra. Halk kérdések, ámulatok, az ifjúság esőndes csodálkozásai. „Mint márványszoborról az esősöppek, úgy hullik le róla egyszer az öröm, másszor a bánat.” Tisztán csörgedező költemények, szeretet fodrozza őket. Az Apa, az Anya szeretete a gyermekkor delibáhos emlékeinek sugarában, testvérszeretet a munka és a munkás, a tisztességes szegénység és az egész kátyubajutott világ iránt, amelyről az Isten megfeledkezett. Egy-egy szoltár, „amelyben zsonganak a hangok, mint erdőben a falmombok”. Csupa megható gyöngédség,

Bródy László: Timár Magda.

ha a gyermekekről ír, akik — ha felnőttel beszélnek — olyanok, mint a borzas pipacsok, amelyekkel a szél játszik.

Talán legteljesebb és legszebb versében óriási vágyódó szemhez hasonlítja a földet amelynek könnyeiből születnek a zsidók, hogy messzi útra induljanak, amelyen örökké szenvedni kell.

Szereti a magányt, a homloka az ablak hős üvegéhez simul, „mint karéj kenyér a késhez“ az ottan szemléli az élet uccáit. Vagy távol a magashban, az egyedülvalóság ormán áll egyenesen és messziről nézi az embersűrűt, „mint

szikla az erdőt“. De szeretettel, kíváncsian nézi a világot, vágyódva fényes, valószínűtlen mesékre és egyszerű, vidor valóságokra.

Ine, egy strófája, kostolól:

Én csak azt szeretem,
akinek tiszta a szíve
és vidám, mint a hegyipatak,
gondolatai fürgén szokdelnek
mint a karcsú halak,
a lelke úgy ül a szemében,
mint a kutya gazdája
háza előtt.

Bródy László.

KISEBB BIRÁLATOK

A magyar zsidóság utja vezércikknek tükrében. Összeállította: Dr. Ballagi Ernő. Ebben az évben van 100 éve annak, hogy báró Eötvös József az országgyűlésen sikra szállt a zsidók emancipációjáért és megbízásából Bloch (Ballagi) Móric zsidó részről is megindította a sajtóközdelmet és megírta a „Zsidó szózatot a magyar néphez“. E centennarium adott alkalmat arra, hogy Ballagi Ernő az új zsidó könyvtár kiadványaiban igen értékes és érdekes összeállításban közrebocsássa a 100 év küzdelmeit jelentő vezércikk- és beszéd-töredékeket. „Küzdelem az emberi jogokért“, „Az emancipációtól a világ-háborúig“, „A háborús zsidó lélek“, „Trianon“, „Küzdelmes évek“, „A zsidótörvény“, „A felszabadult Felvidék és Kárpátalja“ állomásai annak a nagy útnak, amit a magyar zsidóság az ipari és kulturális egyenjogúsítást jelentő 1840 : XXIX. t. c.-től az 1939 : IV. t. c.-ig megtett. A könyv szerkesztője érdemes és hasznos munkát végzett, mert az olvasót fokozatosan és alaposan vezet a magyar zsidóság jelenének megértéséhez, azokhoz a problémákhoz, amelyek most is ugyanazok, mint amiknek 100 évvel ezelőtt voltak. Nem kérdezzük-e mi is Ballagi Móriccal: „... Őszintén szólván, nem becsülitek-e a zsidót, ki hű és meggyőződésből hitéhez ragaszkodva, azt silány nyereségért el nem hagyja s nem vetitek-e meg a nyomorultat, ki ideit hasznokért — s higgyjétek jobbadán úgy történik — hitét kabát gyanánt váltva, kikeresztelkedik?“

Ezt az alapigazságot a magyar zsidóságnak igen értékes elemei nem értették meg, — ellene fordult maga Bal-

lagi Mór is, pedig az erők szétforgácsolódása nélkül ma talán sok tekintetben másként állanánk.

M. E.

Kardos Pál: Levél egy kibujdosott barátom után. Kuy, a Hitéletből. Szolnok, 1939. Tompa Mihály költeményének címe mögött két levélben tárul fel a zsidó hitehagyás problémája. A menekülő barát megokolja kitérését és Kardos Pál válaszol a mentegetődző szölamokra. A szerző gyökeriben mutat rá szétzüllésünk okaira. A multban nem történt semmi a zsidó ifjúság szellemi-lelki életének kialakítására, hogy a kultúrtájékozódás pillanataiban közös funkcióra egyesüljön magyarság és zsidóság. A mai nemzedékünk a művelődési benyomások idején irányító nélkül maradt, s szabad szákmánya lett a közömbösítő áramlatoknak. Nem tudta ellenőrizni a benyomásokat, nem volt mértéke, ítélőkészsége, elfogadta ösértéknek a zsidó eszmeiségből átvett gondolatokat. A családi otthont is kikezdte a közöny, az asszimiláció könnyelműsége. Ezek a mozzanatok a hitehagyott vallomásában halmozódnak föl. Levele valójában vádirat és teteurehívás. Ép ezért meggyőzőbbnek érezzük a távozó érveiből kihangzó szemrehányásokat, a gyenge érvek körül gomolygó felelősségrevonást és vételkedést, mint a válasz cáfoló tételeit. Ez a benyomás természetszerűleg adódik: ott az író megfoghatóbb tényeken szerkesztette meg a mulasztások seregzemléjét, itt irracionális elemek határozták meg feladatát, ott több a valószínűség, itt sürűbben torlódnak egymásra az erkölcsi motívumok. A röpirattanulmányának megka-

póan szép részlete: a zsidóság megváltásszerepének, Messiás-azonosításának gondolata.

Zs. J.

Magyar Könyvészet 1936. Az országos Széchenyi könyvtár kiadása. Bp. 1939. Az évi könyvészet nélkülözhetetlen része a magyar nemzeti bibliográfia rendszerének. Ebből a gondolatból született meg az előttünk fekvő hatalmas mű: a magyarországi nyomdák és egyéb sokszorosító vállalatok 1936. évi nyomtatványainak (könyveknek, hírlapoknak, folyóiratoknak) címjegyzéke. Fitz József bevezető tanulmánya érdekesen, figyelemlelkőt közvetlenséggel tájékoztat a könyvtudomány vonatkozó kérdéseiről, a kötetes példányszolgáltatásról, a címleírásokról stb. A magyarországi nyomdákrol készült jegyzék (Szollás Ella összeállítása) és a hírlapok s folyóiratok címgyűjteménye (Mokcsay Júlia munkája) fogja közre a kötet legtestesebb, 364 lapra terjedő fejezetét: a Magyarországon megjelent könyvek jegyzékét. (Droszt Olga cím. szörendezése.) A függelék az időszakai sajtótermékek statisztikáját közli.

(-s)

Sós Endre: Porszem és óriás. (Perisz. kóp kiadás.) „Hol óriás vagyok, hol porszem mindenütt és mindig más.” — Ez a sor lehetne az egész kötet motója. A lélek titkos gondoljaival, kérdésekkel vannak tele a versek. Sós Endre a kérdések és a nyugtalanság költője. A „porszem” megrettenve figyel a világot, az „óriás” nem ismer és nem is akar alázatot ismerni. Sokszor gyötri a magány, a régi bánat, az emlékek, amelyek elől nem lehet menekülni. Mindenben Istent látja: őzikék szemében, sasok, oroszánok, komondorok tekintetében, éji vizek csillagpetytyeiben, az ember arcában — de ott látja a Sátán arcában is. („Az Isten nemcsak az angyaloké.”) „A teremtés ma sincs befejezve” — így érzi a korlűkötő szívét ismerő nyugtalan ember. Felzaklatott lelke megérzi a vihart. Ugy érzi, ezredik bõrben néz körül a világban és köszönti a „végte-lenlelkű” életet. A pantheizmus hangjai mellett sokszor mintha a hindu böles hangját is kihallanók a versekbõl. Formájuk legtõbbszõr megfelel a tartalomnak, bár egy-egy vers nyugtalanul áradó gondolatai szinte feszítik a formakõntõt.

Timár Magda.

Oskar Wolfsberg: Zur Zeit und Geistesgeschichte des Judentums. Zürich, 1938. Wolfsberg az utolsó 150 év zsidó történelmét kutatja, hogy a zsidóság szellemi jelenének fiziognómiáját megértse és lelki-szellemi szituációját megmagyarázza: A zsidó szellemi élet centrális hordozója a prófécia és a törvény dualizmusa. A törvény, a nomizmus a zsidó történelem szubstanciája és alapformája nem a teokrácia, hanem a nomokrácia. A zsidó nép történelmi szintézise a törvény és a prófécia szembehelyezkedésének és egymással való kiegyezésének az eredménye.

G. M. J.

Hajdu Miklós: Szenicei Savout. Mult és Jövõ kiad. 1939. E családörténeti tanulmány az 1739. Savout ünnepének másodnapján Szenicén (Nyitra megye) vértanuhalált halt Mózes Jákob zsidóbíró és Benjámín Zeév Wolf emléket örökíti meg. E két szentéletű szenicei zsidót koholt vád alapján borzalmas megkínztatások után megfojtották, majd elégették. Az alaptalan vádat a szenicei katolikus templomban történt lopással kapcsolatban koholták ellenük. A tények és adatok hitelesen bizonyítják, hogy ártatlanul haltak meg. A szenicei hitközség meghitt kis istenházában 200 esztendő óta évrõl-évre felhangzik a kinyilatkoztatás ünnepén a megdicsõült lelkék örök üdvösségére a külön Él Molé Rachmim-ima. A szentemlékű õsök kései utóda: a szerzõ, aki e tanulmányában hiteles forrás. munkák alapján dolgozza fel a Honig — Hönig — és Back családok történetét. A kötet végén a három család genealógiáját adja.

A história hitelességén túl különös érdeme vagy érdekessége a könyvnek az õsök iránti rajongó, sziveket megindító kegyeletérzés.

n. n.

August Faust: Johann Gottlieb Fichte Breslau, 1938. Az eddigi Fichteirodalomból a szerzõ saját bevallása szerint a francia zsidó Leon Xaviér Fichtekönyve emelkedik ki: Leon Xavier: Fichte et son temps, Paris, 1922. August Faust mûve Fichtét a mai német világnézet elõfutárjaként állítja elénk, Fichte filozófiájából különösen azokat a vallásfilozófiai alapelemeket emeli ki, amelyek szociálfilozófiáját és nemzeti eszmevilágát határozzák meg. A szerzõ szemében Fichte az eszmény-

Kisebb bírálatok.

képe annak a tudósnak, aki a tudományt a politikai és a nemzeti élet szolgálatába tudja állítani. Ebből a magatartásából következik Fichte állásfoglalása a zsidókkal szemben.

G. M. J.

G. Schalem: Chalomotav sel hasabatai R, Mordechaj Askenezi. Jerusalem, 5698. A sabbataianizmusról szóló ismereteink hézagosak, mert nincs olyan műünk amely keletkezésének rugóit és elterjedtségének okait tárgyalatosan előadná. Ezt a hiányt pótolja a G. Schalem által kiadott kézirat, amely R. Mordechaj Askenazi (a kabalista Abroham Rawigo tanítványa) álomjegyzeteit tartalmazza. Ez az intím természetű közleményeket tartalmazó kordokumentum memcsak írójukra (Mordechaj Askenazi) vet fényt, hanem bevilágít Sabbataj követőinek egész körébe is. A sabbatajanus mozgalm történetét és eszmevilágát, gondolati egységét s misztikus vonalvezetését ebből a kéziratból ismerjük meg.

G. M. J.

Stein Artur: Szent László és a zsidók. Bp. 1940. A szerző e füzetben folytatja a magyar zsidók köz- és magánjogi helyzetéről eddig közzétett fejtegetéseit.

Tárgyalja I. Béla király intézkedését; a vasárnapi vásárok szombatra való áthelyezését és különösen behatóan tárgyalja a szabolesi zsinat két törvénycikkét, mely a zsidókról szól, az első zsidótörvényeket a magyar Corpus Jurisban.

Valóban I. Béla intézkedésébe Fessler és Hóman megállapításaival szemben, „zsidóellenes tendencia nem magyarázható“. A krónika, amely ennek emlékét megőrizte, zsidókról nem szól, csak felsorolja a gazdasági intézkedéseket: „Az összes vásárokat szombati napra tette és bizánci aranyokat hozott forgatomba az ország területén.“

Szent László törvényeinek oly értelmezése: „Törvényei nem tekinthetők jogkorlátozásoknak a zsidókkal szemben, hanem kiváltság megszüntetőinek“ — történelmi szempontból nem fogadható el. A XI. században Magyarország élt csekélyszámú zsidóságának kiváltsagai nem voltak. Amit Werbőczy Tripartitumának III. 36. titulussában olvasunk, nem számíthat „megdönthetetlen bizonyíték“-nak: „A zsidóknak az ő jogaikra nézve többféle és különböző és több helyen az üdvös-

séggel ellenkező kiváltságaik vannak“. A zsidóellenes szerzőnek olyan túlzása ez, mint a napjainkban sokat emlegetett „napos oldalon“ való élete a zsidóságnak.

G. F.

Dr. Hevesi Simon: A causalitás válságáról. Bp. 1938. Mint Maimonides a maga korában, úgy Hevesi Simon is a reconciliatio scientiae et fidei igazságát hirdeti. Ezt a tételt a modern axakt tudomány eredményeivel bizonyítja, amely a természet egész területén, a sztratoszférában épügy mint a bathüszférában egy célszerű gondolat működését látja. Az anyag demateria- lizálódásnak felismerése forradalmat idézett elő a fizikában és a filozófiában, és a kausalitás elvét mindenhol a finalitás elve váltotta fel. A mindenségben nem mechanikus determináltság uralkodik, hanem csupán statisztikai valószínűség értelmében ható törvény. Az univerzumban van bizonyos szabadság, szpontaneitás és nem a vak véletlen, hanem a szellem és értelem uralkodik a világban.

A szerző három előadásának rövid összefoglalását adja közre „a művelt közönség tájékoztatására oly kérdésben, mely tudományos érdekel is bír“. A zsidó vallásbölcsészek („a vallási igazságok örökkévalóságának filozófiai palladiumai“) harcait folytatja. Kis füzetét főpapi hivatása filozófiai kötelességteljesítésének szánta, Nemes szándéka azonban csak akkor éri el igazi célját, ha az olvasó a három előadás egész terjedelmében gyönyörködhetik.

Groziinger M. József.

Schalom Ben-Chorin: Jenseits von Orthodoxie und Liberalismus Versuch über die jüdische Glaubenslage der Gegenwart, Tel-Aviv, 1939. Az orthodoxia megkövesedett törvényimperativizmusán és a neológia felszínes szubjektivizmusán túl az „új gondolkodás“ (M. Buber, Fr. Rosenzweig és Max Brod) „a rendszeres teológia és dogmatika“ (H. J. Scheps) objektivizmusát követeli, ahol a kinyilatkozás nem személyes manifesztáció, hanem transzszubjektív istenhit. Az „új gondolkodás“ a „theológia naturalis“ panteizmusának hangulati lirizmusa helyébe Isten objektív akarata előtt való alázatos engedelmességet hirdeti. Az „új gondolkodás“ nem a múlt (orthodoxia) vagy jelen (liberalizmus) emberre irányítja tekintetét, hanem a liberalis és

ortodox subjektív tekintélykultuszon (az ortodoxia az ősökre, a liberalizmus a modernizmusra hivatkozik) túl az objektív istenakaratot teszi az igaz hit zsinórmértékéül és egy „uj halacha”, egy „új szinhedrion” előhírnökéül: Az „uj halacha” vallása nem az erköles emberi szavára hallgat (eudamonizmus, hedonizmus), nem szubjektív morális meggondolás sugallja a vallásos tettet, hanem erkölcsön kívüli transzmorális isteni hívás, nem szubjektív észszerűség, nem logikai racionalizálhatóság, nem emberi etizáló tendencia, hanem metaológia és metaetika istentudat, objektív istenszózat. Erre az objektív istentudatra Izrael csak a Szentföldön fog ráébredni. A kis könyv Martin-Buber, Fr. Rosenzweig, Max Brod és Oskar Goldberg gondolatvilágának kongenialis magyarázata és értelmezése.

Grózinger M. József.

A hűség diadalmának első kidolgozása
Az eredeti kéziratból bevezetéssel kiadta Kozocsa Sándor. Bp. 1940. Kozocsa Sándor, a jeles irodalomtörténíró és bibliografus, ebben a kiadványában Vörösmarty első nagyobb terjedelmű epikus munkájának első kidolgozását közli. Rendszeres tanulmány tárgyává tette a költő ifjúkori kísérleteit és ennek a kutató érdeklődésnek eredményeként adta ki a Zalán futásának első fennmaradt szövegét (1937) s jelentette meg most új könyvében Vörösmarty Hűség diadalmának több mint kétezer soros első fogalmazását. A levelezésben részletesen ismerteti az epikus mű írásának időpontjához fűződő feltevéseket és kutatja, honnan merítette Vörösmarty regéjének tárgyát és anyagát. Számba veszi a kérdéssel kapcsolatban elhangzott irodalomtörténeti véleményeket, hogy aztán a maga felfogásában körülhatárolja Vörösmarty alkotásának forrásterületeit. (Kisfaludy Sándor, Majláth), Kozocsa Sándor irodalomtudományi terveinek egyik megnyilatkozása ez a kiadvány: mint az Irodalomtörténeti Források c. sorozat első kö-

tetét tette közzé a maga szerkesztésében.

(ld)

Az Ady-Rákosi vita. Egy irodalmi per aktái 1915—1916-ból. Debrecen, 1940. A debreceni zsidó gimnázium ifjúsága Kardos László szellemi irányítása mellett, úgy látszik, minden évben egy-egy új és értékes kötettel igazolja irodalmi érdeklődését és irodalomtörténeti tájékozottságát. A múlt esztendőben Tóth Árpád prózai műveiből adtak ki antológiát az iskola növendékei, az idei tanévben pedig a VII. és VIII. osztály tanulói a még mindig időszerű Adyharc egyik jelentős részletterületét derítik föl kiadványukban s foglalják egységbe az Ady-Rákosi vita folyóiratokban, ujságokban szétszórt cikkeit, leveleit, nyilatkozatait. A kötet előszavát Kardos László írta s néhány összefoglaló szempont felvetésével érdekesen rendszerezi az Adyt támadó írók szellemi-érzületi tartalmát. A könyv kiállítása szép és izléses.

(—s)

Az 1938-ik év irodalomtörténeti munkássága. Összeállította Kozocsa Sándor. Bp. 1940. Kozocsa Sándor könyvészeti munkásságának köszönheti a magyar irodalomtörténet, hogy évről-évre világos képen tárul föl a kutatók előtt, minő irodalmi alkotások, irodalomtudományi közlemények, ismertető cikkek, bírálatok jelentek meg egy-egy esztendő folyamán. Ezekből a tudós gondossággal összeállított évi bibliográfiákból határozott pontossággal vonhatók le a tételek és következtetések: az 1938-ban megjelent irodalomtörténeti dolgozatok közül a legtöbb Kölcsey, Madách, Vörösmarty, Petőfi, Arany, József Atilla, Karinthy, Kosztolányi írói egyéniségével, jelentőségével, műveivel foglalkozott, a legtöbb bírálatot Kozocsa Sándor: Kölcsey Antónia naplója c. kiadványáról, Szabó Lőrinc, Thurzó Gábor, Kállay Miklós, Harsányi Zsolt, Németh László, Hunyadi Sándor könyveiről írták.

(ő)

Arany János nyomdai műintézet rt.

Budapest, VIII., Szentkirályi-utca 23.

MP 242
304194

LIBANON

ZSIDÓ LAP

AZ ORSZÁGOS MAGYAR ZSIDÓ MUZEUM TUDOMÁNYOS ÉS
MŰVÉSZETI EGYESÜLET TUDOMÁNYOS ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRATA

RUBINYI MÓZES: Roboz Ágnes

MUNKÁCSI ERNŐ: Az ókori zsidóság feliratos történeti forrásai

BALÁZS GYÖRGY: Az őshéber irodalom nyomában

KISEBB KÖZLEMÉNYEK:

FÉNYES MÓR: Az aggáda biblia magyarázata

GRÓZINGER M. JÓZSEF: Odysseus vagy a filozófia jövője
Egy héber kultúrkritikai utinapló

FIGYELŐ

FOKOS FUCHS DÁVID: Kúnos Ignác

GÁBOR JÁNOS: Az Országos Zsidó Múzeum közgyűlése

ZSOLDOS JENŐ: Mandl Bernát — A zsidó és napjaink nyelvművelése

KÖNYVEK:

KANDEL SÁMUEL: Martin Buber: A zsidóság megújodása

KOHN ZOLTÁN: Pap Károly: Batséba

KATZBURG ILONA: Salom Asch: Der Nazarener

HAHN ISTVÁN: König Pál—Szabó Ödön: Ünnepnapok

ZSOLDOS JENŐ: Az Izr. Magy. Irod. Társ. Évkönyve

KOHLBACH BERTALAN: Balázs György: Egy feltárt bibliai város

R. BÁN MARGIT: Komlós-Vihar: A kincsörző fa

LENGYEL BÉLA: Gelléri Andor Endre: Villám és esti tűz

GRÓZINGER M. JOZSEF: Descartes, Lehre, Persönlichkeit, Wirkung

SZABÓ ÖDÖN: Hahn István: Zsidó ünnepek és népszokások

KISEBB BIRÁLATOK

V. ÉVFOLYAM 3. SZ.

1 9 4 0.

BUDAPEST

LIBANON

Szerkesztik

GRÓZINGER M. JÓZSEF KOHN ZOLTÁN
MUNKÁCSI ERNŐ ZSOLDOS JENŐ

MEGJELENIK ÉVENTE HAT SZÁMBAN

Szerkesztőség:

BUDAPEST, XIV., SZENT DOMONKOS-UTCA 8

Kiadóhivatal:

Dr. Bendetz és Társa könyvesbolt és tudományos antiquárium
Budapest, VI., Andrásy-ut 15. Telefon: 1-280-27.

ELŐFIZETÉSI DIJ ÉVI 5 PENGŐ.

EGYES SZÁM ÁRA: 1 P.

Hirdetési árak: Egész oldal 24 P., féloldal 12 P., negyedoldal 6 P.

Előfizetni a kiadóhivatalban vagy a Magyar Általános Hitelbank Andrásy-
úti fiókja 39.741 sz. csekk számláján lehet. (A magánközlemények helyén
feltüntetendő: Libanon.)

Minden cikkért szerzője felel.

Felelős szerkesztő: Munkácsi Ernő
Nyomdáért felel: Richter Márton

Felelős kiadó: Kohn Zoltán

Roboz Ágnes

Kiss József élete és munkássága c. könyvemben¹⁾ már utaltam röviden arra a feltűnő jelenségre, hogy a költő *Roboz Ágnes* című balladája nem egyéb, mint a *Pókainé* modernizált mása.

Kiss József nagy ballada-sikerei után (Simon Judit, Szomor Dani), először 1882-ben alkotott effélet, a *Gedővár asszonyát*. Gedő Simon nevét, a lovagkor sötét rajzát, a párbajt a költő Petőfi *Salgó* című költői elbeszéléséből merítette. Ez a bőszavú és bővérű romantikus elbeszélés, a lírikus Petőfi egyik legjellegzetesebb epikai alkotása, a felismerhetetlenségig távol áll a *Gedővár asszonya* tipikusan balladás rövidségétől, Arany-rembrandti *claire-obscure-jétől*. A tudatosan újjá-alakító Kiss József ez első e nemű kísérletét, mely nem tévesztendő össze pályája elejének dadogó utánzataival, (amilyen pl. a *Lea Eszter* stb.) követte a *Roboz Ágnes*, amely Gyulai Pál legendás hírű és hatású *Pókainéját* óhajtott modernizálni. Hogy itt tudatos költői eljárással van dolgunk, azt a két ballada tüzetes egybevetése s más személyi jellegű adatok mellett egy külső adat is bizonyítja: az *Összes költemények* szerkesztésénél a költő a *Roboz Ágnes* után helyezte el a *Dedikáció-t*, melynek első két sora így hangzik:

*Ott szedem a gyöngyöt, ahol találom,
Lopáson érnek, azt se nagyon bánom.*

A ballada egy anya tragédiája, akinek lázadásban részes két fiát elfogják. A vérengző *Báthory* a fiaiért könyörgő anyának ördögi választ ad: egyiknek megkegyelmez, döntse el maga az anya, melyik fia haljon meg. Gyulainál végül az anya holtan esik össze, *Kiss Józsefnél* esztét veszti.

A tárgy Gyulai Pál költeménye révén évtizedekig a magyar irodalmi élet érdeklődésének középpontjában állt. Gyulai 1851-ben írta azt a költeményét. Maga forrásául *Budai Ferenc Polgári Lexikonát* jelöli meg s verses kötetének jegyzetében a *Lexikon* megfelelő sorait le is közli. A történelmi valóságú esemény, valamint a *Szigligeti-féle feldolgozások* tüzetes vizsgálata azonban némileg más eredményre vezettek.²⁾ Annyi bizonyos, hogy *Pókainé* megjelenése az elnyomatás korában, zsarnok-ellenes tendenciájával több volt, mint irodalmi siker. Gyulai eleinte nem is hitte, hogy a cenzura átengedi. A múlt század második felének magyar ifjúsága

¹⁾ 1926, 101. lap. — ²⁾ V. ö. Papp Ferenc: Gyulai Pál 1. 302—303. lap 1., 1. még *Dézi Lajos*: Magyar történeti tárgyú szépirodalom 145. 1. és 148. 1. A történelmi hitelességű esetre vonatkozó irodalom, valamint az egész témakörre vonatkozó kutatásaim eredményei egy más, részletes tanulmányomban kerülnek közlésre.

hamar megérti a hazafias célzatot s nem kis részben a középiskolai önképzőkörök ülési szerzték meg Gyulai Pókainé című költeményének azt a népszerűségét, amelyhez hasonló eddig ismeretlen volt költészetünk történetében. Később Kiss József Simon Juditja is, a Kisfaludy-Társaságban történt bemutatása után, az önképzőkörök révén futotta meg hangos sikereinek hosszú pályáját.

Kiss József balladája voltaképpen a tárgy lélektani indokolásának modern kísérlete. Gyulai balladája még e műfaj régebbi: pathetikus és részletező vonásait mutatja. A tüzetes egybevetés arra tanított, hogy Gyulai feldolgozása Szigligetiével szemben körülbelül olyan jelenségeket mutat, mint a Kiss Józsefé a Gyulai Páléval szemben. Kiss József forrásaival szemben sajátos és eredeti fogásokkal él. Ha egy-egy művét elemeire bontjuk, minden egyes elem forrását kimutathatjuk, de ezek keverésével új levegőt, szerkezetet, alakot és tragikumot hoz össze. Gyulai is átveszi Szigligetinek még a szavait és fordulatait is, de a terjengő jeleneteket egy szabatos rövidségű, régi értelmében vett balladában fogja össze.

Gyulai Pókainéjában a mai szemlélet meglepi Báthory rettenetes kegyetlensége. Az, hogy a könnyörgő anya s a kegyetlen fejedelem összekapnak s a rideg elutasításra Pókainé megszidja a fejedelmet, normális lelkeség feltételezésénél még nem ok a „kegyetlen kegyelem” kimondására, arra, hogy az egyik gyermeknek a fejedelem megkegyelmez, a másoknak meg kell halnia s éppen az anya legyen az, aki a választást véghez vigye. Itt a lélektani motiváció problémájánál fogta meg Kiss József a témát. Báthory Istvánnak (Kiss Józsefnél Zsigmondnak) *más oka lehetett* a kegyetlen ítéletre. A 19. század második felének modern írója beleviszi a „cherchez la femme” motívumát a Pókainé-komplexumba.

Gyulainál az eset 1575-ben történt meg, Báthory István (1533—1586) korában. Kiss József a cselekményt Báthory Zsigmond korába teszi át (1571—1613). Ő is levert volt egy véres lázadást, 20 évvel később, 1595-ben. A két Báthory közül Zsigmond volt a híres nőbarát.

Roboz Ágnes szépen kiöltözködik az audienciára. Meghasadó szível megy, de — szépen felöltözik. Ágnes nagyon szép még. A nőtiprónak beállított Báthory megkívánja az asszonyt, utána kap, de Ágnes ellöki magától, megsérti. *Ezért sérti meg a fejedelmet. Erre következik a rettenetes szójátékos ítélet: „Válogatós asszony válassz ki te magad”* — melyik gyermeked pusztuljon el. Tehát a férfiúi érzékenységében megsértett állati fejedelemnek szörnyű embertelen ítélete ez az ítélet. S mikor Ágnes töpreng, melyiket adja oda, akkor is új lélektani adatokat kever Kiss József a motívációba. Az egyik egyszer, mint porban játszó gyermek, az anyát visszaütötte. A válságos percek régmúlt idők fájdalmait és sértéseit buktatják elő a lélek tudattalan hátteréből. Mivé lehet ilyen dilemma hatása alatt egy anya szíve, lelke? Már Gyulai is gondolt a lélek összeomlására: „Szegény Pókainé, mint egy *tébolyodott*, a börtönbe rohant s fiaira omlott.” Gyulainál az anya szíve szakad meg, Kiss

Roboz Ágnes.

Józsefnél a lelke. Ágnes megőrül, a lépcsőn leül, kibontja a haját, öve megoldódik. A lelki megbomlás fixa ideája a lelkiismeret-furdalásból ered: talán mégis fel kellett volna áldozni becsületét gyermeke életéért. Befelé indul a fejedelemhez, bent van a teremben s a megborzadt udvarnak azt mondja, *dadogva*: „Igen, audienciára.” Ime Kund Abigél, aki kifelé jövet Bárci holttestétől örül meg a lépcsőn, de van benne Melindából is valami s bánatos ösükből: Oféliából is. A színek, a hangok, a vonalak régi ismerőseink, de az, ami belőlük előttünk kialakul, újszerű és eredeti.

A Pókainé-témából, a régi pathetikus ballada-típusból itt már Arany János értelmében vett ballada lett s benne a modernizálásnak egy olyanféle kísérletét láthatjuk, mint a regény terén napjainkban a Kállay Miklósét, aki Jósika regényeit s a Möricz Zsigmondét, aki Kemény Zsigmond egyes regényeit dolgozta át a mai lélek számára. Persze: mutatis-mutandis. A próza újjáalkotója *átír*, a versköltő *újjákölt*. Azon, hogy az ilyen törekvések megítélése az irodalmi élet sub specie aeternitatis szemszögéből, milyen irányban dől el, sokat lehet vitatkozni, fognak is. Maga a kísérlet merőben művészi irányú s a balladában, ebben a sajátos-műfajban, amely Arany után csak Kiss Józsefben talált maradandó folytatóra, különlegesen érdekes volt és merész. Roboz Ágnes nem tartozik Kiss József legsikeresebb alkotásai közé. De megalkotása e nagy költő tehetségének, merész öntudatának egyik legmaradandóbb emléke.

Rubinyi Mózes.

Az ókori zsidóság feliratos történeti forrásai.

(I. közlemény)

Egy hatalmas kötet jelent meg 1936-ban a Vatikán városban. Címe: *Corpus Inscriptionum Judaicarum*. (A zsidó feliratok gyűjteménye.) A könyv kiadója a „Pontificio Istituto di Archeologia Cristiana”, vagyis a keresztény archeologia pápai intézete. Szerzője: *Jean-Baptiste Frey*, a római francia egyházi szeminarium igazgatója. A könyv természetesen megjárta az egyházi cenzurát. Az „*imprimatur*”-t *Augustinus Zampini* püspök, Vatikán városának helyettes kormányzója adta meg. Joggal tekinthetjük tehát a könyvben mondottakat olyanoknak, amelyek az *egyház hivatalos elfogásával megegyeznek*, de semmiképpen sem általa kárhoytandóknak. A könyvet szerzője, a pápai Róma hagyományos szellemének megfelelően az uralkodó pápának, XI. Piusnak ajánlja, akit a *dedicatioban*:

**TOTIUS + RECTORI + REI CHRISTIANAE
INDEFESSO + SACRORUM + STUDIORUM + ARTIUM
CULTORI + FAUTORI**

szavakkal szólít meg és arra is hivatkozik, hogy e nagy munkát a

pápai keresztény archeologiai intézet alapításának 10. évfordulóján adják ki „*Summa Cum Pietate Fundatori Suo*“.¹⁾

A 930 folios oldalt kitevő mű a szövegen kívül sokszáz fényképes ábrázolást tartalmaz és túlzás nélkül mondhatjuk, hogy korszakos jelentőségű a zsidóság szellemtörténetében. Értékét nemcsak az adja meg, hogy a zsidóságra vonatkozó és a Kr. e. III. századtól a VII. századig terjedő időből származó feliratokat e gyűjteményes munkában, könnyen hozzáférhető módon foglalja magában, nemcsak az, hogy szerzője először tesz benne közzé több száz olyan, főleg a római monteverdei katakombából származó feliratot, amelyet ő fejtett meg először és hogy a személyes ellenőrzés és tanulmányozás során számtalan már eddig is ismert felirat olvasását helyesbíti — hanem az a 144 oldalon összefoglaló tanulmány, amely a könyvet bevezeti.

A mi nemzedékünk napjainkban olyan időt él, amelyhez hasonló szinte kétezer év óta nem volt. *Mert csak a zsidó állam megszűnése idején, illetve az azt követő századok láttak olyan nemzedéket, amely a jogegyenlőség és az állampolgári jogok teljességének boldog birtoklásából — egyszerre, hirtelen, a jogkorlátozottság, illetve a jogfosztottság szenvedéséhez érkezett el.* S amidőn nemzedékünk a Jövőhöz, a megújhódáshoz helyesen vezető utat kutatja — a nemzedékek tanítómesteréhez, a történelemhez fordul az analógiákból levont tanulságok felismerése végett. Így válik Frey könyve és tanulmánya, megállapítása és következtetése nemcsak tudományos értékűvé, de időszerűvé, megrendítően korszerűvé. Ez a könyv, amit egy magasrangú keresztény pap írt és az Egyház hivatalos kiadásaként bocsátott közzé és így a zsidóság előnyét szolgáló elfogultság gyanúja nem érheti, — mélyen behatol a zsidóság szervezetének kezdeti sejtjeibe, a legtárgyilagosabban fejti ki a zsidó népelet konzerváló erejének örökkévalóságát, szociális berendezésének kezdetétől fogva a mai napig vezető útjait. A diaspora asszimilációja — századunknak e sorsdöntő kérdése, — ott vetődött fel először Rómában és hatásának lényegét tekintve, mai napig változatlanul megmaradt. Ehhez még tegyük azt is hozzá, hogy ez a könyv foglalja össze először és pedig teljes tudományos vétezettel a római zsidó katakombák történetét, magán a helyszínen tanulmányozó tudós hűségével és a genius locitól áthatott lelkesedéssel; ugyancsak ez fejti meg először teljességében az ókori római zsidó községek keletkezését és helyi tagoltságát.

A széles látóhatáron végigtekintő olvasó nemcsak egy tudományos szakmunkát vesz kezébe. A könyv írója, kiadója és szerkesztője olyan jelentőségű a zsidósággal való vonatkozásban, hogy e munkának a zsidóság értékelésére, szellemének az egész világ művelődését megtermékenyítő voltára, kultúrájának megbecsülésére s a kereszténységhez való viszonyára vonatkozó kijelentései nemcsak tudományos értékűek, de egyben az apologetikának védő fegyverei, amelyeket részletesen kell ismertetni és közkinccsé tenni s egyben egyes megállapításait a köztudatba is át kell vinni.

A gyűjtemény keletkezésének története.

A zsidóvonatkozású feliratok gyűjtése részét képezi az ókori általános történeti források felkutatásának. Amikor *Mommsen* a világhírű *Corpus Inscriptionum Latinarum* szerkesztését nagy munkatársával, a római *De Rossival* megosztotta, az utóbbi vállalkozott arra, hogy a keresztény feliratokat tartalmazó apendixbe illeszti be a zsidókra vonatkozó anyagot is. De ez a vállalkozás meghaladta egy ember erejét. *De Rossi* meghalt és ebből a tervből semmi sem lett. De az a keresztény, főként magasrangú papokból álló, tudói kör, amely a Róma környéki és általában az ókori zsidóság nagyszerű emlékeit napról-napra, színről-színre közvetlenül látta és azoknak behatása alatt állott, nem adta fel a kitűzött célt. Ők tisztán láttak, hogy ezek a feliratok különös értéket („une valeur toute speciale”) jelentenek és azok „közvetlenül vagy közvetve a legnagyobb értékű történeti forrásokat szolgáltatják”, amelyek egyúttal „mértékét” adják, hogy „mennyiben maradtak hívek a zsidók őseik hitéhez”.

Ehhez a keresztény tudói körhöz — *de Rossi, Garrucci, Marucchi* — utódjaként csatlakozott *Frey apát*. A keresztény teológián keresztül érkezett ide. Tulajdonképpen tanulmánya a keresztény teológia kezdeteinek kutatása volt, ami szükségképpen a Jézus-korabeli zsidó irodalom és epigraphia kutatásához vezetett. Rövid idő alatt tapasztalnia kellett, hogy „lehetetlen általános eredményekre jutni anélkül, hogy egyúttal az egykori zsidó feliratokat ne tenné tanulmánya tárgyává.” (IX. old.) Az első századok zsidó történeti forrásai e feliratok nélkül teljesen hiányosak. Aki — mint ő — a korabeli zsidó lelket akarja „kiásni” az évezredek reátpadód rétegeiből, nem elégedhetett meg a nem kanonizált apokryph zsidó könyvek adataival, hanem tovább kellett mennie és a kényelmesen megközelíthető források után el kellett jutnia ezekhez a talajvíz áztatta, mohalepte kövekhez, amelyek „a folyton visszatérő és többé vagy kevésbé állandóan alkalmazott formuláik mellett is, életre ébresztették egy nép érzelmi világát, szellemét”. (X. old.)

A munka több mint ezer feliratot tárgyal. Ebből 554 esik Rómára és környékére, 180 Itáliára, a többi megoszlik Ázsia és Afrika között.

Ezt a munkát, amelynek megírása egy fél életet kívánt, *Frey* eleinte magánhasználatra szánta, teológiai tanulmányai segéd-eszközének. Kiindulásul szolgált, hogy *Angelo Silvagni*, a pápai keresztény archeológiai intézet epigraphiai tanára, neki adta át az elhunyt nagy tudósak, *de Rossinak* zsidó vonatkozású jegyzeteit.

Ezenkívül — amellett, hogy természetesen a gyűjteménybe felvette mindazokat a feliratokat, amelyeket a különböző kutatások során napfényre hoztak és közzétettek, — a tudományos kutatás és a zsidóság története iránt érdeklődők számára itt bocsátotta rendelkezésre azt a sokszáz feliratot, amelyeket ő fedezett fel vagy fejtett meg azon kövek és írások alapján, amelyek ma-

gángyűjteményekben, a vatikáni könyvtár gyűjteményében és a pápai keresztény archeológiai intézet birtokában voltak.³⁾

A gyűjtemény tartalmi kezdete, a „*terminus a quo*“ a Kr. e. III. század. Ez az az időpont, amikor a zsidóság kapcsolata a görög-római civilizációval megkezdődött. Befejeződik pedig a VII. században. Mert a VIII. századdal a zsidóság annaleseiben egy új lap kezdődik. Lezárul a görög-római asszimiláció kora, megszűnnek a görög-latin feliratok, hogy helyet adjanak a tiszta héber szövegnek. Az igazi zsidó középkor, történelmének ezzel a fordulópontjával kezdődik.³⁾ A zsidó történetnek még eddig eléggé homályos, felderítetlen korszaka ez, *amely példát mutat páratlan arányú disasszimilációs folyamatra.*

Ha tanulmányozzuk ezt a több mint ezer feliratot, a zsidó multnak megannyi emlékét, — nem egyszer, sőt legtöbbször után kell nézni, hogy mi igazolja a felirat zsidó jellegét. Itt látható azután a feladat nagysága és a megoldásokhoz szükséges szaktudás avatott volta. *Mert legtöbbször a latin- vagy görögnyelvű felirat nem árul el semmi zsidó jellegét, csak a nevek, a használt kifejezések és legfőképpen a zsidó szimbólumok: a menóra, az eszrog, a lulov, a sofár, az olajkorsó, áldozati kés, a trombita, a tóraszekrény és a Szent Tehercs, — ezek azok, amelyek tanuskodnak arról, hogy zsidó felirat van előttünk.* Az anyag kiválogatásánál, — hogy tényleg zsidó és nem pogány, vagy keresztény emlékről van szó, — a legnagyobb óvatossággal kellett eljárni. *Már Marucchi reámutatott arra, hogy nem mindig zsidó jellegű az a tárgy vagy felirat, amit kifejezetten zsidó katakombákban találtak.* A lépcsők építésénél felhasználtak idegen — esetleg feliratos — márványanyagot; a holttestek elföldelésével kapcsolatos munkálatoknál a rabszolga munkások egyet és mást otthagytak, amelyeket egyáltalában nem lehet zsidó jellegűnek tekinteni, noha zsidó temetőben találták. Ehhez hozzájárulhatott még a középkori fosztogatásokkor előállott zúr-zavar, amely sok csere-berével, ide-oda való hurcolással járt együtt.⁴⁾

Nem tekinthetők zsidó jellegűeknek a zsidóságba ugyan fel nem vett, de az Egy Istent hívő ú. n. „*metuentes*“ síremlékei sem. Ezek a zsidó-keresztények és pogányok között ingadozó csoportot alkottak, akiket azonban a római zsidó községek a kizárólagosan tagjaik számára fenntartott örökéletre szánt földalatti temetőikbe nem fogadtak be.

A római katakombák.

A könyv központja az ókori Róma zsidósága. Nemcsak azért, mert a feliratok nagyobb része innen származik, de azért is, mert ezt a tudományos könyvet egész különlegesen áthatja a Rómában élő szerző személyes átélésének egyéni varázsa. Kiindulási pontja és személyes kutatásainak főhelye: Róma környéke, a földalatti katakombák világa. De éppen ezért feltűnő, hogy a katakombák keletkezésének Frey által felállított hipotézisét tévesnek, könyve egyetlen lényeges tévedésének tartom. Frey szerint a katakombák csak később, a zsidó lakosság számának jelentős gyarapodása

után létesültek és azokat mindenütt megelőzték a földfeletti temetők; emellett sokszor létesítésük — Frey szerint — azzal függ össze, hogy egy-egy gazdag hittestvér magántemetőjét megnyitotta a többiek számára, illetve azt átengedte a község tulajdonába.

Ezzel szemben a zsidó archeológia megállapodott, szinte egyhangúnak tekinthető tudományos álláspontja, hogy a földalatti temetkezés a héberek ősi elföldelési formája, amelynek számtalan esete ismert Palesztinában, még a zsidó állam fennállásának idejéből is.⁵⁾

Ezt az ősi temetkezési módot honosították meg a kivándorlók új lakóhelyeiken mindenütt a földközi tenger vidékén. Így keletkeztek a diaspora legelső idejében nemcsak a róma-környéki, de a syrakusai, maltai, sardíniai, — a későbbi századokban pedig a venosai katakombák. Sőt az utóbbiak a legbiztosabb bizonyosságai, hogy — Frey nézetével ellenkezően — a földfeletti temetők évszázadokkal későbbén követték a földalattiakat.⁶⁾

Külön temetkezőhelyek létesítése folyománya annak, hogy az ókori római zsidók, ha nem is elkülönített gettóban, de általuk választott külön városrészekben, uccákban laktak. Frey plasztikusan festi meg a zsidó negyedek keletkezésének okát: „a zsidók, akik nem akarták atyáik tradícióit áthágni, nem ülhettek le egy pogány asztalnál, nem járhattak színházakba, cirkuszi mulatságokba, a tornagyakorlatokon nem vehettek részt, nem lehettek a nyilvános fürdők vendégei s nem vehettek részt a nyilvános ünnepeleken sem, nem kötöttek vegyes házasságokat és nem vállaltak közmegbízásokat. Így kényszerültek magukat kerítésekkel körülvenni, amelyek csaknem teljesen elszigetelték őket a mindennapi életben“. (LVI. old.) Így keletkezett a római zsidók legrégebb lakóhelye a *Trasteverén*, a *Porta Portuensis* közelében, amelyről Judea fennállásának korában *Philo* is megemlékezett azzal az eseménnyel kapcsolatban, amikor hittestvéreinek diplomáciai követeként megjelent Caligula császárnál: „*túlnyomóan felszabadult rabszolgák sorából népesedett be a városnak nagy negyede, a Tiberisen túl, Augustus császár felhatalmazása alapján; s ott Proseque-t (zsinagógát) emeltek, ott tartották szokásos összejöveteleiket, különösen szombat napján, ott tanították őseik törvényeit és ott gyűjtötték a pénzt, amit Jeruzsálembe küldöttek.*“ De tévedés lenne azt hinni, hogy a *Trastevere* lett volna egyedüli lakóhelyük. Idővel a város legkülönbözőbb pontjain alakultak zsidólakta utcák, amikor már a *trasteverei* negyed szűk lett. Hiszen számuk már az I. században több mint 50.000 volt Rómában. Abból a tényből, hogy az ókori világ fővárosába sugárszerűen vezető híres utak (*Via Appia*, *Via Nomentana*, *Via Flaminia*, *Via Salaria*, *Via Labicana* stb.) mindegyike mellett fedeztek fel földalatti temetkezőhelyeket — következik, hogy a zsidó lakosság idővel a Város különböző részein szétszóródott s az egyes kerületek lakosai a hozzájuk közel fekvő katakombákban temetkeztek. Az idők folyamán a tudományos kutatás 6 zsidó katakombát fedezett fel Róma környékén:

1. A *Villa Torlonia* kertjében levő katakombát, a *Via Nomen-*

tana mentén. Véletlenül találtak reá 1919-ben. Híres művészi fal-festményeiről és fejlett művészi érzékkel díszített sírboltjairól, amelyeket zsidó szimbólumok ékesítenek. Frey háromszor járt ott. E katakombába hosszabb idő óta — ismert okoknál fogva — nem lehet belépni.

2. A *Via Labicana* melletti katakomba, amelyet Marucchi fedezett fel 1882-ben. Azóta az építkezések és földbeomlások folytán eltűnt. Alig ismert, hiszen *Marucchi is csak egyetlen egyszer járt ott és ismételt hiábavaló kísérlet után Frey sem tudta megtalálni.*

3. A *Via Appia* melletti a *Vigna Randaninin* levő nagy katakomba. Ez a legszélesebb kiterjedésű és legismertebb az összes európai zsidó földalatti temetők között, mondhatni a katakombák főtípusa.

4. A *Via Appia Pignatellin* levő katakomba, az előbbi közelében. 1885-ben fedezték fel. Frey csak szorgos fáradság után találta meg a bejáratot; azóta teljesen összedült és kívülről felismerhetetlen. Római tanulmányaim alatt a keresztény archeológiai intézet igazgatójával együtt *én is hiába kerestem a bejáratot.* A környéken lakó és a *Vigna Randanini* katakomba őrének állítása szerint, ennek a katakombának földalatti labirintusai összefüggenek *Via Appia Pignatellin* levővel.

5. A *Vigna Cimarra* katakombája, nem messze a *Via Appia*-tól, a *S. Sebastiano* bazilika mögött. Kis kiterjedésű, víz lepte el. Ma járhatatlan.

6. A *monteverdei* katakomba, amely a Tiberis tulsó partján van. 1602-ben fedezték fel, majd földcsuszamlások miatt nyoma veszett. E század elején újra előbukkant, de azóta teljesen beomlott. *Ez volt a konzervatív, a legkevésbé asszimilált zsidók temetője.*

Róma környékén kívül, a venosai katakombák nagy kiterjedésűek. Ezeknek azonban a rómaiakhoz összehasonlítva, szegényes, provinciális jellegük van. Rómában márványtáblákba vésték a feliratokat, sőt nagyszabású művészi szarkofágokat is találunk. A venosai feliratok túlnyomó részét csak színes festékekkel mázolták a megalapozott stuccora.

A zsidóság társadalmi összetétele.

Frey az ókori zsidóság társadalmi összetételében a népi és vallási elemek egybefonódását látja. A zsidóság fennmaradásának legfőbb támasza pedig ősi hagyományaikhoz, vallásukhoz való tántoríthatatlan ragaszkodás. *„Teljesen felolvadtak volna a környezetben, ha nem ragaszkodtak volna mereven az ő sajátos hagyományaikhoz és ha meghatározott módon nem lettek volna azokhoz kötve. Egységüket erőteljesen biztosította az egyazon fajhoz való tartozás köteléke és ugyanazon nemzeti érzés, de nem kevésbé a hit- és vallásgyakorlat azonossága.“* (LXII old.) A sírfeliratokon többször előfordul mint dicsérő jelző *„amor generis“* — de gyakran a vallási közösségre utaló jelző is *„a szegények barátja“*.

Az ókori zsidóság feliratos történeti forrásai.

Az ókori zsidóságnak e társadalmába kétféle úton lehetett bekerülni: *születéssel vagy önkéntes csatlakozással*. A zsidóság, amíg egyfelől tudatában van és büszkén hirdeti elhivatottságát, *nem zárkózik el a faji előítéletek felsőbbeséges korlátai mögé*. De a csatlakozónak *formailag* (circumcisio) és *lényegileg*: a vallási törvények szigorú betartásával be kellett lépnie a zsidóság kötelékébe. Az ilyen belépés oly jelentős társadalmi változást idézett elő, hogy egy római számára „*a belső emigrációnak egy fajtát jelentette*”. (LXIII. old.) A zsidóság proselitái az I. században főleg a nők köréből jöttek. 554 rómakörnyéki felirat közül 8 vonatkozik proselitára és ebből 6 nő.

Az „Istenfélők”, a „metuentes” nem voltak proselita zsidók. Ezek nem tették magukévá a Törvény minden előírását, nem váltak a zsidó községek tagjaivá, *a zsidók környezetében, de nem a zsidók között éltek*. Ez a helyzetük a halál után is folytatódott. Mindig a zsidó közösségi temetőn kívül földelték el őket. „*Széles árok választotta el a zsidók társadalmát környezetüktől.*” De azért akadt egy *Rufinus, aki katona volt és zsidó volt*. Sírfeliratát a Via Appia Pignatellin levő katakombában találták meg és ez görög nyelven ezt az egyszerű mondatot tartalmazza: „*Itt nyugszik Rufinus, aki 69 évet élt, a hadseregben szolgált és szép halála volt.*” Ki tudja, hogy mit értettek „szép halál” alatt? Hősi halált halt vagy utólérte valamelyik vérengző cézár bosszúvágya?! De katona mivoltára a szövegen kívül más is utal. A felirat alatt, két palmaág között a homlokot díszítő és a győztes katonákat megillető *levélkoszorú* van rajzolva. S akadt egy *Faustina, aki színésznő volt*, amint a sírkövén reliefben ábrázolt tragikus és kómikus színészi álarc mutatja.) Bizonyos, hogy ez csak ritka kivétel lehetett, mert az ókori zsidóságtól messze távol állott a színészi foglalkozás. De az asszimiláció jellegét mutatja, hogy ugyanazon a sírkövön, az álarcok közötti mezőben ott látjuk a menorát, a palmaágat, a sófárt és egy héber szót: שלום. Még ez az egyetlen héber szó is ritkán fordul elő, mert a héber nyelv használata csaknem kihalt ebben az időben a római zsidók között. 554 római- és környéki ismert felirat között egy teljesen arameus, kis számban olvashatjuk a שלום vagy על ישראל acclamatiot, — egyébként a többiek nyelve görög vagy latin és pedig 74%-ban görög, a többi latin. Ugyanezt a hasonulást találjuk a személynevek használatában is. Ezek is túlnyomórésztben görögök, latinok. De azért szép számmal olvashatunk bibliai neveket is: *Juda, Simon, Sára, Izsák, Rebekka*; ugyanígy héberből latinositottakat, pld. *Justus* vagy *Justissima*, ami fordítása a héber Cadik-nak. Még arra is van példa, hogy az ujszülöttet egy pogány istennel hozzanak kapcsolatba. Ez az eset az *Izidora* névnel (Isis ajándéka), amit egyik község archonjának leánya viselt.

Jellemzők azok a szavak, amelyekkel Frey e kornak társadalmi helyzetét összefoglalja:

„*Róma zsidói alkalmazkodtak korukhoz és fajuk sajátosságos teljes intelligenciájával egyengették útjukat a görög-római társada-*

lomban, de anélkül, hogy vallásukhoz hűtlenek lettek volna. Ez már nem az a korszak, amikor Izrael idegen környezetbe dobova, a számkivetésben a folyó partjain elhelyezkedve, hárfáit a fűzek ágaira akasztva, siratta hazája szerencsétlenségét. Ugy vélték, hogy van fontosabb, mint a múlt felett sóhajtozni; elhelyezkedtek a jelenben, hogy előkészítsék a Jövendőt. (LXVIII. old.)

Folytatjuk.

Munkácsi Ernő

Az őshéber irodalom nyomában

A Szentírásnak korokat és eszmeáramlatokat túlélő könyvei szédítő magasságok felé vezették a zsidó népet és közvetve az egész emberiséget. Amilyen eleven és friss volt az ókor vagy a középkor embere szemében, ugyanolyan mértékben őrizte meg frissességét és liktető életerejét a modern ember számára is. A Szentírás költői műveinek minden sorából élet árad felénk, világosan hirdetve, hogy az a kor, melyben születtek, szellemi forradalmaknak volt eleven és mozgalmas korszaka.

Mi a Szentírást úgy, abban a fejlett formájában, ismerjük, ahogy élénk lépett. De azt a végtelenül hosszú fejlődési utat, melyen átment, amíg mai formáját elnyerte, csak halvány körvonalakban látjuk előcsillanni a kiforrott művészi stílus mögül.

Helyes az a megállapítás, hogy a Szentírás évezredeknek a könyve. Két évezrednek minden történelmi eseménye helyet talált benne, két évezrednek minden szellemi iránya rányomta a bélyegét. Ott zajlik benne a királykor mozgalmas élete, az ország pusztulásának tragédiája, a száműzetésből visszatérőknek égig lángoló öröme, a Makkabeusok önfeláldozása és hősiessége és nagyon mélyen eltemetve, annyira, hogy idáig csak igen kevesen vették észre, bele van szöve Palesztina őshéber lakosságának csodás mesealakoktól hemzsegő bájos és lenyűgöző mitológiája is.

Minden előzmény és magyarázat nélkül sokszor olyan alakokat és lényeket, olyan fordulatokat és eseményeket örökít meg Szentírásunk, amelyek magukon viselik mitológiai eredetüket és főleg archaikus voltukat. Istennek harcát a liwjatannal, a sokfejű szörnyel, a tekergő kígyóval és a sikló kígyóval több helyen említi a Szentírás anélkül, hogy magát az eseményt bővebben elbeszelné.

„Atah riššašta ra'sej liwjatan.” Te zúztad szét a liwjatan fejét, mondja a Psalm. 74, 14. írója. Ama napon bosszút fog állani Isten nagy, hatalmas és erős kardjával „'al liwjatan naħaš bariaħ we'al liwjatan naħaš 'aqlatwon” liwjatanon a sikló kígyón és liwjatanon a tekergő kígyón, mondja Jesaja a 27. fejezet első versében.

De egyéb mitológiai alakok is élénk lépnek. A Gen. 6. fejezetének eleje az özönviz előtti időkről beszél: óriásoknak nevezi a föld őslakóit, akik a benej ha'elohim-nak és az emberek lányainak

a házasságból származtak. Megemlíti a benej 'elijm-et a Psalm. 29. is, melynek minden egyes szavában őserő dübörög. „Hawu laJHWH benej 'elijm hawu laJHWH kabowd wa'oz.” Adjatok Istennek ti Isten fiai, adjatok Istennek dicsőséget és erőt. Így kiált fel a zsoltár költője, majd lüktető ritmusú sorokban festi meg az ős zivataristen mérhetetlen hatalmát.

A Gen. 14, 18.-ban egy ősi Istennévvel ismerkedünk meg. Ezt hiába igyekezett a későbbi hívő kor szerkesztője a legfelsőbb Istennel azonosítani. Az azonosításon érezni a mesterkéeltséget, és az egész szövegrésznek csak úgy van értelme, ha az 'El 'eljown-t mint az ősi kultusz, az archaikus mitológia egy hátrahagyott alakját fogjuk fel.¹⁾

Ami legfeltűnőbbben és leginkább az őskori mitológia világára, mint a fentemlített szövegek forrására utal, az egy szócska. Ez a kis szó a héber nyelvben az őskort fejezi ki, azt az ősi időt, amikor az istenek fiai sáfon-nak, az észak hegyének, a Mons Casiusnak a földjét taposták, amidőn Isten harcot vívott az alvilág hétfejű sárkányával és midőn az istenek úgy jöttek-mentek, tanácskoztak és harcoltak mint az emberek. Ez a szócska: a „qedem” szó.²⁾

A Szentírás költői még ismerték a forrásokat, ahonnan ősmitológiai töredékeiket merítették. Meg is mondják: „miqqedem”, az „őskor”-ból... Az őskor színes költészeti anyagbányájából mentették át a mítoszi elemeket. Ezek az ősi költemények azonban a mi szemünk előtt teljesen eltűntek. Dúló háborúk szántották végig Palesztina földjét s elsöpörték a multnak nagyszerű kincseit. Hegynyi homokdombok emelkednek ma ott, ahol valaha élet és kultúra virágzott.

A múlt ismerete után vágyódó modern ember azonban kezébe vette a kutató ásót és egymás után tárja fel a tell-ek, homokdombok által eltemetett városokat. Nagy jelentőségű ásatásokban Palesztina területén nincs hiány, de mind közül a legnagyobb értékű és mind a szentírásstudományra, mind az ókori keleti történelemre gyakorolt mérhetetlen hatása folytán a legfontosabb a ras-samrai kutató munka. Ras-Samra Szíria északi részén fekszik, néhány kilométernyire Ladikije-től és éppen szemben Cyprus szigetének északi nyúlványával. A hely jelentéktelennek látszott, de hogy mégsem az, ez csak Cl. F. Shaeffernek 1929 óta vezetett ásatásai folyamán derült ki.³⁾

1929—1939-ig három egymás fölött fekvő réteget tártak fel. A legelső réteg 7 m-nyire fekszik a felszín alatt. Meg lehet állapítani róla, hogy a hely a III. évezred végén, vagy a II. évezred elején már lakott volt.

A második réteg a XIX—XVI. századig terjedt és magában foglalta a hyksos kort. Az e korból származó sírokból sok egyszerű, festetlen kerámia került elő, melyek szoros rokonságban állanak a Gezerben és Bét-Semesben talált palesztinai kerámiával.

Legjobban a legelső réteg van átkutatva. Ez a XIV—XII. századig terjedő kort fogja át. Az előző korszaknak a temetkezési helyén ekkor egy terjedelmes templom állott, s ez a benne talált fel-

iratok alapján Baal szafonnak volt a szentélye. Ennek egyik kápolnájában több istenszobrot találtak, melyek Baal szafont ábrázolják. Ugyanitt egy stéla is napfényre került. Ez Ras-Samra Baalját mint zivataristent örökíti meg. A templom mellé fegyvertár volt építve. Bronz dárdák, vérték, pajzsok és csákányok kerültek belőle elő. Néhány bronz baltán rövid felirat volt eddig ismeretlen ékírással.

A temetkezési helyen feltárt sírokból, melyek közül néhány nagy hasonlatosságot mutat a mykénei királysírokkal, rengeteg kerámia, elefántcsont-faragás, fegyver és szobor jutott napfényre. Ezeknek mindegyike azt bizonyítja, hogy míg egyrészt Ras-Samra szervesen beleilleszkedett Palesztina semita kultúrkörébe, addig másrészt átmeneti állomása lehetett mind az Aegei tenger, mind Egyiptom, Asszírria és Kisázsia felől Palesztinába áramló idegen kultúrhatásoknak.

A ras-samrai építkezési mód is nagy hasonlatosságot mutat Palesztina e korbéli építészetével. Az 1938-39-es ásatások folyamán⁴⁾ a ras-samrai királyi palotát is feltárták. Ugyanolyan módon volt várként megerősítve, mint ahogy azt a megiddói palotánál is láttuk.⁵⁾ Egy erődmű, közepén hatalmas toronnyal, szolgált a palota védelmére. Ez széles kötömbökkel kirakott glacisban végződött, s alatta földalatti folyosó vezetett a szabadba.⁶⁾

Mindezek az archeológiai leletek és palesztinai párhuzamaik azt bizonyítják, hogy Ras-Samra szerves része volt a palesztinai semita kultúrkörnek. De a legértékesebb leletek azok az ékírási táblák, amelyek a templomhoz épített íróiskola romjai alól kerültek napfényre. Mind történelmileg, mind irodalomtörténetileg felmérhetetlen a jelentőségük. Egy részük babilóni ékírással írott grammatikai tábla és levél, amelyek közül egyikből kiderült, hogy Ras-Samra nem más, mint az ékírási forrásokban gyakran előforduló Ugarit.

Másik részük eddig ismeretlen ékírással volt írva.⁷⁾ Erről a megfejtés nagy munkája után — amiben nem kisebb emberek, mint Virolleaud, Ginsberg, Bauer, Dhorme, stb. vettek részt — kiderült, hogy a nyelvet, melyen ezek a táblák íródtak, kizárólag a közbenső fejlődés útja választja el a Szentírás héber nyelvétől. Legszívesebben őshéber nyelvnek, a táblákon megőrzött irodalmat pedig őshéber irodalomnak nevezném.⁸⁾ Tartalmi szempont szerint csoportosítva őket, három részre oszthatók. Eposzokra, zsoltárokra és imákra, végül pedig istenek neveit és a nekik hozott áldozatokat felsoroló listákra.

Az eposzokban, már amennyire a ma még elég hézagos megfejtés látni engedi, meglevencednek Palesztina semita őslakossága képzeletvilágában élő mitológiai alakok. Az egyik eposz, mely több töredékben maradt fenn, Alijan Baalnak és ellenfelének, Motnak, a harcában a természet örök küzdelmét varázsolja elénk. A Danél legenda⁹⁾ talán Tyrusnak egy mítikus királyáról, a későbbi Ez. 28, 3. és 14, 14.-ben szereplő bölcs Dánielről szól.

Egy rövid szövegpróba mindjárt meggyőz bennünket arról, hogy egyrészt a nyelv nem más, mint a héber nyelvnek egy ősi formája, mely talán annyi eltérést sem mutat a héber nyelvtől, mint a halotti beszéd nyelve a mai magyar beszédétől, másrészt pedig tartalmilag igen nagy hasonlatosságot mutat a bevezetőben¹⁰⁾ már említett szentírási részekkel.

I. AB.

1) Ki timħaş Latan beṭen (peten) bariah	1) Ha majd szétzúztat Latant a siklókigyót
2) tekallej beṭen (peten) 'aqa-latan	2) és megsemmisítetted a tekerő kigyót
3) ŧalijt de ŧib'at r'aŧim	3) a hatalmast, a hétfejűt,
4) tiṭkaħ titrof ŧamaim keros	4) megtámadod(?) és legyőzöd az eget, (akkor) öltsd fel
5) efodka.... (zavaros) ...	5) vértedet.....
6) ..... lijrot	6) hogy belelőd.
7) benefeŧ ben 'elim Mot bemah	7) Motnak az istenek fiának a lelkébe
8) 9) ..... (zavaros)	
10) lijten panim 'im Ba'l	10) hogy fordítsa arcát ŧafon
11) merijm ŧafon waj'an	11) magaslatának Baalja felé. És felelt
12) Gefen we 'Ugar taħam ben 'elim	12) Gefen weUgar: Ez a szava az istenek fiának
13) Mot hawat Jadid ben 'El	13) Motnak, a szava Jadid ben El
14) 'Gezer... (a 15. sor zavaros)	14) Gezernek.....
15) ....hem berekij tikŧad	15) Ime a tavak után sóvárognak
16) re'emim 'ain keŧed 'ajelet	16) a szarvasok és a forrás után vágyakozik a szarvasűnő
	17)

Összefüggő és határozott fordítást még korai lenne adni, mivel a tudomány még nem állapodott meg végleges megfejtésnél. A célt azonban, hogy a ras-samra-ugariti nyelvnek a héberrel való közeli rokonságát bemutassuk, talán így is sikerült elérnünk. Párhuzamba állítva a néhány kiragadott sort a Szentírásnak előbb említett archaikus részeivel, azt látjuk: Ras-Samrában az őshéber nyelvnek maradványai kerültek napfényre. Az őshéber nyelven írott őshéber irodalom maradványai ezek, melyeknek emlékét idáig csak a Szentírás őrizte meg apró töredékekben.

A Szentírásban csak futólag említett szörnyek Ras-Samra költészetében nemcsak multból felködlő emlékezések, mint Szentírásunk költészetében. Itt élnek, ez az igazi életelemük. Az El El-jón, a ras-samrai Alijan Baal mesés harcot vív testvérével, az alvilági Mottal; a Bene elim, az istenek fiai követeket küldenek egymáshoz, esznek és isznak, mintha csak emberek lennének.

A mult forrásánál és az emberi művelődés kohójánál állunk. Felmérhetetlen távlatok és kimeríthetetlen források nyílnak meg előttünk nemes feladatoknak és kutatásoknak elvégzésére buzdítva az emberiséget.

Balázs György.

¹⁾ Csak a legfeltünőbb mitológia töredékeket idézem. Szentírásunkban még számos helyen előfordul ezekhez hasonló archaikus töredék. — ²⁾ Psalm. 74, 12. stb. — ³⁾ Cl. F. Schaeffer: The cuneiform Texts of Ras—Shamra-Ugarit. (London 1939) J. Friedrich: Ras—Schamra. (AO. 33. 1933.) — ⁴⁾ AFO XIII. p. 172. — ⁵⁾ P. Thomsen: Palästina und seine Kultur in fünf Jahrtausenden. (AO. 30.) — ⁶⁾ Hasonló folyosó építkezés nyomait sok helyen láthatjuk Palesztinában, így többek között Lachisban is. L. Balázs Gy.: Egy feltárt bibliai város. (Budapest 1940.) p. 43. — ⁷⁾ Az ékírásos héber szövegek irodalmát közli Cl. F. Schaeffer: op. cit. p. 84. — ⁸⁾ Schaeffer: op. cit. p. 57. ugyancsak óhébernek, Dhorme: (RB. 1931.) p. 32. főneciainak, W. F. Albright: JPOS (1932.) északanaanaeusnak tartja. — ⁹⁾ Fordítása megtalálható a Mahler emlékkönyvben. Aistleitner J.: Zum Verständnis des R.—S. Textes I. D. (Budapest, 1937.) — ¹⁰⁾ Louvre 16641. Ch. Virolleaud: (Syria 15.) p. 305. Ginsberg: Kitbe Ugarit (Jerusalem, 1936.) p. 47.

K I S E B B K Ö Z L E M É N Y E K

Az Izr. Magyar Egylet levele Ágai Adolffhoz

Az Izraelita Magyar Egylet „irodalmi bizottmánya“ 1861 január 4-én tartott gyűlésén elhatározta, hogy minden hét szombat délutánján közérdekű felolvasásokat rendez. Az előadások összeállítását a „felolvasási albizottmány“ intézte. A bizottság tagjai — „felemlítettven szüksége több külföldön lévő tehetségdús honfitárs közreműködésük iránti levélbéli felszólításának“ (1861 február 2-i jegyzőkönyv) — abban állapodtak meg, hogy üléseik színvonalának emelése végett munkatársi szerepre kérik föl a külföldön és vidéken élő magyar-zsidó írókat és tudósokat. Ezek: Horn Ede, Diósy Márton, Lichtenstein György, Ágai Adolf, Heilprin Mihály, Lów Lipót szegedi és Ehrlich debreceni főrabbi. Az utóbbi négy íróhoz intézett levél szövege megvan az egylet jegyzőkönyveinek mellékletei között.

Mezei Mór, a felolvasó bizottság jegyzője, az 1861 február 23-i tanácskozó ülésen mutatta be Ágai Adolffnak írt levele fogalmazványát Ágai ebben az időpontban Bécsben élt, a bécsi élelapoknak dolgozott s küldte cikkeit a pesti ujságoknak. (L. erről Steiner Lenke: Ágai Adolf. Bp. 1933).

A levél szövege a következő:

Tekintetes Ágay Adolf tudor Urnak Bécsben.

Nagyon tisztelt hazánkfia! Tudva lesz Ön előtt, hogy a Magyarító Egylet hagyományain alapult Izr. Magyar Egylet, a magyar nyelv és irodalomnak hitsorsosainknál meghonosítását tűzte ki czéljául.

E végből többek között nyilvános felolvasásokat rendezünk, melyek alkalmával bár mi tartalmú magyar munkálatok olvastatván, ez által is a nyelv megkedveltetésére és az izlés magyar iránybani művelésére törekszünk.

Meg lévén győződve arról, hogy külföldön tartózkodó jelesebb zsidó honfitársaink közreműködése nélkül, sikerünk is csak hézagos lesz, másrészt arról, hogy minden magyar zsidó mindjünkant egyenlően érdeklő czélunk előmozdítását erkölcsi kötelességnek tartandja, külföldön tartózkodó jelesb magyar hitsorsosainkat és kiküldött bizottmányunk rendelkezéséhez képest névszerént Önt is, arra határoztuk felkérni, hogy bennünket felolvasás végett be-

Fényes Mór: Az aggáda bibliai magyarázata.

küldendő becses munkálataival támogatni sziveskedjék, — megjegyezvén, hogy becses leveleit az egylet elnökségéhez, — a felolvasandó munkálatokat pedig a felolvasási bizottmány jegyzőjéhez Mezei Mór urhoz (I. 2 sas utca 3 sz.) méltoztassék intézni.

Örömmel használjuk fel az alkalmat Ön irányábani tiszteletünk kifejezésére. Kelt Pesten 1861-iki Február 23-án tartott bizottmányi ülésünkben

Az Izr. Magyar Egylet id. elnöksége.

Az Izraelita Magyar Egylet jegyzőkönyveit a Magyar Zsidó Múzeum őrzi.

Közi: Zsoldos Jenő

Az aggáda bibliai-magyarázata

Az agadának bibliai forrásidézetei sok esetben legalább is első pillantásra megdöbbentően távolállanak attól a tanítástól, melyet rájuk való hivatkozással mond ki az agadista. Ha azonban beleéljük magunkat az agadisták biblia-szemléletébe és eleven nyelvérzékébe, azt észleljük, hogy — bár erőltetett módon, de etikai célzattal — mégis csak benn rejőnek tartották a keresett tanítást az ige szövegében. Néhány példa hadd világitssa meg ezt.

1. **Tosziffa Sabbat.** Honnan tudjuk a Tórából, hogy életmentés céljából szabad a szombati munkatilalmat felfüggeszteni? Abból, hogy írva van: Vesomru bené Jiszroél esz hasabosz. Őrizzék meg Izrael fiai a szombatot... Ronts le egy szombatot, hogy (a megmentett) megtarthasson még sok szombatot. Itt nagy úr tátong az ige és a tanítás között. Életmentésről nincs szó a Tóra mondatában. De áthidalja ezt az úrt a somar igének következő jelentése: jövőre eltenni.¹⁾ Ily értelemben a mi igénk tehát ezt jelenti: tedd el a jövőre ezt az egy szombatot (melyen életmentésre van alkalmas) **laaszósz esz hasabosz ledórószom**, hogy a megmentett aztán örökre megtarthassa utódaiban is a szombatot; tehát szegd meg inkább ezt az egyet stb.

2) **Gittin 36b.** Akik sérelmet szenvednek, de nem sértenek, hallják gyalázásukat, de nem viszonozzák, szenvedéseiket is örömmel fogadják, azokra illik ez ige: Kik Istent szeretik, olyanok, mint a nap, ha teljes erejével kel fel. Itt még sokkal mélyebben kell kutatnunk az agádai tanítás bibliai gyökere után. Szem előtt kell tartanunk, hogy az ige voltaképpen ellenmondás, mert a felkelő nap sohasem mutatkozik teljes erejében. Ezt csak délben éri el. A forrásigét az agadista tehát így értelmezi: akik sérelmet szenvednek, de nem sértenek stb, azok önmagukat felülműlják, épp olyan csodás lelkierőről tesznek tanúságot, mintha a nap már hajnalban teljes erejével jelenne meg az égbolton.

3. A reggeli imában: **hammechaddés betuvó bechol jóm tomid maaszé be-résisz koomur: leószé órim gedólim...** Isten naponta újítja meg a teremtés művét, amint írva van: Teremti a nagy világitókat. A tanítás és a forrásige közti kapcsolatot megtaláljuk, ha arra gondolunk, hogy „nagy világitó“ a teremtéstörténet szerint csupán egy van, a Nap. Ha itt mégis nagy világitókról (többesszámban) szól a szoltár,²⁾ melyeket Isten állandóan teremt, akkor ez csak úgy érthető, hogy ugyanazt a Napot mindennap újja teremti.

4) **Vajhi Chajjé Szóró méo sono veeszrim sono vesevá sonim.** Volt Sára élete száz év, húsz év és hét évek. Ehhez az agáda³⁾ hozzáfűzi: Száz éves korában olyan ártatlan volt, mint húszéves korában, húsz éves korában olyan szép, mint hét éves korában. Ehelyütt is olyan agadával állunk szemben, mely nem a szövegtől független költői fantázia szüleménye, hanem a szöveg konstrukciójában rejlik. Feltűnő volt ugyanis a szintakszis ismeretével még nem rendelkező agadista előtt, hogy a száz és a huszas szám után a főnév egyes számban, a hetes szám után pedig többesben van. Ezt úgy magyarázta, hogy a 127 év három szakaszba osztható; az első hét év mindegyike még hozott változást, de azután változás már nem történt. A gyermeki szépség husz évig tartott, az ártatlanság pedig száz évig. Innen van a 127 évnek hármas tagolása.

5. **Ve zorach hassemes uvo hassemes** „Felkel a nap és lenyugszik a nap.“ (Koh. 1. 5.) Ehhez fűződik az az agáda, mely szerint Mózes napja még nem szállt alá, mikor már felkelt Józua napja. Rabi bar Kahana mondja: Vajjon nem tudjuk-e anélkül is, hogy a nap felkel és lenyugszik? A valóságos értelemben bizonyára az, hogy még nem szállt le az egyik jámbor ember napja, mikor már felkel a másiké: még nem nyugodott le Éli napja, már felkelt a rámai

Sámuel napja stb. — Itt is a „nap“ szó felesleges ismétlése ragadta meg az agadista figyelmét. A bibliában nem lehet egy szó sem pusztá stilisztikai dísz. De még nagyobb mértékben hívta ki bírálatát a sorrend. Ez t. i. ellentétben áll a Tóra szavával: „lett este, lett reggel“ (Gen. 1. 4.). Kohelet kijelentése szözszerinti értelmében tehát egyrészt csak a mindennapi életből ismert jelenléteget mondaná el nekünk, másrészt azonban ellentétben lenne a Tóra szavával is — ezért tehát allegorikus értelemben kell felfogni az idézett magyarázat szerint.

6. Midras jellemü. ³⁾ „A jámbor istenfélelme által uralkodik“ (II. Sám. 23. 3.). Ugy találod, hogy Mózes szinte előírt egyes csodákat Istennek, melyeket Isten teljesített is. Így pl. „Isten megölte Egyiptom elsőszülötteit“, holott Isten maga csak azt ígérte, hogy „átvonul Egyiptomon.“ Továbbá írva van: „Az egek hirdetik Isten dicsőségét“ (Zsolt. 19. 2.). Itt éppenséggel értetlenül állunk a verssel szemben, semmikép sem látjuk az összefüggést közte és az agadista tanítása között, hogy t. i. Isten teljesíti azokat a csodákat is, melyeket a jámborok esetleg az Ő felhatalmazása nélkül ígértek meg. Csak akkor értjük meg a kapcsolatot, ha az idézett zsoltárversnek egy másutt előforduló magyarázatát vesszük szemügyre. A Jalkut u. i. egy névtelen midrást idéz, mely szerint: „A tengernek nincs szeme, de ha Istenről van szó, lát, amint írva van: A tenger látta (Zsolt. 113. 3.). Az égnek nincs szája, de ha Isten akarja, megszólal: „Az ég hirdeti Isten dicsőségét“ (Zsolt. 19. 2.), Jesája is így mondta: Zengjetekek dalt, egek!“ (44. 23.) Tehát, ha a próféta szavára Isten megtette ezt a csodát, meglehethe Mózesel is — így érzi az agadista.

7. Num. r. 20. 12.: Honnan tudjuk, hogy a jámborok haláluk órájában Isten fenségét látván, megrójják Ádámot, amiért ő hozta rájuk a halált? Mert írva van: „Gondoltam: nem látom Istent az élet országában és nem pillantok meg embert (Ádámot) a világ lakói közt (Jes. 38. 11.). Ezúttal a forrásige első tekintetre épp az ellenkezőjét mondja annak, amit az agadista beléolvas. Értethetővé akkor válik a tanítás, ha hozzágondoljuk az ige elmondójának, a halál küszöbéről visszatért Chizkija királynak ki nem mondott gondolatát: „de ime megadatott, hogy mégis lássam Istent és megpillantsam Ádámot a mulandó világ lakói közt“. Zsolt. 89. 48. és 39. 6. szerint ugyanis **choled** szó a hiuságos, mulandó világot, vagy életet jelenti. Ádám tehát nem jutott a mennyei üdv országába és ezt rója fel neki a jámbor Chizkija.

Fényes Mór

¹⁾ Így ezekben a kifejezésekben: „**veoviv somar esz haddovor**“ (Gen. 37. 11.), „**vehojo lochem lemismeresz**“ (Ex. 12. 6.), „**óser somur libeolov**“ (Koh. 5. 12.). — ²⁾ Zsolt. 136. 7. — ³⁾ Idézve Rásínál Gen. 23. 1.-hez. — ⁴⁾ Jalkut Sim. 729.

Odysseus vagy a filozófia jövője

Századunk első évtizedeinek filozófiai irodalmán is észlelhető a válsághangulat. Korunk nagy gondolkodóiból nem halt ki ugyan még ma sem a rendszerekalkotás vágya és Heidegger, Jaspers, Spranger, Bergson stb. most is hallatják szavaikat. Az „Untergang des Abendlandes“ megjelenése óta mégis Jose Ortega J. Gesset és a többi hasonló korproblémákat boncolgató gondolkodó felé fordul a tudni akarók figyelme. Nem a filozófia örök kérdései, hanem a bizonytalan ma égető problémái ragadják magukkal az embert. A nyugtalanító kérdőjelek ezrei meredeznek a filozófus felé, de kielégítő választ nem adhat, mert nem képes a sok történést és feltorlódtott eseményeket (háború, béke, forradalmak, ellenforradalmak, összeomlások, átalakulások stb.) értelmesen magyarázni vagy irányítással befolyásolni. Ezért hordja magán a mai filozófiai irodalom is az alkonyat bélyegét és a polgári társadalom krízisérzése a filozófiát is válságba sodorta. Apokaliptikus korunk filozófiájának végvonaglásából keres kivezető utat Fritz Heinemann legújabb könyve.¹⁾ A „Neue Wege der Philosophie“ c. művének megjelenése óta (1929.) számos német, angol és francia nyelven közrebocsátott könyv és tanulmány jelzi a fiatal gondolkodó útját. Jelen munkájában a mai filozófiát foglalkoztató nagy problémá-

Odysseus vagy a filozófia jövője.

kat tárgyalja és azokat a feladatokat és megoldásokat keresi, amelyek a modern élet kríziséből kivezetnek.

A döbbenetes krízist az az ember oldja meg, akiben az Isten, a Világ és az Ember háromságának problematikája visszhangzik. A mai válság szakadéknál átvezető híd: az Ember, a Világ, az Isten rezonanciáját átélő ember. A görög emberben visszhangzott a kozmosz hangja, a zsidó próféta szemtől szembe látta Istent, a középkori remete valóságban hallotta Isten hangját. Csak a mai értékvak és igazságsüket ember nem rezonál az örök értékek hangjára, mert mindenhol a nihil hajmeresztő réme mered feléje. Jóság, igazság, Isten, világ, ember — az abszolút értékek örökérvényű hangja — nem talál visszhangra, mert „die menschliche Bestie noch so barbarisch und blutdürstig ist, wie vor dem Beginne der Kultur“. Ebből az embertelenné válásból, ebből a dehumanizáltságból kell a filozófiának az emberiséget megszabadítani és a filozófia feladata: az embert ismét emberré tenni, az emberalattit emberfölöttivé emelni, a tartalmatlanná vált gondolkodást értelmes fogalmakkal és jelentős kategóriákkal helyettesíteni.

Ezt teszi Fritz Heinemann, amikor gondolkodásának bűvárhajóján a görög mitológia mélységeibe ereszkedik alá és felszínre hozza az odisszeusi és achillesi fogalompárt, amellyel Nietzsche apollói és dionizoszi típusfogalmát akarja helyettesíteni, hogy amazok segítségével a mai filozófia Scillájából és Charibdiszből kivegyezzen. A passzív és türelmes odisszeuszival szemben, az achilleszi a cselekvőt, az aktív hódítót jelenti. Az apollónikum és a dionizikum nem gyakorolt olyan maradandó hatást, mint az odisszeusi és achilleszi fogalompár.

A legbefolyásosabb görög gondolkodók (Pythagoras, Demokritos, Platon) Odysseus módjára bejárják az akkori világot. Platon gyakran idézi Odysseust és az újkorban Giordano Brunóban és Baconban fedezhető fel sok az odisszeusi világerzésből. Német téren az odisszeusi és az achilleszi együtt lép fel Goethenél és Hegelnél, aki „Phänomenologie des Geistes“ c. munkájával „eine Odysseusfahrt unternimmt, die zugleich ein Achilleszug ist.“ Nietzsche is volt az alvilágban, mint Odysseus. Az egész európai gondolkodást az odisszeusi kalandos életmód, a Megismerhetetlen utáni vágy jellemzi: a mai filozófia reménye ezeken az odisszeusi törekvéseken nyugszik. A mai filozófia szerepe az előcsapat előmunkálata, hogy az élet etizálását és a társadalom moralizálását előkészítse. A mai filozófiának „irányfilozófiává“, „Philosophie der Richtung“-gá kell lennie, hogy a reményvesztett emberiségnek új utakat mutasson, új feladatok elé állítsa.

Az „irányfilozófia“ nomenklaturájának megteremtésére Heinemann újból a görög mitológiához fordul, hogy kiapadhatatlan forrásait kimerítse és kiaknázza. A „Philosophie der Richtung“ új irányt szab a gondolkodásnak és az epimetheuszi, a hátratekintő filozófia helyébe a prometheuszi, az előretekintő filozófiát helyezi. A hátratekintés (Epimetheus) filozófiáját fel kell adnia, mert a hátratekintés a megkövesedés veszélyét hordja magában. A prometheuszi gondolkodás, az előretekintés (Prometheus) az „irányfilozófia“ feladata és a hátratekintést csak akkor engedheti meg magának, ha az az előretekintést elősegíti. Ha a jövő lehetőségek felkutatása a múlt rendszerek felelevenítését, az ad fontos visszamenést, a possibilitas a prate ante és a possibilitas a parte post egybevetését és egyesítését szükségessé teszi.

A prometheuszi vagy irányfilozófia egy új bölcséleti embertant, a kozmoorganikus tudományt kívánja kiépíteni és vele a logikát, a fenomenológiát és az egész glóbus intellektuális új alapokra helyezni. Az irányváltozás kedvéért Odysseusnak el kell hagynia az immanensre szegzett tekintetét, fel kell áldoznia az érzékiségre korlátozott életelvét és a véges világon a végtelent, a transzcendens valóságot, az abszolútumot kell keresnie. Nem szabad a szellemet az anyag, a személyiséget a tömeg, a lelket a hatalmi ösztön, az embert az állat alá rendelni, hanem megfordítva: A szellemet az anyag, a racionalisat az irracionális, a lelket a hatalmi ösztön, az embert az állat fölé kell emelni. Ha ez sikerül, akkor: „kann Odysseus hoffen, zu seiner wahren Heimat zu gelangen und seine Irrfahrt, wenn auch nur vorläufig, zu beenden.“

Grözinger M. József

¹) Fritz Heinemann: Odysseus oder die Zukunft der Philosophie, 1939, Bermann—Fischer Verlag, Stockholm.

Egy héber kultúrkritikai utinapló

Mme. De Staël „De l'Allemagne“ c. könyvének lapjai és Graf Hermann Keyserling „Das Reisetagebuch eines Philosophen“ élményei elevenednek fel az olvasó előtt, amikor a be egmegeyi Dávidházából származó Kova-Feuerstein Hameiri¹ héber utinaplóját² olvassa.

Tizenhét éves nosztalgiával a szívében tért vissza a kétlelkű³ Haméiri Európába és hazájába, amelynek megcsontottsága fölött érzett fájdalma mellett a megváltozott Európa sorsa nyugtalanítja a szinoptikus költőt. Az új Európa arca teljesen megváltozott és deformálódott. Európa megbetegedett, de nehéz: betegségének a diagnosizát megállapítani, mert részegítő játékszenvedelyei (sport, bridsz, stb.) és narkotizáló gyorsasági versenyláz eltakarják igazi képét. Az őserdő morálja, a dzsungel erkölcsé lett urrá és a civilizáció győzött a kultúra fölött. A gép imádata, a technika száguldó irama lélekteleenné teszi a gépkatrésszé lealacsonyodott embert. A számító szellem tudatos logikája kiasztja a lélek irracionális rétegeiben rejtőzködő életforrásokat és kövé dermeszti a szív vitális erőcentrumait. Ezért nincs igazi művészete sem Európának. Nem a művészi értéket becsülik, hanem az érvényesülni tudó alkotást tartják műremeknek. A milliók számának két fajtája jellemzi az európai művészetet: az olvasók vagy a nézők milliói és a pénz milliói, amit a szerző művéért kapott. A mozdirama értékének zsinórmértéke a mozi látogatók milliói és azok a milliók, amelyeket a művészgyárak művész munkásaiknak kifizetnek. Evvel magyarázható, hogy nem az abszolút műérték, hanem az erotikum, a sexappeal vonzza a közönséget, amely nem a művészet, hanem a szórakozás kedvéért megy színházba, de méginkább moziba, kabaréba, stb. A lelki dekadencia és a kultúrahanyatlás okát Haméiri is, mint a válságirodalom legtöbb művelője a tudat és a tudattalan, a szellem és a lélek, a logosz és az erosz harcában látja. Utinaplója egyes fejezeteinek lapozgatása közben az olvasónak az a benyomása, hogy Ludwig Klages⁴ és Theodor Lessing⁵ lesutjó kultúrábírálatait olvassa.

Haméiri könyvének nagy részét a honi zsidóság életéről és a magyar szellemi élet megnyilvánulásáról szóló benyomásainak közlésére fordítja. A könyv alcíme: anakrónikus pillanatfelvételek⁶ teljesen fedi tartalmát. A 116 előadás, amit körútján tartott, és a családi és baráti természetű elfoglaltsága nem igen engedett neki időt az elmélyedő megfigyelésekre. De éles látása és biztos ítélete mégis plasztikus képet nyújt azokról a sokszor rejtett, de mégis ismert szellemi mozgalmakról, amelyekről pillanatfelvételeit készíttette. A magyar zsidóságról, a neológia és az ortodoxia vezető személyiségeiről szóló sorai, érdekesítők mindazok számára, akik honi zsidóságunk vallási, politikai és szellemi életét figyelemmel kísérik. Az egyes magyar írókról és művészekről festett portréi pedig nemcsak irodalom- és művészettörténeti, hanem lélektani és karakterológiai szempontból is érdekesek.

A magyar zsidó írókra, akik oly sok európai nyelvű könyvet tettek hozzáférhetővé a magyar olvasó közönség számára, vár a feladat, hogy Hameirit, aki a magyar irodalom klasszikusait és modernjeit ismertette meg a héber olvasókkal,⁷ a magyar olvasóvilághoz közelebb hozzák. Kezdetnek az író „Utinaplója“ bizonyulna a legalkalmasabbnak.

Grózinger M. József

¹) Kova-Feuerstein Palesztinába való kivándorlásáig főleg magyarul írt, azóta egyike a legismertebb héber íróknak. Petőfit, Madáchot, Adyt, Karinthyt stb. ő ismertette meg a héber olvasóközönséggel. Hebraizált neve: Haméiri. — ²) Avigdor Haméiri: Maszab' Európa haparaiith (Rismé-agav anachrónim) = Utazás a barbár (vad) Európában. Anakrónikus pillanatfelvételek. Telaviv, 1938. (a könyv, az író utószava szerint, 4—5 évvel megjelenése előtt íródott — ³) Haméiri „Két lelkem“ (S'te nismotáj) c. versében (Utinaplójának 18. fejezetében idézi a versét) kétlelkűnek nevezi magát, mert két hazának a fia. — ⁴) Der Geist als Widersacher der Seele stb. művei. — ⁵) Europa odar der Untergang der Erde am Geiste stb. művei. — ⁶) Rismé agav anachroniim. — ⁷) L. az első jegyzetet.

FIGYELŐ

Kúnos Ignác

A turkológiának Európa-szerte ismert és tisztelt mestere, Kúnos Ignác, most töltötte be életének nyolcvanadik évét.

Huszonötéves koráig még ingadozott: hű barátjával, Munkácsi Bernáttal együtt a finnugor nyelvtudománynak szentelje-e életét és munkáját, e téren folytassa-e nagy mesterüknek, Budenz Józsefnek, korszakalkotó munkáját, vagy pedig a török nyelvészetnek legyen-e munkása, azé a tudományé, melynek ugyancsak Budenz, valamint a hírneves Vámbéry Armin voltak elismert tudósai. Huszonötéves koráig még egymásután jelennek meg jeles magyar nyelvjárastanulmányai és a mordvin nyelvvel foglalkozó dolgozatai és — bár nagy szeretettel foglalkozik a törökséggel is — mégis akkor még úgy látszik, hogy egyike lesz azoknak a tudósainknak, akiknek a finnugor nyelvtudomány oly sokat köszönhet. 1885-ben azonban fordulóponthoz ér élete; elindul tanulmányútra Törökországba és alighogy odaért, máris véglegesen választott. Lelkét rabul ejtette Kelet bűbajos mesevilága és a törökség génusza, nyelve, és a fiatal tudós elhatározza, hogy minden erejét ezek feltárására, felkutatására és tanulmányozására fordítja. És Kúnos Ignác hű maradt elhatározásához egy a kutatásnak és tudományos munkának szentelt hosszú életen át.

Az egész világon nincs Kúnos Ignácnál lelkesebb és szerencsésebb kezű kutatója és feltárója az oszmán-török népköltészetnek, nincs alaposabb ismerője az oszmán-török folklornak.

Nyugat, de maga a török nép is, Kúnos úttörő gyűjteményeiből ismerkedett meg az oszmán-törökség csodálatos mesekincsével gazdag népköltészetével. Kétkötetes *Oszmán-török népköltési gyűjteménye*, mely a M. Tud. Akadémia kiadásában jelent meg, *Mundarten der Osmanen* c. munkája, melyet a szentpétervári Akadémia adott ki, a *Karagöz-játékok*, az *Adakaléi török népdalok*, a *Türkische Volksmärchen aus Adakale*, az *Adalékok a jarkendi törökség ismeretéhez* stb. mind olyan munkák, melyek a török nyelv és népköltés ismeretének mind a mai napig nélkülözhetetlen forrásai. Neki köszönhetjük legrészletesebb török nyelvtanunkat; nagy szolgálatot tett a tudománynak egy csagatáj szótár kiadásával, valamint számos más török tárgyú tanulmányával is. Tanulmányainak egy része abban a külföldön is jólismert és becsült folyóiratban, a *Keleti Szemlében* jelent meg, melyet a nagy uráltkai nyelvtudóssal, Munkácsi Bernáttal együtt szerkesztett.

A török nyelv- és néptudományt nemcsak könyveiben, hanem előszóval is terjesztette, tanította, mégpedig két főiskolán is: 1891

Zsoldos Jenő: Mandel Bernát.

óta 100 szemeszteren keresztül a budapesti egyetemen és hosszú éveken át a Keleti Akadémián, melynek igazgatója volt.

Kúnos Ignác tudományos munkássága azonban nemcsak a turkológiának nagy értéke; fontos ez a munkásság magyar szempontból is. Kutatásai közben mindenkor figyelemmel van tudományának magyar vonatkozásaira is: nagy török nyelvtudásának hasznát látja a szorosan vett magyar nyelvtudomány is, hiszen Kúnos a mi nyelvünk török jövevényszavainak szerencséskezű kutatója.

Tudományos érdemeit mindenütt méltányolták és elismerték, itthon éppúgy, mint külföldön. Itthon a M. Tud. Akadémia tagjává választotta, budapesti egyetemünknek c. nyilv. rk. tanára, a külföld pedig számos kitüntetéssel halmozta el. Ezek közül emlékezetes marad az, hogy 1925-ben és 1926-ban a török kormány meghívta Kúnost, hogy Törökországban előadássorozatot tartson a török népköltészetéről. (Ezek a töröknyelvű előadásai könyvalakban is megjelentek.)

Kúnos Ignác ma sem pihen. A világháború alatt több kötetre terjedő népköltési anyagot gyűjtött az esztergomi és a csehországi égeri fogolytábor tatár hadifoglyainak ajkáról; most ezt az anyagát rendezi sajtó alá. Közben módját ejti annak is, hogy mint a pesti izr. hitközség képviselőtestületi tagja és a hitközség VIII. kerületi templomkörzetének elnöke felekezeti életünkben is tevékenyen résztvegyen.

Azzal az óhajtással köszöntjük a nyolcvanéves Kúnos Ignácot, hogy még sokáig friss egészségben és töretlen munkakedvvel folytathassa tudományos munkásságát, még sokáig gazdagítsa a török nyelvtudományt értékes munkáival.

Fokos-Fuchs Dávid

Mandl Bernát

Mandl Bernát ny. polgári iskolai igazgató 88 éves korában elhunyt. Ennek az egyszerű jelentésnek szavai mögött nemesak egy érdemben gazdag életpálya torkollik vissza a múltba, hanem egy több, mint félszázadra terjedő eredményes kutató munka és tudományos írói működés is utolsó lélekzétvételehez érkezett.

Mandl Bernát tudós elhatározásának programját maga fogalmazta meg: „A magyarországi zsidók történetének még meg nem írott második része számára sok oly érdekes tény lappang még ismeretlenül a források méhében, melyeket csak fáradságos kutatás és utánjárás révén lehet a feledés homályából kiragadni“. Ezt a vallomást Mandl Bernát minden időpontban hiánytalanul vallotta. Kohn Sámuel befejezetlen történeti művének folytatásához kevés magyar-zsidó tudós halmozott föl dúsabb anyagot, mint ő.

A magyar-zsidó iskolák multja ösztönözte legeredendőbbben alkotó vágyát és a XVIII. század zsidó kultúrelétének jelenségei kötötték le elsősorban figyelmét. Ennek a két iránynak vonalán helyezkednek el legértékesebb tanulmányai és monográfiái: (Kazinczy és a zsidók, A magyarhoni zsidók tanügye II. József alatt, A magyarországi zsidó iskolák állapota a XIX. században, A pesti izr. hitközségi fiúiskolájának története; Zsidók közgazdasági tervei Magyarországon a XVIII. században, Magyarországi zsidók földművelési törekvései a XVIII. században). Azok közé tartozott, akik helyes történeti érzékkel felismerték, hogy

Gábor János: Az Orsz. M. Zs. Múzeum Egy. 1940. évi közgyűlése.

a zsidóság magyar multjának alapvető megismeréséhez nem a kiemelkedő egyéniségeken át vezet az út, hanem a közösség belső életének állomásain, a társadalmi felszín-réteg alatt élő egyének időleges történésein keresztül. Ebből a meggyőződésből vonja figyelő körébe a hazai zsidó hitközségeket, és szenteli munkásságának utolsó szakaszát, a magyar-zsidó oklevelek gyűjtésének és kiadásának (Szenicei zsidók, Magyar Zsidó Oklevéltár II.—III.). A zsidó régiséghez még a legtávolabbi századokba is visszahajlik; a zsidó pecséttan terén ő teszi az első komoly kísérletet, s már a Magyar Zsidó Múzeum kezdeti időszakában hozzájárul a megmentett értékek megismertetéséhez.

A pozitívizmus hűséges szolgálatában juttatta megoldáshoz feladatait. Az adatok tisztelete batározta meg munkáinak tartalmát s történeti érdeklődésének eredmény-jellegét. Fáradhatatlan kitartással nyomozta a régi levélkötegeket és elfeledett könyveket, hogy szilárd alapokra építhesse föl dolgozatainak anyagát. De éppen ennek a lelkiismeretes adatgyűjtésnek szenvedélye akadályozta meg abban, hogy kötetekre menő jegyzeteiből nagy összefoglaló munkák szülessenek meg. Tájékozottsága messze túlhaladta az alapos tárgyismeret méreteit. Tanulmányainak területén aligha merülhetett föl megoldottnak vélt kérdés, amelyet ő újabb tételekkel ne tudott volna megszerezni. Örökségét a magyar-zsidó iskolatörténet és művelődéstörténet a nagy teljesítmények között könyveli el.

Zsoldos Jenő

Az Orsz. Magyar Zsidó Múzeum Egyesület 1940. évi közgyűlése

A zsidó kultúrléleknek, az ember örökké szebb és jobb felé törekvő énjének megnyilvánulását és szent küzdelmét láthattuk és érezhettük a zsidó múzeumegyesület szeptember 16-iki közgyűlésén. A pesti hitközség mór stílusú kultúrpalotájában, a dicső zsidó multat ábrázoló üvegfestmények tarka fényében összejöttek azok, akik a mindennap kínzó problémáiból kikapcsolódva, a zsidó kultúrember munkájával kívántak foglalkozni, akik eljöttek, hogy meghallgassák annak a pár lelkes férfinak beszámolóját, akik időt akarnak és tudnak szakítani a magyar zsidó kultúra ápolására, a mult emlékeinek gyűjtésére...

Dr. Ribáry Ernő társelnök megnyitó szavai után dr. Munkácsi Ernő, az egyesület ügyvezető igazgatója ismertette az egyesület évi jelentését.

Ez a jelentés túlnő egy egyesületi beszámoló keretein. Előadója történelmi távlatból, vallásfilozófiai magasságból igyekezett a zsidó sorsra, a zsidó szenvedésre magyarázatot találni, hogy a mult emlékeiből nyerjünk okulást a ma és esetleg a holnap megpróbáltatásainak elviselésére. A továbbiakban megtudtuk, hogy a zsidó múzeum gyűjteménye nem holt archeologiai anyag, hanem annak minden egyes darabja küzdő és élő fegyvertársa a zsidóság jogaiért és megbecsüléséért küzdőknek. A múzeum nem csupán a felekezet körében, hanem azon túlmenően is megbecsülést élvez. Az Országos Hadimúzeum igazgatója, vitéz Szolyari Nagy Áron ezredes a Zsidó múzeumot együttműködésre hívta fel. Dr. Mihalik Sándor, az Iparművészeti Múzeum igazgatója tudományos buzgalomból elkészítette a múzeum ezüsttárgyainak szakkatalogusát.

A tagsági és tagdíjkérdések ismertetése után az egyesület nekrológja következett. Megtudtuk, hogy a magyar zsidóság nagy kultúrértékei, Gerő Ödön, Vészi József és Marczali Henrik a múzeum lelkes munkásai voltak s az egyesület emléküket külön ünnepi közgyűlésem fogja méltatni.

A miniszteriumtól jóváhagyott alapszabálymódosítás és a pártolótagok gyűjtésére irányuló mozgalom ismertetése után az előadó beszámolt a múzeumegyesület külső kulturakciójáról. Ezek közé tartozik a Mendel Jakab zsidó prefektust ábrázoló és az 1935. évi Izraelita Országos Gyűlést megőrkítő emlékérem elkészítése és a művészi kivitelű, vallásos propagandacéllal szolgáló ünnepi kalácstakaró terjesztése. A zsidó öntudat felélesztésének szolgálatában a múzeum is szerepet vállalt a zsidó családtörténetek kiadásával. Az első kiadmány — boldogemlékű dr. Munkácsi Bernát gyűjteménye — a Munk és Felsenburg családok geneológiája már napvilágot látott. A múzeumnak immár sa-

Zs. J.: A zsidó és napjaink nyelvművelése.

ját sajtóorgánuma is van, amennyiben a „Libanon” tudományos folyóiratot saját kiadásába vette át. A viszonyok alakulása folytán sajnos nem valósulhatott meg a múzeum régi szép terve, hogy a könyvnyomtatás feltalálásának 500 éves évfordulója kapcsán kiállításon mutassa be a Magyar Tudományos Akadémia birtokában lévő Kaufmann Dávid-féle világhírű zsidó kódexeket, viszont nagy szociális feladatot vállalt magára, midőn még az elmúlt esztendőben megrendezte a zsidóhitű képzőművészek reprezentatív kiállítását.

E nagyobbyszerű és a laikus közönséget inkább érdeklő tevékenység mellett inkább a szakemberekre tartozik, hogy Hollós Oszkár, a múzeum alelnöke a múzeum tárgyjegyzékének elkészítésével foglalkozik s hogy a majdan kibocsájtandó szakkatalógust helyettesítő képes ismertető — dr. Fürst Aladár és Grünwald Fülöp múzeumi igazgató örök munkája — kiadásra vár. Nem érdektelen az sem, hogy önkéntes adományok folytán mily értékes tárgyakkal gyarapodott a múzeum: a Löw-család birtokában lévő iratokkal és ereklyékkel — dr. Löw Imánuel szegedi főrabbi jóvoltából és az elhunyt Róna József szobrászművész remekeivel. Sajnálattal emlékezett meg végül a jelentés dr. Pfeifer Ignác elnök lemondásáról és dr. Fürst Aladár távozásáról, aki a múzeum legelső és leglelkesebb munkása volt.

A közgyűlés további tárgysorozata (tisztújítás, pénzügyi kérdések) rendben lezajlott, de mi mindnyájan hatása alatt állottunk az elhangzott beszámolóknak. Hát ez is lehetséges? Zsidó törvény, munkatáborok, OMZSA és minden gond és teher mellett? Lehet még kultúrával foglalkozni, sőt eredményeket elérni, fejleszteni, gyarapítani a meglévőt, sőt terveket csinálni a jövőre?

Az évi jelentés érdemes szerzőjének szavaival válaszolok:

„Higgyünk abban, hogy a magyar zsidósággal együtt múzeumunk is átvészeli a nehéz idöket, élni fog, fejlödni fog és ereklyéink hirdetik majd a Mindenható dicsőségét!”

Gábor János

A zsidó és napjaink nyelvművelése

Tiszamarti Antal meggyözödése szerint a *Mi a magyar?* című kiadvány tizenhárom tanulmánya „Pellengér” (Bp. 1940.) után kiált. Ugy véli: nyelvvédő írói munkássága feljogosítja arra, hogy Ravasz László, Babits Mihály, Zolnai Béla, Kodály Zoltán, Szekfü Gyula, Eckhardt Sándor stb. nyelvi hibáit, stílusbotlásait piros tintával aláhúzza, hogy a tizenhárom tanulmány szerzőjétől számon kérje a nyelvi magyarság tiszta formáit. Idáig még rendben van a dolog. Ámde Tiszamarti Antal mennyei magasságokból szörja bíráló villámain. Dorgáló haraggal suhint jobbra-balra. Könyvének hangja szokatlan, szinte megdöbbenő. Írói modora fölényes. Egyik-másik kitétele meg éppenséggel nem illik tudományos műbe, még kevésbbé nyelvvédő írásba. Zsidósértő megjegyzései közül csak egyet idézünk: „Kezdjük a zsidókon. Jobb velük mentül előbb végezni. Hát én merem mondani, hogy mióta ezzel a topa nyolcadik magyar törzssel kénytelenek vagyunk osztozni javainkban, nem volt még egyetlen szellemi mozgalom sem, melynek irányításából a zsidók annyira ki volnának zárva, mint napjaink nyelvműveléséből.” (33. l.)

Tiszamarti Antalnak ebben a vallomásában több az elismerés, mint a megbélyegző bántás. Nos: a magyar-zsidó nyelvtudósokat ki kellett rekeszteni a magyar nyelvművelés területéről, mert máskülönbén eredményesen forgatták volna a tollat a magyar nyelvtisztaság védelmére. Mi azt hisszük: kár, hogy a nyelvvédő mozgalomból ki vannak zárva a zsidók. Mert gondoljunk csak arra, minö sikerrel írhatnák a magyar-zsidó nyelvtudósok a magyartalanságokat, ha még mi is találunk Tiszamarti Antal nyelvében, stílusában kivetnivalót, gyomot, holott mi nem foglalkozunk nyelvtudományi kérdésekkel s nem hivatkozhatunk nyelvvédő munkásságunk jogaira.

Mi aligha írnök le ezt a mondatot: „Ezek után a magyar társadalom java rétege nem kétséges, kik mellé fog állni...” (64. l.). Szerintünk így kellett volna helyesen megfogalmazni ezt a szövegrészt: „Ezek után nem kétséges, hogy a magyar társadalom kik mellé fog állni...” vagy „...nem kétséges, kik mellé fog állni...”

Kandel Sámuel: Martin Buber.

Nem használnók a nyelvújítás rossz képzésű szavait, amikor a fogalmat megfelelő s magyarosabb szavakkal helyettesíthetjük. A **kedvenc** (29. l.) helyett jobb a **kedves** vagy **kedvelt**, a **különcködés** (36. l.) helyett a **különködés**.

Tudomásul vennök, hogy még a Magyar Tudományos Akadémia olvasótermének lámpáin is ott függ a figyelmeztetés: kerüljük a -lag, -leg ragnak „az -i képzővel való összekapcsolását, mert ez a német -lich végű szók utánzása.“ Tehát helyes: utólag, pótlólag, de helytelen **alakilag** (34. l.), **gyermekileg** (60. l.).

Megjegyeznök, hogy a **szabad**: melléknév, nem pedig ige. S így nem vetnök papírra ezt a nem létező igei alakot: **szabadna** (34. l.).

Példáink száma csekély. Tanulásnak azonban elég; 1) Senki sem csálhatatlan, tökéletes, egyedülálló. 2) Még a vak tyúk is talál szemet, hát még mennyit találna egy jószemű kirekesztett magyar-zsidó nyelvtudós.

Zs. J.

K Ö N Y V E K

Martin Buber: A zsidóság megújhodása

Makkabea főiskolás munkaközösség fordítása Bp. 1940.

Nem könnyű feladat végigkísérni Bubert a zsidóság legmélyebb valóságaihoz vezető úton. De még kevésbé könnyű feljutni vezetése mellett a csúcokra, ahol a megújodott zsidóság eszményi elgondolása ölt testet. Sokszor úgy érezzük útközben, hogy bizonytalan a talaj alattunk; a zsidó mithosztól és misztikától ihletett szellemtörténész légiesen finom, sokszor csak sejtethő megállapításai, sajátosan egyéni terminológiája, mintha egyre jobban távolítanának el a jelen valóságától. De ez az érzésünk nem tart sokáig, mert a nagy mélységekben és magasságokon való időzés után újra meg újra visszavezet az életbe, az égető problémákkal teli zsidó élet mai valóságába és miközben éles megfigyelése megdöbbentő módon világít rá a galuti zsidóság belső életére — bizonytalanságunk, ingadozásunk eltűnik és újra megragadjuk a kezét, de most nem csupán a mély gondolkodású vallásbölcsezt, hanem az új utakon vezetésre hivatott prófétai szellemű és szavú vezérét.

Vezetésre hivatott egyéniségének legjellemzőbb vonása: a vallásosság. Természetesen a Buberi vallásosság. Ennek lényege az Istennel való közvetlen kapcsolat teremtő és formáló ereje, amely az én belső erőinek nekifeszülésével küzd az isteninek megvalósításáért a maga életében, hogy az Egyet megvalósítsa a saját belső egységének megteremtésével, ama kettőség legyőzésével, amely megbontja az embert a jó és rossz, a szent és profán, a szellem és valóság dualizmusával. Ezt az egész embert átható és alakító vallásosságot megtalálja Buber a prófétáknál, az esszeusoknál, az öskereszténység első megjelenésében és utoljára a chaszidizmus kezdeti nagy fellángolásában. Mindezek a „földalatti“ zsidó szellemi és vallási megmozdulások hatástalanok maradtak, mert eredeti céljuktól eltávolodva, eltorzultak. Ezekben az öserejű vallási mozgalmakban nyilatkozik meg a zsidóság három nagy eszméje: az Egység, a Cselekvés és a Jövő gondolata. Mind a három alapja megtalálható a zsidóság népi jellemében. Az Egység a zsidó lélek azon vágyából keletkezik, hogy a jelenségek összefüggését megtalálja. Így jut el a legmagasabb mindent összefoglaló Egységhez — az Isten egységéhez. Az Egység azonban nem elvont fogalom, hanem hatalmas törekvés az egység megteremtésére nemcsak az egyéni, hanem a közösségi, a társadalmi életben. Ez azt jelenti, hogy megszűnik a közösségekben is: igazság és valóság, eszme és tény, erkölcs és politika kettőssége. A Cselekvés gondolata a zsidó népi lélek motorikus hajlamán alapszik. Vallá-

szos életének centrumában is a cselekedet van és nem a hit. Természetesen ez nem a lélek nélküli ceremóniát jelenti, hanem minden cselekedetet, amely intenciójában Isten felé irányul és az emberi anyagban az istenit akarja kiformalni. A harmadik a Jövő eszméje, amely a zsidó lélek különösen fejlett időérzéken alapszik. Vulgaris megnyilatkozása ennek a lelki hajlamnak a jövendő nemzedék boldogságáért való folytonos küzdelem; vallási megnyilatkozása a messianizmus, az abszolút jövő gondolata, „amely a jelennek és a multnak minden realitásával úgy áll szemben, mint az igazi és tökéletes élet“.

E három eszme körül állandó a harc, amely az említett eszméket majd profán alacsonyokba süllyeszt, majd a legmagasabb csúcsokra emeli. Majd a relatív élet pillanatnyi szükségéhez alkalmazza, majd az abszolút élet ideális követelésévé magasztatja. Mind a három eszme zsidó és egyetemes emberi, annyira, hogy amikor ezeket saját egyéni életünkben megvalósítjuk „akkor lelkünk legmélyebb emberisége és legmélyebb zsidósága ugyanazt gondolja és akarja.“ Az e gondolatok megvalósítására irányuló törekvéseket a zsidóság gátlói helyzete állandóan gyengítette. A zsidó lélek energiáit egyrészt a fennmaradás, másrészt az asszimiláció vágya lefoglalta a maga számára. Éppen ezért nem tekinthetők megújíthatóknak a mai zsidóságban megfigyelhető áramlatok még azok legnemesebb képviselőiben sem. A liberális zsidóság azért nem, mert a prófétai etikum kihangsúlyozása és az előírások és vallásos hagyományok könnyítése csak a teljes felbomláshoz vezet. Az ortodoxia azért nem, mert a törvények és rítusok megmerevítésével csak a fajtát őrzi, de megbénítja, sőt kiöli az Istenhit lüktető közvetlenségét a lélekből. De még a népi megújítást akaró cionizmus — Achad haamnak legmélyebb fogalmazásában — is csak kultrúális, szociális és irodalmi újjászületést jelent. Igazi népi megújítást a zsidó szellem és lélek mélyén élő három nagy eszmének: az Egységnek, Cselekvésnek és Jövőnek, tehát a vallásosságnak megújítása hozhat. Cionban megvalósíthatja gátlás nélkül a zsidóság az Egységet, amelyhez a galutban hűtlen lett még akkor is, amikor a legszigorúbban tartotta be az összes előírásokat, mert alkalmazkodott az európai dualizmushoz, mert elismerte a Kettőséget: a szellem igazságát és az élet valóságát. Cionban a valóságban megújított zsidóságnak meg kell szüntetnie ezt a kettőséget közösségi életében. Ott nem lehet többé külön etika és külön vallás, külön politika és külön erkölcs, külön szocializmus és külön nacionalizmus. Ott mind ezek egy nagy eszmében egyesülnek: az igazi emberi közösség szent gyűlekezetének eszméjében. Ebben a gyűlekezetben jóság, szociális tett a lelket megszentelő és Istent átélő Cselekedetté magasztosulva igyekszik megközelíteni az abszolút közösséget, a Jövőt, amelyben „Istennek öröme telik, ha a földi lények között pihenhet, miként egykor a frigyláda pihent a Kerubok között.“

Ez az ismertetés természetesen csak gyengé kísérlet Buber zsidó szemléletének dióhéjba szorított bemutatására. Bubert olvasni kell elmélyedve, Bubert tanulmányozni kell; és csak hálás lehet a magyarul olvasó zsidó közönség a Makkabea főiskolás munkaközösségének, hogy ezt lehetővé tette. Az ügyes és szép fordítás módot ad az olvasónak, hogy gyönyörködjék Buber gazdag és megtermékenyítő gondolataiban, szárnyaló idealizmusában és prófétai pátozásában.

Kandel Sámuel

Papp Károly: Batséba

Tábor könyvkiadó Bp. 1940

Sovány, szegény magyar-zsidó irodalmunk ünnepet ül, ha vérbeli író nyilatkozik meg. Erre pedig, bár a légkör elsőrendűen alkalmas volna rá, még mindig csak igen ritkán kerül sor. Szinte csodálatos, hogy kiváló zsidó írónkat mennyire nem ihleti írásra ezer és ezer problémája sajátos és eredeti sorsunknak. Most sem a jelen, hanem a régmúlt világa tárul elénk Pap Károly egyfelvonásos drá-

mai játékában. Nyilván külső körülmények, a megszületett magyar-zsidó színpad és a színdarab-hiány terelték Pap Károlyt Dávid és Batséba története felé. Az eddig epikára beállított író új alkotásában a színpad rejtelmes, bonyolult világa felé fordul. A rövidlegetű játék Dávid király életének legdrámaibb epizódját: Batséba iránti tragikus szerelmét vetíti elénk. És bármennyire is keressük új művében az epikus Pap Károlyt, sehogyszem sikerül megtalálnunk. Mintha

Katzburg Ilona: Salom Asch.

teljesen elfelejtette volna a novellák és regények lassan hőmpölygő és szélesen áradó mesélő kedvét, történet-alakító művészetét: hirtelen és váratlanul drámaírói toppan elénk. És ez annál érdekesebb, mert bibliai történetet dramatizált, mesét dolgozott föl, amely azonban mégsem rakott béklyót képzeletének szárnyaira. Nem nyugózta le a betű; felszabadultan, csodálatos kongeniálitással megérezte a történetben azt, ami benne dráma, esemény, cselekmény. A darab alakjai annyira cselekvő és az eseményeket spontán megélt hűsből-vérből való emberek, hogy szinte hajlandóság van bennünk teljesen elfelejteni azt, amit Pap Károly meg mi is csak a Biblia elbeszélő történetéből tudunk. Dávid király, Batséba, Náthán, Jóab, mind újjá, élővé teremtett valóságos létezők, eleven figurák, akiken nem érzik a szent szöveg béklyója, a Biblia epikájának csodálatos ígérete, akiket újjá büvölt a művészi látás. És ha itt-ott föl is bukkan az eredeti szöveg egy-egy kifejezése, fordulata és ha a történet magva: Náthán megrázó metaforája a gazdag és a szegény ember bárányáról majdnem szószertint bele is kerül a drámába, ha itt-ott át is üt az eredeti archaizáló stílus, mindez nem teszi nehézkessé és merevvé az egyszerű és közvetlen dialógusokat. Mert nem a szavak viszik előre a mesét, hanem az események gördítik a szereplő személyek mondanivalóit. A szó úgy tolu az ajkakra, ahogy az bűnben, vérben, szenvedélyben megfogant a lélekben. Az izzó légkör, a feszült hangulat egyértelmű kifejezője a szónak, amely sohasem dagad patetikus vallomással, még ott sem, ahol pedig a bűnbánat konfessziója könnyen sekélyesedhetnék csinált dörgelemmé. Mindez pedig annál csodálatosabb, mert a szerző végeredményben híven adja vissza a Biblia eredeti történetét és ahol el is tér tőle apró jelentéktelen momentumokban, ott sem sérti a szent könyv szövegének méltán kijáró kegyeletet és nem ütközik a Biblia-tudomány elismert álláspontjába. Például azzal sem, hogy Náthán Jóábtól a szomnambulancia segítségével csikarja ki Uria halálának titkát, sem azzal, hogy a bűnös Batséba gyermeke nem hetednapra hal meg, sőt még azzal sem, hogy a darabban Batséba Dávidot terhentesíteni akarja a bűntől és mintegy meg akarja osztani vele a

bűntudatot. Mindez az eltérés észrevétlenül oldódik fel a mese egészében és a hitelesség teljes illúzióját kelti anélkül, hogy erre a kitűnő alkotás a legcsekélyebb mértékben is figyelmeztetni akarna. Erdeme nyilván sokkal több, mint amennyi a „történeti hűség” elve alapján kijár neki. Értékét a tiszta irodalom fémjelzi.

Kohn Zoltán

Salom Asch: Der Nazarener Bermann-Fischer Verlag Stockholm 1940

Abban a hatalmas gazdag irodalomban, amelyet Jézus köré font két ezredév, a zsidóságnak legnagyobb-részt csak passzív szerepe volt. Az apokrif evangéliumokon kezdve Milton visszaszerzett paradicsom-án és Klopstock Messias-án keresztül a legújabb kor Krisztusregényéig, Lagerlög Zelma, Upton Sinclair és Papini munkáiig mindennél szerepel a zsidóság. Az ő köréből indult el a világtörténelemnek az a sorsdöntő eseménysorozata, melynek középpontjában Jézus áll. A zsidóság mindenütt a Krisztus-irodalom tárgya, sőt igen fontos szereplője. Kevés kísérlet történt azonban eddig a zsidóság részéről arra, hogy aktív szerepet vállaljon ezen a területen is. A maga szemével és színeivel fesse meg azt a képet, melyet annyiszor festettek meg hamisan és sötétben. Erre az érdekes, de egyben igen kényes feladatra vállalkozott Schalom Asch legújabb regényében.

A Nazarener nem irányregény. Jézus nem képvisel benne semmiféle társadalmi kérdést, vagy eszmét, nem a modern ember képviselője, mint egyebütt a legújabb Krisztus-regényekben. Írója az eseményekből és az események mögül az objektív igazságot akarja kikristályosítani. Kiindulópontja az ókori zsidóság, melyet hatalmas világnézeti ellentét választott el az őt körülvevő világtól s a világ urától, Rómától. Ez a külső zsarnokság és belső ellentétek közt vergődő nép, melyet Isten nemzeti élet szempontjából teljes megsemmisülésre, de egyben örök életre ítél. Ebből a zsidóságból nőtt ki Jézus. Schalom Asch nagy embernek, de mindenképpen embernek rajzolja a kereszténység megalapítóját. Küldetését a zsidóság nem ismerheti el. Próféataságában nem hisz. Mozgalmának nem tulajdonít túlságos jelentőséget. Túlfűtött érzelmi élete természetszerűleg termelte ki magából

a prófétákat. Majd minden esztendőnek megvolt a maga prófétája. Ezek táplálták a nép fantáziáját s segítettek neki, hogy keserű sorsát elviselje. Jézus tanításai is ilyeneknek tűntek föl eleinte a zsidó papság szemében. Sőt annál veszélytelenebbnek látszottak, mert a megfelelő földi élet jutalmát csak a túlvilágon helyezték ki-látásba.

Akik korán felismerték az új tanítások sorsdöntő jelentőségét és veszedelmes voltát, nem is a zsidók voltak, hanem a rómaiak. Ők hívták fel rájuk ismételtan a zsidók figyelmét. A zsidó papság viszont igyekezett napirendre térni a kérdés fölött, nem akarta belső ügyeibe beavatni a római hatóságot. Ők azonban tovább erőszakolták a dolgot. Ők kényszerítették a zsidóságot, hogy erélyesen lépjen fel s ők erőszakolták ki az egész népet érintő komoly fenyegetések árán — az ítélet is.

Uj, emberibb fény esik a zsidóság szerepén belül Judás alakjára is Schalom Asch regényében. Kétségtelenül nagyon érdekelt a író Judás, akiben a hagyományok csak a haszonlelést és minden jótól való elrugaszkodást testesítették meg. Itt Judás egy ötdik, eddig ismeretlen evangélium szerzője. S ez az evangélium igazságot szolgáltat neki. Végtelen lelkesedés és mély szkepszis egyesül benne. Fék-telen temperamentuma a végzetes imádatból veti a legmaróbb kételyek közé. Semmiképpen sem a zsidók bérelték fel. Sőt a zsidók állanak a legértetlenebbül árulásával szemben. Nem tudják elképzelni, hogy a pénz csábította és ezért nem is bíznak benne. A rómaiak béreltik fel, hogy Jézushoz vezesse őket Gecsemáne kertjébe. De amikor imádott mesterét a tribunusnak kiszolgáltatta, még akkor sem pártolt el tőle véglegesen. Az imádat és a szkepszis élete egész útján végigkíséri, míg Jézus halála után az ő sorsa is beteljesedik.

Schalom Asch Krisztus-regénye a multtól beszél. Két évezreddel forgatja vissza az idő kerekét. Időnként azonban a kerék megáll. S ekkor a mai Varsóban vagyunk. Pan Viadomsky Pilátus titkárnak reinkarnációjaként élte át lélekben a rég letűnt kor eseményeit. Az az excentrikus, látomásos közt vergődő, félig örült tudós a Jézus körüli időkből a mai valóságra ébred, valahányszor az események egy-egy fontosabb állomásá-

hoz érkezett. Mi azonban Viadomskyval nem szívesen állunk meg a mai Varsóban. Ugy érezzük, enélkül a keret nélkül a regény is teljesebb, egy-ségesebb és bátrabb lett volna.

Katzburg Ilona

König Pál-Szabó Ödön : Ünnepnapok Budapest, 1940

A hagyományhű zsidó embernek régóta szokása, hogy egyes ünnep előtt, mintegy lelki felkészülés gyanánt az illető ünnepre vonatkozó valóságos olvasmánnyal foglalkozik. Ennek a régi szép szokásnak feltámasztását akarja elősegíteni a rabbikar két fiatal tagja, amikor a művelt zsidó olvasó számára összeállította antológiáját, elmélyülést szolgáló házi olvasmányul az ünnepek előtt.

Jó antológiát összeállítani sokkal nehezebb feladat, mint ahogy a kívülálló gondolná. Mindjárt a célkitűzésnél ott áll a szerkesztő előtt a nehéz kérdés: a legszöveget válasszam-e ki a rendelkezésre álló anyagból, vagy pedig az újszerűsége, az ismeretlen szerzők felfedezésére törekedjem-e inkább? Az „Ünnepnapok“ szerkesztői a nehezebb és talán hálátlanabb feladatot vállalták: a közölt szemelvények majdnem mind itt jelennek meg először magyar nyelven. Emellett az önként vállalt nehézség mellett fokozott felelősséget jelent a szerzők számára a könyv kicsiny terjedelme: 94 oldalon ünnepeinkről csak a legfrappánsabbat, a legjelentősebbet szabad közölni. Nem jogcím egy novella, vers, vagy elmélkedés közlésére az, hogy egy zsidó szerzőnek az illető ünnep egy-egy szertartásával, szokásával kapcsolatban élményét eleveníti fel, — hanem ki kell fejeznie magát az ünnepi hangulatot, hogy az olvasó lelkén, még a kívülállóéén is, átsuhanjon az ünnep és rajta keresztül vallásunk szépségének megsejtése. Csupán így válhatnak az irodalmi szempontból érdekes mű egyúttal vallásilag nevelő hatásúvá, igazi értékké.

Még ilyen nézőponthól tekintve is a könyvet, megállapíthatjuk, hogy szép, értékes és főként eredményes munkát végzett a két szerző. A három bevezető cikk három különböző irányból világítja meg témánkat. Heller professzor ünnepeink egymás fölé tornyosuló hármaskörét mutatja be:

Zsoldos Jenő: Az IMIT évkönyve.

a természeti ünnepeket, melyeket a család tartott, a történelmi ünnepeket, melyek egész Izrael és a messiánikus ünnepeket, melyek az emberiség tökéletesedésének hirdetőivé magasztosultak. B. Ligeti Rózsi meggyőzően bizonyítja be, hogy ünnepeink ezer arcában bárki megtalálhatja azt az érzelmi és gondolati árnyalatot, mely hozzá legközelebb áll. A legtávolabbi, de éppen ezért tán legemelkedettebb szemszögből nézi a kérdést dr. Kohn Zoltán, aki az ünnepeket megteremtő vallásos érzésről bizonyítja be, hogy az „nem részfogalma a zsidó kultúrának, hanem örök, teremtő alaphangulata.“

Ezután következik a könyv tulajdonképpeni törzse: minden egyes ünnep hangulatát egy-egy elmélkedés, novella, vers és végül a szertartások ismertetése érzékelteti. A kiválasztott olvasmányok nem egyforma értékűek. Egyik-másik teljesen visszaadja az ünnep jelentőségét (Bickermann tanulmánya, Gorelik, Ben Ámi novellái), mások talán kevésbé találóak, (véleményem szerint pl. Salom Álechem: A sátor és Perek: A kutyaszöder című novellája). A versek színvonalasak, kár, hogy egy kivételével valamennyi egyetlen költőtől (Schnabel László) való, vagy ő fordította. A szertartások ismertetésébe egy-két elkerülhetetlen tárgyi elírás csúszott be. A Kol nidre nem keletkezhetett „a spanyol zsidóüldözés korában“ (30. 1.), hiszen már a gáonok említik; minden valószínűség szerint nincs kapcsolata a régebbi idők kényszeráttérteivel sem. — Igen elterjedt tévedés az, hogy a fák újévekor a sok gyümölcsöt azért kell enni, hogy minél több áldást mondhassunk felettük. (60. 1.) Hiszen ez Beracha levattalah lenne (l. pl. a Kiccur S. A.-ban is 50. 9, 55. 1. ú. 2.).

Mindent összevéve: érdemes volt megírni ezt a kis könyvet és érdemes elolvasni. A zsidó szellem kincsestárának egyik kamráját tárják fel a szerzők. Bárcsak minél többen szükségét éreznék annak, hogy ebből a kincseskamrából a tudás, a zsidó érzés, a vallásos hit szent értékeit mértsék.
Hahn István

Az Izr. Magyar Irodalmi Társulat Évkönyve

Szerkesztette: Szemere Samu. Bn. 1940.

Mai terhes zsidó életünkben kevés megnyugtatóbb mozzanat adódik, mint

az Izr. Magyar. Irodalmi Társulat Évkönyvének megjelenése. Benne a hagyományos békés mult emléke öröködiük át napjainkba. Szemere Samu nagyvonalú szerkesztői gondosságának köszönhetjük, hogy az idei Évkönyv sem értékében, sem változatosságában nem mutatja az idők fásító nyomait.

A zsidóság ősi művelődési tudományszemlélete az Évkönyv három jeles dolgozatának adott tárgyat. Guttman Mihály a Talmud elhárító magatartását világítja meg az antropomorfizmussal szemben. Kohlbach Bertalan a hellenizmus hatásának területét fogja át a zsidóság szellemi életében. Scheiber Sándor a sófár szerepét vizsgálja a gyászszertartásokon s vezeti végig folklorisztikus változatait a Misna idejétől a máig felbukkanó szokásjelenségekig.

Zsidó vonatkozású világirodalmi kérdést tárgyal Heller Bernát nagyértékű tanulmánya: Thomas Mann és az aggáda érintkező pontjait deríti föl a német író József-regénye alapján. Elek Oszkár Racine születésének 300 éves fordulójára a francia dráma-költő zsidó tárgyú történeti tragédiájának, a Bérénice-nek, gondos lélektani elemzését adja.

Több dolgozat a magyar-zsidó irodalmi és történelmi tárgykör keretébe illeszkedik. A régi irodalmat Waldapfel József idézi: A talmudi chiliasztikus történelem-tagolásnak formaváltozataira mutat rá a magyar reformáció korának történetiszemléletében. Az új magyar irodalom időszzerű magyar-zsidó problémái Komlós Aladár kritikai tanulmányában kerülnek éles megvilágításba: Farkas Gyula irodalomtörténeti munkájának tévedéseit, ferde zsidó jellegű ítéleteit perdöntő hatással cáfolja és igazolja adatokkal, idézetekkel a szerző elfogult következtetéseit. Mátyás király születésének 500 éves fordulójának alkalmosságából Lederer Emma a magyar-zsidó mult egy fejezetét ismerteti, minő gazdasági jelentősége volt a magyar zsidóknak Mátyás korában. Ballagi Ernő: A magyar zsidóság harca az emancipációért c. értekezésében az újkori magyar zsidóság jogi küzdelmének gazdag átnézetét sűríti össze. (Kár, hogy az idézett kitételek lelőhelyeit nem jelöli meg.)

Az egyetemes zsidó történelem távoli időpontjába vezet Telegdi Zsigmond jelentős tanulmánya: A kazárok és a zsidók. Napjaink zsidó sorsfordulatait Grünvald Pülöp áttekintő

világtörténeti szemléje sorakoztatja föl.

Kiss Arnold egyéniség-festő emlékbeszéde Gerő Ödönről és Kúnos Ignác színes dervislegendái hangulatban, stílusban hozzásimulnak az Évkönyv verses darabjaihoz. Vihar Béla, Vészi Endre, Kecskeméti Mária, Berend László, Kőműves Imre, Monostori Ada, Vasvári István, Szilas Frida, Szekszárdi Molnár István költeményei pihentető átmenetül ékelődnek a tudományos dolgozatok közé.

A társulati közlemények sorában foglal helyet Wertheimer Adolf elnöki megnyitója, Szemere Samu igaz szempontú állásfoglalását tartalmazó jelentése és Munkácsi Ernő beszámolója az Orsz. Magyar Zsidó Múzeum működéséről.

Zsoldos Jenő

Balázs György:

Egy feltárt bibliai város.

A lachisi (Tell-el-duweiri) ásatások archeológiai és epigráfiai eredményei. Műfjohé-könyvtár 1. sz.

A British Múzeumban jártam. Megilletődve álltam a Láchis ostromát ábrázoló hatalmas domború mű előtt. Hát volt idő, amikor az én őseim halált megvető bátorsággal megvédték erődjeiket, váraikat, városaikat?

Lelkem ujjongott; büszkén néztem ezen majdnem harmadfélezeréves emlékművet. Nem volt gyáva a zsidó a maga földjén, nem volt gyáva a világháborúban, nem gyáva — a zöme — a mai megpróbáltatás napjaiban.

De mást is láttam; e szobrászati mű lerontotta bennem a Bleek-Wellhausen-bibliakritikát. Több mint ötven évvel ezelőtt a Szentírás igazát védte meg Vigouroux hieroglif és ékíratos emlékek alapján. Azóta minden áós-kapavágás a Szentföldön és szomszédságában igazolja a Szentírás történetíróinak közlését, pedig sok, sok frott emlékkönyv elveszett, ami megmaradt, az kivonatosan maradt reánk, mint pl. Ezsaiás prófétánál (II. Krón. 26, 22; u. o. 32, 32); elveszett Náthán próféta, Gad látnok (I. Krón. 29, 29). Semájah próféta és Iddó látnok mid-rása (II. Krón. 12, 15), Jehú ben Chanáni (U. o. 20, 34) jegyzete Izrael királyainak évkönyveihez, de amit történeti eseményről beszámol a biblia, az igaznak bizonyul, hiszen ezen esztendő (1940) február 28. napján fel-

tárult Táaniszbán Salamon király egyiptomi apósának (1054—1009? K. e.) a sírja.

Hogy ne örüljek, amikor magyar nyelven megjelent Balázs tanulmánya Láchisról, amely vár a zsidó állam politikai történetében oly nagy szerepet játszott.

Megdicsérem a szerzőt, mert tanulmányát az írott emlékek (cserepek) képeivel szemlélteti, így közli a 2. láchisi levél fotografiáját, öt litografált ábrában az edénycserepek protosémi vagy protoszínai feliratait. (A láchisi levéltöredékek szövegét héber átirásban közli, ami a héberül értő olvasónak szól.)

A könyv maga két részből áll; az első Láchis történetéről és szerepéről szól, még pedig az eddig ismert írott források alapján (1. 20—34. l.) A második rész: Láchis az ásatások alapján¹⁾ szól az archeológiai leletekről (35—46. l.).

Itt megjegyzem, hogy Mahler nézete Ty egyiptomi királynéről helyes; zsidó lehetett; fiára, IV. Amanhotepre hatott a magával hozott Egyistenben való hite. Amenhotep egy istenben hitt, a Napban, de tekintettel az egyiptomi néphitre, annyiban megszemélyesítette, hogy a Nap sugarai kézben végződnek, jelezve, hogy átveheti a bemutatott áldozatot; így ábrázolja a tel-el-amarnai domború mű.

A 2. fejezet: Epigrapiai²⁾ leletek: a) Protosémi írásmaradványok (47—62. l.), szemléltetve öt ábrában az őssémi írású feliratokat. b) A levelek (67—94. l.). Nagyon ügyes dolog, hogy az „ostrakon“-t (én „cserép“-nek írnám; magyar népszerű tanulmányban fölösleges a görög, nem általános ismert, befogadott szó; az archaeologia cserepekről szól.) jegyzet követi. A 67. l. fölösleges Hempelre hivatkozni; állatnevek már a patriarchák korában is jártak.³⁾

Amilyen tartalmas a bevezetés (5—19. l.), olyan alapos és tartalmas a sem résznek, sem fejezetnek nem jelzett „A levelek történeti háttere és jelentősége“ (95—104. l.).

Igen lelkiismeretes a forrásmunkák idézésében (a szövegben és külön 105—109. l.). Nagyon tanulságos, hogy a 110. l. külön táblázat tájékoztat minket a láchisi levelek stb. betűíról.

Végre igen értékes a tanulmány héber nyelvű összefoglalása:

מכתבי לבייש

¹⁾ Azt akarom, hogy megvegyék és

R. Bán Margit: A kincsörző fa.

elolvassák Balázs könyvét, ezért tartózkodom a részletes ismertetéstől, pedig az anyag **צוה כרוזניה דרשני** hangosan követeli, hogy vele foglalkozzanak.²⁾ A címlapon epigráfiai, tehát fonetikus írás.³⁾ Igy Debóra, Rachel stb.

Kohlbach Bertalan

A kincsörző fa

Zsidó mesék és elbeszélések

Összeállította Komlós Aladár és Vihar Béla. Rajzolta Vadász Endre.

Az Orsz. IZR. Tanítóegyesület kiadása. Bp. 1940.

A könyvet jólesik kezünkbe venni: szép színes fedőlapja van, a szöveg nagybetűs, világosan olvasható. A képek hangulatos kisérői a meseíró képzeletének.

Napjainkban teljesen indokolt az igyekezet zsidó olvasmányt adni a zsidó gyermek és ifjú kezébe. Ismerje meg minél korábban zsidóságának eszmei és műveltségbeli elemeit, hogy művelt, öntudatos zsidó emberré váljon, ki az élet esellegességei közepette lelkében harmonikus és önmagához hű tud maradni.

Komlós Aladár és Vihar Béla szolgálatot tettek a zsidóságnak munkájukkal. Hogy a könyv címét hasonlatként használjam: a kincsörző fa sok szép és értékes gyümölcsét adják az olvasónak.

A Biblia, a Talmud, sőt a chaszidizmus is sok mese-értéket rejt magában s e gazdag változatból igyekeztek a legjavát kiválasztani.

Talán kissé túlteng a kiválasztott történetek között az olyan, melyben az erkölcsi tanulság kedvéért való a mese — mint az aesopusi állatmesékben. Bár ez érv ellen szól Heller Bernát megállapítása a könyv előszavában, mely szerint a zsidóság meséiben kedveli az erkölcsi tanulságot s még az idegenből átvett anyagot is olyképp formálja, „zsidósítja“, hogy az erkölcsi elemet kidomborítja benne.

Helytelennek találom, hogy aránylag sok történet kegyetlenséggel, borzalmakkal telített, sok mesében szerepel a halál. Ezek könnyen félelemérzést, szorongást váltanak ki a gyermek lelkéből. Igaz, hogy sok meseíró s maga a nép is szívesen él az izgatós és borzongástkeltő elemmel, de a válogatás szabad lévén, kevesebbrel is beértük volna!

Hiányát érzem néhol magyarázó

jegyzeteknek, hiszen a mesekönyvet bizonyára sok olyan gyermek fogja olvasni, aki egyelőre még nem járatos a bibliai és más zsidó vallási fogalmak körében.

A költői, szép magyar nyelv, a hangulatos, minden mesehez alkalmazkodó stílus egyébként könnyűvé teszi az olvasó részére a „beleélést“, a mese világába való beleilleszkedést.

Komoly értéként üdvözölhetjük az új mesekönyvet és örömmel nyújtjuk át gyermekeinknek és tanítványainknak.

R. Bán Margit

Gelléri Andor Endre:

Villám és esti tűz

Almanach-kiadó. Bp. 1940.

Élet és álom, valóság és mese állandó egybejárásából születik meg Gelléri elbeszéléseinek sajátos művésze. Közvetlen, mély kapcsolatai a titokzatos gyermekkor élményeivel inspirációjának főforrása. Az első, ősi benyomások nem csupán tárgyat adnak sok novellának, hanem az egész művet, az író minden alkotását valami bizarr, fájdalmas és sejtelmes romantikával töltik el. Erre a hangulatra bukkanunk akár a gyermekkorba, akár pedig a fantasztikum világába kalandozik el; kiváltképpen akkor, amikor a társadalomból kiközösített emberek sorsának ábrázolásához nyúl.

A tárgy szinte kivétel nélkül: züllesztés, nyomor, betegség, halál. Olcsó, banális részvét nem gyengíti megfigyeléseinek komor s egyben groteszk tárgyilagosságát. Szenvedő „hősei“ fél-szege, furcsán, szomorúan tengődő emberek, a természet és végzet játéka. Gellérinél ezeknek a legprózaibb kis proletár-sorsoknak is metafizikai tartalma van, misztikus értelmet sugároznak. Nyugtalan, gyötrődő lélek reszket mindnyájukban, s ez minden nyomorultat arra készítet, hogy „az eget lesse.“ Gelléri akkor alkotja a legjobbat, mikor teljesen megmarad a valóság talaján s a hétköznapi tárgyon csillantja meg a mítoszt, az ember metafizikai értelmét. Ilyen kis remekmű például a „Hamis pénz“. Kádár mátyásmadarat, mókust és más apró vadakat fog az erdőn s eladja a városháza hetipiacán. Ebből tartja családját. Véget akar vetni a téli éhe-

zésnek s kezdetleges pénzhamisító-gépet szerkeszt. Azt gondolja, napi két hamis ötvenfilléresből csak megél a család tavaszig, amikor majd újra járhatja az erdőt. Elábrándozik: „Vesznek karácsonyra egy egész lőfejet, amiben annyi a velő és hozzá tojást...” Egy hétig tart a nagy jólét. Ebédje mellől viszi el a rendőr. Természetesnek tartja sorsát, ellenkezés nélkül törődik bele. A torz, szárnalmas, együgyű Kádár három éhes kisfiával, akik beszélni tanítják a mátyásmadarakat, feledhetetlen figurák. Ilyen „mellérendelt alak” Filipovics Anton is, akit az Ágost herceg védnöksége alá tartozó hadastyánok egyletének vacsoráján jegyzővé választanak. És Negédes, a kishivatalnok, aki jamaica-rumba fojtja jelentéktelensége miatt érzett reménytelen keserűségét. Milyen félelmes, nyugtalanító hármás: Georgi, a részeseges horbély feleségével, a vak Jozefával s a borbélyszékben mint vendég — a Halál. — Az ötvenéves elbocsátott főkönyvelő hiába kísérletezik, hogy újra álláshoz jusson. Kíméletlenül szeméret vetik, hogy már öreg, nem használhatják. Hazamegy s a hátsó lépcsőn megy fel; úgy érzi, hogy nemcsak „cselédeknek és hordároknak”, hanem „ötvenéveseknek, halálraítélteknek” is tilos a fölépcső használata. Az „Ötven” nem tartozik Gelléri legjobb művészi alkotásai közé, mégis szimbolikus értelménél fogva egészen különleges helyet érdemel.

Gelléri a hátulsó feljáratok, melléklépcsők írója, nemcsak szociális, de lélektani értelemben is. Lélekrajza távoláll a szándékos, tudatos analízistől; az irracionális tartalmat az alakok magatartása, gesztusai önként sugározzák. Az egész írói szemléletében és ábrázolásában uralkodó romantika érvényesül stílusában is, melyben a kültelki argot kifejezései a lélek szárnyaló pátoszával alkotnak sajátos, egyéni ízű, művészi konglomerátumot.

Lengyel Béla

Ernst Cassirer:
Descartes Lehre, Persönlichkeit,
Wirkung

Bermann-Fischer Verlag. Stockholm,
1939

Cassirer egyaránt műveli a szisztematikus filozófiát (Symbolische For-

men, Substanz- und Funktionsbegriff stb.), a problematörténeti műfajt (Gesch. des Erkenntnisbegriffes; Individuum und Kosmos in der Philosophie der Renaissance stb.) és a filozófiatörténetet (az angol platonizmus stb.). Jelen műve a 17. század francia szellemtörténetének rajza és a Descartes-évnek (1937), a Discours de la Méthode 300 éves fordulójának késői hajtása. Az egész tudományos világon méltatott évforduló indította a szerzőt arra, hogy Descartes filozófiáján keresztül a 17. sz. szellemi áramlatait szemügyre vegye és azt a nagy befolyást kimutassa, amelyet a de onnibus est dubitandum filozófusa korának egész szellemi életére gyakorolt. Gondolkodónk igazságfogalmának és tudományelméletének tárgyalása után következik a „Descartes és százada” c. fejezet, a könyv központi része.

Cassirer Descartes és Corneille közt von párhuzamot: Corneille költészete és Descartes filozófiája között eszmei kapcsolat áll fenn, a filozófus affektustana és a költő lélektana között nagy a hasonlóság és etikájukban is kimutatható az összefüggés. Az antik sztoicizmus negatív eszményeit mindketten az újsztoicizmus pozitív ideáljaival helyettesítik és nem a régi Stoa aszketizmusa, hanem a heroizmus világlátásának jellemzősége és világalakító aktív akaratereje az eszményképük. A Corneille és Descartes közt vont párhuzamból Cassirer sokoldalú érdeklődése és nagy irodalmi tájékozottsága, dramaturgiai tudása és irodalomtörténeti ismerete tűnik ki. Amint a „Form und Freiheit” c. könyvében a német irodalom elmélyedő bűvárjaként mutatkozik be, úgy itt, mint a francia és az angol irodalom bámulatos nagy ismerője jelentkezik. Az a szembeállítás, ahogy Cassirer tollából Shakespeare és Corneille drámái egymással szembe kerülnek, örökbecsű irodalompszichológiai fejtegetések közé tartozik.

Ez az enciklopédikus tudás és polihisztori ritkaság jellemzi a Descartes és Christina svéd királynő kapcsolatáról való fejtegetéseket is. A 17. század egész vallási, erkölcsi és politikai eszmetörténetét vonultatja fel Cassirer, hogy az uralkodónó tudományos arcképet plasztikus ecsetvonásokkal megrajzolja. Christina mint igazi „nagy lélek” jelenik meg előttünk, aki a descartes-i „générosite”

Grózinger M. József: Ernst Cassirer.

megtestesítője. Descartes t. i. 1648-ban meghívást kapott a svéd királyi udvarhoz, hogy Christina királynőt a filozófiába bevezesse. Descartes akkor a királyné számára megírta a „Recherche de la vérité par la — lumière naturelle“ c. párbeszédés formájú munkáját, amely feltárta egész rendszerét és a fogékony tanítvány: a descartes-i filozófia rajongója lett; régi tanítóit (Epiktetos, Seneca, Marcus, Aurelius) az újsztoicizmus heroikus világfelfogásának szemüvegén keresztül magyarázta és a vertu, gloire, honneur, devoir, grandeur, mérite, tehát a dicsőség, a hősiesség, a kötelesség stb. ideáljait hirdette, amint ezt Corneille drámáiból és Descartes előadásából ismerte.

Egy határtalan szorgalmáról híres talmudtudós gyenge ismereteit ellenfele avval a kaján magyarázattal mentegette, hogy a sok tanulástól nem ér rá tudni. Cassirer „ráér tudni“, pedig sokat tanul és sokat olvas. Nem említve matematikai ismereteit, amiről Einstein-könyve tanuskodik, csak a jelen könyvének jegyzeteire kell irányítani figyelmünket és látni fogjuk, hogy szinte az egész globus intellektuális birtokában van. Orvostudomány, jogbölcsélet, összehasonlító irodalomtörténet, államtudomány stb. nyújtanak Cassirernek anyagot, egy filozófiatörténeti monografia megírásához. Cassirer könyve tudományos memento: Platon tanházába csak matematikus léphetett be és tudományos értékű filozófiatörténeti munkát csak polihisztor írhat.

Grózinger M. József

Hahn István:

Zsidó ünnepek és népszokások

Budapest, 1940.

Bár évkönyveink nem szükkölködnek az ünnepnapokról és általában a zsidó esztendőről szóló tanulmányokban és cikkekben, s bár némely naptár részletesebben is tárgyalja egyes neves napok jelentőségét és liturgiáját — közülök csak kevés vetekedhet dr. Hahn ilyen irányú alapos és rendszeres könyvével. A mű tárgyalási köre nemcsak az ünnepnapokat foglalja magában, hanem kiterjed a szombat, a gyász- és örömnapokra, sőt a hétköznapi megsejtelésére is, nem hagyván el természetesen mindennek alap-

ját, a zsidó ima és imarendszer ismertetését sem.

Heller prof. mindig sok újat tanít és sokat nyújtó sorai nyitják meg a kis könyvet és ez mindjárt értékelése is az utána következő fejezeteknek. Sorra kerülnek a hétköznapi és szombat ismertetése után a bűnbánó ünnepek, melyeknek központjában az emberiség és jövője áll, majd a zsidóság történelmi emlékezőségének napjai, a zarándokünnepek. Legvégül sorakoznak a neves alkalmak, s itt kapjuk a gyász- és örömnapi rövid ismertetését.

Mielőtt röviden felvázolnánk a könyv jelentőségét, állapítsuk meg jellegét, hogy feladatunkat ezáltal megkönnyítsük. A szerző célja — bevezetése szerint — nem csupán az ismeretközlés. A szertartásoknak és ünnepeknek nemcsak leírását akarja adni, hanem értelmét kikutatni, hangulatát átérzetetni. Az előbbi kettő határozottan sikerült. Az író teljességre törekedett, amit a rendelkezésre álló 88 oldal ellenére is sikerült elérnie. De ugyanakkor kénytelen elzárni az érdekes és lényeges dolgokat elnagyolni és feleltük röviden átsiklani. Az egyes ünnepi szokások magyarázata minden homályos kérdésre feleletet ad, ha kissé bocsánatot kérő hangon is, szabadkozva a naívnak és primitívnek látszó szokások miatt (kappára) s ezekért a felelősséget az ősökre hárítja. Elfelejteti, hogy épp az ilyenek kedves követlen egyszerűségének a kidomborítása az, ami elfeledtetni a kidomborítóval a csodálkozó kérdezősködést. A mult szépsége és romantikája valóban már a multé, feltámasztani ezt a szerző szerint lehetetlen, de régi idők ünnepi hangulatát nem az értelmi, hanem az érzelmi hatás hivatott újra elénkvarázsolni. S ezen nem sokat változtat a választékos, mondhatni előkelően finom stílus, mely élvezetes olvasmánnyá teszi a kevésbé érdekes részleteket is. Ha a hittan érettségi tantárgy lenne, keresve sem találnánk a vallástani tételek összefoglalására jobb kézikönyvet dr. Hahn könyvénél. De a művelt zsidó olvasó, aki úgyis olyan előítélettel fogad minden zsidó könyvet — félő — nem fogja olyan szorgalmasan végigolvasni, mintha egy nagyobb lexikális munka irodalmi részei mellett találná az ünnepeknek és a szertartásoknak ezt az igazán kitűnő magyarázatát.

Szabó Ödön

KISEBB BIRÁLATOK

RAPPAPORT DEZSŐ: Az asszociáció fogalomtörténete Bacontól-Kantig. Bp. 1938. Doktori értekezés, amely terjedelménél (92. l.) és tartalmi értékeinél fogva is túllépi a szokásos disszertációk méreteit. A szerző szakszerűen és hozzáértéssel csoportosítja a tárgyat. A régebbi és az újabb szakirodalomból bő ismeretei vannak. A könyvecske azt a benyomást kelti, mintha egy nagyobb szabású munka rövid összefoglaló kivonata lenne. De még így is: az asszociáció fogalmának kérdésével foglalkozók számára sok anyagot gyűjtött össze. *G. M. J.*

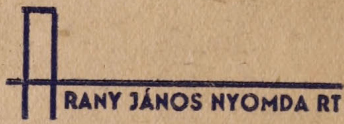
WALTER NIGG: Martin Bubers Weg in unserer Zeit. Bern. 1940. Martin Buber paradigmatisus jelentősége abban áll, hogy az istenelmény új útját keresi. Buber a misztika (a renaissance-filozófusok: Cusanus, Paracelsus, Weigel, de főleg Jakob Böhme) útján jutott el a 18. századi chaszidizmushoz s fedezte azt föl. Főtörekvésének két mozzanata: a „Kimondhatatlan megmondani akarása“ (Sagenwollen des Unsagbaren) és az ember beszélgetése lelkének legitimebb titkáról: Isten megéléséről. A mai zsidóságra szakadt katasztrófát Buber szerint csak Isten megélése, isten valóóságának átélése teszi elviselhetővé. *G. M. J.*

MAKOLDY SÁNDOR: Magyar gyorsírók Pantheonja, Kiadja a gyorsírási ügyek kormánybiztosága, Bp. 1940. Makoldy Sándor komoly igényű művében nemcsak a szakismereti kézikönyvek követelményeit elégíti ki, hanem a nagyközönség tájékoztatására szolgáló életrajzgyűjtemények szempontjait is figyelembe veszi. Lexikon-szerű összeállításban közli a Budapesti eltemetett magyar gyorsírók életadatait, áttekinti működésüket s megjelöli sírhelyüket. Hatásosan egyeztetni össze a kegyeleti célkitűzést a tudomá-

nyos szándékkal. A magyar-zsidó gyorsírókról (Fenyvessy Adolf, Fayer László stb.) írt tárgyilagos értékelő sorain könnyen lemérhetjük, minő szerepet vállalt a hazai zsidóság a magyar gyorsírotudomány területén. A kötetet a gyorsírók sírjáról készült fényképek egészítik ki. A felvételeket Szirt Gizella készítette. Valamennyin egységes elgondolás érvényesül: művészi megoldásban, éles vonalakkal s tiszta fényhatással emeli ki a temetői háttérből a siremlékeket. (*Ö*)

IZRAELITA CSALÁDI NAPTÁR. Dr. Ribáry Géza közreműködésével szerkesztette: dr. Kohn Zoltán. A naptári részt összeállította Fábrián Ferenc. 5701. zsinagógai év. A naptár szerkesztői a zsidó közösségi érzés időszerű parancsára új szellemmel tágitották ki az Izraelita Családi Naptár hagyományos kereteit. Az OMZSA szociális mozgalmának erősítésére a jótékony-ság központi gondolata köré csoportosították a cikkeket, elmélkedéseket, szépirodalmi közleményeket. Ezzel a korszerű akaratérvényesítéssel egyrészt egységes hangulati területre rögzítették az alkalmi-munkatársi közreműködést, másrészt az egyazon eszmei körből adódó írássok különféle műfaji hatásain át fokozzák tudatossá időpontunk egyik nagy feladatának égető problémáját. A cikkírók sorában a magyar-zsidó irodalom és társadalmi élet legjelesebb neveivel találkozunk. (Heller Bernát, Klein Ábrahám, Munkácsi Ernő tudományos dolgozattal, Ribáry Géza, Rosenák Miksa, Bernstein Béla, Polgár György, Kohn Zoltán, Katona József, Fábrián Tibor elmélkedő cikkel, Várnai Zseni, Szép Ernő, Csergő Hugó, Pap Károly, Barát Endre, Gedő Simon verssel, illetőleg elbeszéléssel szerepel); a naptári rész az ünnepekről és vallási szokásokról kimerítően tájékoztat. A művészi címlapot Gábor Béla tervezte. *jbc.*

RANY JÁNOS NYOMDA RT

LIBANON

ZSIDÓ LAP

AZ ORSZÁGOS MAGYAR ZSIDÓ MUZEUM TUDOMÁNYOS ÉS
MŰVÉSZETI EGYESÜLET TUDOMÁNYOS ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRATA

TURÓCZI-TROSTLER JÓZSEF: Fenéktől fölfordult világ

NÁDAI PÁL: Szolnoki művészet

BEKE ÖDÖN: Egyező jelentésfejlődés a magyar és héber nyelvben

MUNKÁCSI ERNŐ: Az ókori zsidóság feliratos történeti forrásai

KISEBB KÖZLEMÉNYEK:

GRÓZINGER M. JÓZSEF: A gonoszság szerepe a világtörténelemben

BALÁZS GYÖRGY: Ókori zsidó freskók

FIGYELŐ

GROZSMANN ZSIGMOND: Kiss Arnold

Zs. J.: Adalékok a magyar zsinagógatörténethez

Még egy magyar-zsidó nyelvrokonító

KÖNYVEK:

KOHN ZOLTÁN: Goda Gábor: Legendák

KESZI IMRE: Berend László: Éjféli jajkiáltás

GRÓZINGER M. JÓZSEF: Schiffmann: Fejezetek a neveléstanból

KATONA JÓZSEF: A Blau Lajos Talmudtudományi Társulat Évkönyve.

KOMLÓS OTTÓ: A Munk család genealógiája

V. ÉVFOLYAM 4. SZ.

1 9 4 0.

B U D A P E S T

LIBANON

Szerkesztik

GRÓZINGER M. JÓZSEF KOHN ZOLTÁN
MUNKÁCSI ERNŐ ZSOLDOS JENŐ

MEGJELENIK ÉVENTE NÉGY SZÁMBAN

Szerkesztőség:

BUDAPEST, XIV., SZENT DOMONKOS-UTCA 8

Kiadóhivatal:

Dr. Bendetz és Társa könyvesbolt és tudományos antiquárium
Budapest, VI., Andrásy-ut 15. Telefon: 1-280-27.

ELŐFIZETÉSI DIJ ÉVI 5 PENGŐ.

EGYES SZÁM ÁRA: 1 P.

Hirdetési árak: Egész oldal 24 P., féloldal 12 P., negyedoldal 6 P.

Előfizetni a kiadóhivatalban vagy a Magyar Általános Hitelbank Andrásy-
úti fiókja 39.741 sz. csekkszámláján lehet. (A magánközlemények helyén
feltüntetendő: Libanon.)

Minden cikkért szerzője felel.

Felelős szerkesztő: Munkácsi Ernő
Nyomdáért felel: Richter Márton

Felelős kiadó: Kohn Zoltán

Fenékkal fölfordult világ

Tanulmány a mesés képzetek és meseképzetek történetéből.

I.

Az utolsó években sikerült néhány verses és prózai emlékünkhöz elszigeteltségét megszüntetnünk azért, hogy kijelöltük helyüket az európai irodalom gazdag koordinátarendszerében. De azért még most is akad bőven megvilágítani és felderíteni való.

Jó ideje foglalkoztat a Szencsey-daloskönyv egyik éneke (*Fenékkal föll fordult már ez széles világ*). Óvatosan átirat s rövidített szövegét Thaly Kálmán tette közzé a *Régi magyar vitézi énekek és elegyes dalok* második kötetében (Pest, 1864, 81—84 l.). Mi most a kézirati szöveghez¹ híven annyit közlünk belőle, amennyire a későbbi megértés szempontjából szükségünk van:

Fenékkal föll fordult már ez széles világ
meg holt Mátyás király el költ az igazság
ki az előtt rossz volt azé az uraság
t... s mendikás is mast asztalfélre hág.

Az ki igazat szóll bé török az feje,
de ki hazudnyi tud az ül asztalfélre,
nagy kevélyen kandál az ezüst sellegre,
könyekig jár keze az fekete lébe.

Ha Vitam Bergában olly oskolát tudnék,
mellyben hazugságot egy tökben kaphatnék,
tsak rühes lovon is még is oda mennék,
tudom, ha meg jönnek asztal félre ülnék.

— — — — —
En vagyok az híres Date victum várbán —
hogy ha mastan volna velem darab túró,
vagy Tokaj borral teli mázas korsó,
úgy jutna az számra amaz Construcio.

Abban az országban az melyben én voltam
egy tudatlan gyermek ökörré vált láttam
hogy ott ökör nem volt az előtt nem láttam
hogy bolhán szántóttak akkor én ott voltam.

Ez a dolgozatomban kibővíti „Mesenyomok a tizenharmadik század magyar irodalmában” és „A mese felfedezése és a magyar mese a tizenharmadik században” 1940 c. tanulmányaim problémakörét. Az utóbbinak élénk kritikai visszhangja támadt, de félre is értették. Ki akartam mutatni benne, hogyan fogadta a régi magyar irodalom és közönsége a mesében megnyilvánuló „irracionalitás”-t, most viszont néhány meseképzet magyar irodalmi sorsával foglalkozom. Sem ott nem dolgozhattam, sem itt nem dolgozhatom a „tárgy-” és „motivumtörténet” régiszabású, merev, statisztikai módszerével. Annál kevésbbé, mivel nem hiszek a formától elvont mesterséges motívumok külön életében. Éppen ezért ne keressenek rajtam olyan szempontokat és módszereket, amelyek távol állanak tőlem!

¹) Nemzeti Múzeum: hung. oct. 70, 315—318. l.

Láttam oly szúnyogot melynek lába szárnya
Dunát által érte annak hosszúsága
hídnak tették aztot Duna két partyára
az sok kereskedő emberek számára.

Láttam oly halat is az melynek gyomrába
egy kegyetlen erdő vala tágasságba
hogy három száz ember paripán jártába
eleget nyúlászot vala hamarjába.

Láttam oly ökröt is melynek ő dereka
az hegyeket érte annak hosszúsága
hogy tizenkét hegyrül az füvet le rága,
mellyen csudálkozik az ki azt nem látta.

Láttam oly Tikot is, melynek ő tojása
rettenetes nagy volt annak hosszúsága
hogy huszonkét falut el mosot az árja
úgy föl hánta magát mint az Tenger habja.

Mast olyat hazudok kit magam sem hiszek
talán az urak is egy polturát vetnek
vagy az asztal fére engemet ültetnek
avagy az ajtón is eb rudon kivetnek.

Láttam az Dunát is, hogy egyszer meg égett
másut ismét láttam olyan embereket,
kik szelnél egyebet soha nem ettenek
egymásra köszönték az levegő Eget...

1. *Műfaj és motivális kör.* Első olvasásra a közölt versszakok a motivális összefüggéstelenség és rögtönzés hatását teszik az emberre. De ez a hatás tudatos valami s természetesen adódik az egész vers céljával együtt parttalan, logikátlan előadásmódja alkalmazkodik hallgatóihoz, akik túladtak józanértelmen, logikán s rakoncátlan kedvükben szívesen kapnak minden esztelenségen, egy- és kétértelmű tréfán, s így egysorba tartozik a hasonló hangú XVI. századi vagy egykorú csúfolódó énekekkel, lakodalmi gajdokkal. Szerzője útonjáró „mendikás”, protestáns ember — erre vall „Vitamberga” említése, s amellet nyilvánvalóan litterátus, — erre mutat a „date victum” kifejezés. Népes nemzetközi család tagja.²⁾ Jól ismerjük felmenő s lemenő rokonait. Természetes tehát, hogy nemcsak hangjában, modorában, hanem motivális vonatkozásaiban is közel áll hozzájuk: két kézzel merít a hazug-mese kiapadhatatlan kincséből.

²⁾ L. Th. Hampe, *Die fahrenden Leute in der deutschen Vergangenheit*, Leipzig, 1902. — Joh. Bolte, *Fahrende Leute in der Literatur des 15. und 16. Jahrhunderts*. Berlin 1928. — A „legilletékesebb” hely, egy régi magyar iskola-dráma, így értelmezi a mendikás fogalmát: hátán háza, kebelében kenyere, nyárban füttyül, tében didereg, éjjel lop, nappal korhelykedik, egyéb hivatalát nem tudni. (Bernáth Lajos, *Protestáns iskoladrámák*, Régi m. könyvtár, 21, *Comœdia de Zingaro*, 295. l.) A „date victum” kolduló formula (l. u. o. 296.) Mendikás: „Nempe dum nos solito more victum cantamus.”

Ez a mesefajta³ a legképtelenebb képzelet és a legöncélúbb játékosztön megnyilatkozása, hacsak nem szövetkezik parodisztikus céllal, szatirikus szándékkal. Ügylátszik, az ártalmatlan hazudozásra való hajlam s a hazugság elfogadására való készség kiírhatatlan „infantilis” csökevényként él minden emberben, különben nem teremthetett volna magának olyan közérthető műnyelvet, vagy jelbeszédet, amely nem ismer korhatárt, népi-faji korlátot s körülbelül egyidős a költészettel magával. Azok a mitikus hiedelmek, praeanimisztikus kísértetek, kollektív ösképzetek, ijesztő lidércnyomások, amelyek rangrejtve húzódnak meg számos igaz-mese hátterében, itt veszélytelen, rangjukat veszített, lefokozott elemei egy veszélytelen „adémonikus” világnak. Ebben a világban nincsen morális gát és mérték. Valami furcsa „elefantiázis” új, óriási méreteket ad a tárgyaknak és jelenségeknek. Máskor meg a kicsinyítés optikája uralkodik a szemben: az ember hol elefántnak látja a szúnyogot, hol meg szúnyognak az elefántot.

A hazug-mese a maga nyelvére ülteti át az igaz-mese, a mese-földrajzok, útleírások és állattanok egész anyagát. Kettejük között van egy lényegbevágó különbség: Az igaz-mese az „illuzionizmus” legtisztább, legzavartalanabb diadala. Csupa jó-hiszeműség. Nincs benne ironia. A hazug-mese színre elfogadja az illuziót, de csak azért, hogy a képtelenségig és lehetlenségig vigye, visszájára fordítsa, „ironizálja”. Álláspontja mindig „mesénkivüli” álláspont. Az egyik esetben a mese csodája, a csoda hitele „kételyen felül áll”, legalább addig, amíg a mese tart. A másikban a mesélő nem leplezi, hogy amit mond, a hallgató viszont tudja, hogy amit hall, merő hazugság. A mesélő önmagát, a hallgató alsóbb fokon a puszta „virtuozitást”, magasabb fokon az ugratást, legmagasabb fokon a paródiát és szatírárt élvezi az egészben. Itt van a nyitja az ősrégi hazug-vetélkedéseknek vagy azoknak a meséknek, ahol a király a lánya kezével vagy kinccsel jutalmazza meg azt, aki a legvalószínűtlenebbet hazudja („az már nem igaz”). De van még egy másik különbség is. Az igaz-mese az „irracionális” korokban, a középkorban, az ó- és új-

³) A hazugmese története még nincs megírva, ép oly kevéssé, mint az igazmeséé. Egy-egy koron, motivális körön, elsősorban az anekdotikus formán belül használható, gazdag anyaggal szolgál: L. Uhland, *Schritten zur Geschichte der Dichtung u. Sage*, III. Stuttgart 1866, 223 II.; C. Müller—Fraureuth, *Die deutschen Lügendichtungen*, Halle 1881; N. Th. Sumcov, *Razyskaja v oblasti anekdoticeskoj literatury*, Charkov 1898; *Oeuvres du Seigneur de Brantome* (1779), XIII.: *Discours d'aucunes Rodomontades et gentiles rencontres et paroles espaingnolles*; C. Jul. Weber, *Demokritos*, 1868³, IV. 235 II.; *Die Lügen. Mesestatistik*: Joh. Bolte u. G. Polivka, *Anmerkungen zu den Kinder- u. Hausmärchen der Brüder Grimm*, Leipzig, II. 1915, 560 II. — V. ö. O. Böckel, *Die Psychologie der Volksdichtung*, Berlin, 1913², 306 II.; Fr. von der Leyen, *Das Märchen*, Leipzig, 1925³, 85 II. — Turóczi—Trostler József, *Münchhausen (Irodalmi Lexikon, 1927)*; A. Ludwig, *Der Lügner* (Lit. Echo, 1921); Joh. Bolte, *Fahrende Leute*, 17 II. — Pauly—Wissova—Kroll, *Realenzykl. des klass. Altertums*, 14 (1928), 280. — A. Rapp, *The genealogy of Baron Münchhausen*, *Classical Journal*, 27, 347 I.

romantika idején „virágzik”. A hazug-mese éltető légköre a „ráció”. Lukianos, a hazug-mese első „klasszikusa”, az antik felvilágosodás századában élt. Rabelais és Fischart gigantikus hazugságai és elképesztő „halandzsái” mögött ott érezni a kezdeti európai felvilágosodás szabadságát és felemás iróniáját. Swiftet, Münchhausen csak a barokkellenes, „túlérett” felvilágosodás közönsége élvezhette. Csak a romantika félhomályából felocsudó Immermann adhatott egy új felvilágosodás küszöbén a hazugságok mesterének (Münchhausen) olyan értelmet, hogy ez az egyetemes korhazugság hasonlatává „mélyült”. Csak a „Varázshegy” veszedelmes fikcióival küszködő Thomas Mann teremthette meg költött gyermekkorával, költött álmaival, hegedűjével, betegségével együtt a szélhámós Krull alakját (l. különben az idősebb Dumast is). Hogy a túlhajtott ráció milyen veszedelemmel fenyegeti az igaz-mese csodáját, erre tanulságos példa Andersen egyik-másik meséje. Örök kár, hogy a freudizmus mindeddig alig méltatta figyelmére ezt a világot, amelyben pedig állandóan a „komplexumok” és „ellenkomplexumok” egész sora leplezi le önmagát.

A hazug-mese irodalmi története ellenőrizhetőbb, mint az igaz-meséé. Lukianoson kezdve a *Modus florum*-ig (XI. sz.), innen pedig a mi időpontunkig egyetlen összefüggő folyamat. Ügyszólván szemünk láttára cserélődnek ki benne a magas- és mélyirodalom motivális elemei. Az ember látja, hogyan süllyednek le, vetkeződnek ki eredeti alakjukból, hogyan kerülnek ponyvára, kopnak hazugsággá diákok, vadászok, útonjárók, obsitos katonák száján a keleti és nyugati mesevilág, legendák, látomások hiteles vagy szent-csodái s hogyan emelkednek időnként újra magasba, anélkül hogy le tudnák vetközni egykori „hazug” létük emlékét (Cervantes, Swift). Meglepő, hogy a hazug-mese és családja mindig és mindenütt ügyszólván ugyanabban az egy, szűk motivális és tipológiai körben mozog, ugyanazzal a néhány uralkodó képzzel dolgozik. Ezen a ponton, úgylátszik, hamarosan kimerül az emberi lelemény és képzelet. A klasszikus antik ős (Lukianos: *A hazugságkedvelő*) és a klasszikus német utód (Münchhausen), Plautus miles gloriosusa, Brantôme spanyol katonája és Gryphius Horribilicribrifaxa meg Daradírdatumtaridese, a francia Perrenet és a magyar obsitos, a Gasconiana hőse meg a zsidó Bar Bar Channa másképpen, más hanglejtéssel, de lényegében egy törvény szerint hazudik.

2. *Régi magyar irodalom és hazug-mese.* A magyar magasirodalom szelleme mintha sokallotta vagy veszedelmesnek tartotta volna még azt a maradék irracionalitást is, amely ott lappang sok hazug-mese alján. Századokon át szinte teljesen elzárkózott előle. Csak nagysokára, a XIX. század első felében fogadta magába, de akkor is — nyilván német hatás alatt — valójában csak az egy Münchhausen-típust asszimilálta (Gaal József, Garay, Vörösmarty: *A katona*, Petőfi, Abonyi: *János pap országa*, Seress László: *Hári János Iliásza*). A mélyirodalom már kevésbé tartózkodó. Szállást adott egy csomó vándortrufának, ismeri az eszte-

lenséget esztelenségre halmozó halandzsabeszédet (pl. Kriza: *Vadrózsák*. Kiadta Sebestyén Gyula II. 35), a csali- és hazugmesét.⁴ (Ez utóbbiak rendszerint két Európa-szerte elterjedt forma változatai: *Az már nem igaz; Az apám lakodalma*.)

Ha hazug-mesét nem is, néhány érdekes nyomot azért mégis csak találunk régi irodalmunkban. Az egyik ilyen nyom utalás arra a mesére, amelynek anekdotikus nyugati változatát Joh. Gobii Junior (1300) jegyezte fel első ízben s amelynek három valószínűtlenül ügyes hőse közül az egyik futtában patkolja meg a lovat (*Actio Curiosa: De nagyon sebes futtában megpatkolod-e a lovat?*)⁵ Egy másik, eddig ismeretlen, vadkörvtvélyből font fonalat említ. (Hej dudoljunk, dudoljunk! Vadkörvtvélyt is aszaljunk; abbul fonalat fonjunk, Nyakunkba ruhát vonjunk.)⁶ Ez a fonál egy képzetkörbe tartozik a homokból, iszapból, pelyvából, szecskából vert mesebeli ind, antik, germán és szláv kötéllel, a borból és vízből sodort német ostorral.⁷

Egy harmadik nyom alighanem a legrégibb (XVII. századi) halandzsaversünk, mindenestre első magyar emléke a nevenséges mesei feladatokról szóló keleti-nyugati hagyománynak, másfelől az örök Balgaság városa (Abdera, Schilda, Rátót) polgárainak nevenséges tetteit kipellengérező nagy trufairodalomnak:⁸

Jászság, Kúnság mentiben szarkák kodácsolnak
Az berényi malomban verebet patkolnak,
Szeged mellett Borosztján baglyok furulyáznak
Erken, Mérán a gyikok bojnyik-táncot járnak.
Jákóhalmán a vargák ködmönt köszörülnek,
A szomszédban Jász-Dózsán csak el nem rémülnek;
Pusztá-Szikszón Győr mellett mentét fűrészölnek,
Esztergomnál, s Kiséren csontokat örölnek.⁹

⁴) A magyar hazugmese statisztikájához és tipológiájához: Berze Nagy János, Magyar népkölt. gyűjtemény. Új folyam IX. 1907, 581 l. (V. ö. u. o. XII. 463 l. és Honti János, F. F. Communications, No. 81. Helsinki, 1928. 41 ll. — Mindkét összeállítás kiegészítésre szorul.

⁵) Bolte—Polivka, (1918), 11 l.; György Lajos, Kónyi János Democritusa, Budapest, 1932, 49 ll.

⁶) Thaly, Régi magyar vitézi énekek, II. 73 l.

⁷) A képzet ind eredetéhez: Th. Zachariae, Zur Geschichte des weisen Haikar. Zeitschr. des Ver. für Volkskunde, 17, 172 II, és 461 II. V. ö. E. Cosquin, Revue biblique internationale, 1899, 71. — Bolte—Polivka, II. 513 l. — Változatai a magyar népmesében is.

⁸) Az irodalomhoz: O. Crusius, Märchenreminiszenzen im antiken Sprichwort, Verhandl. der Philologenvers. in Görlitz, 1890. 39 l.; L. Friedländer, Darstellungen aus der Sittengeschichte Roms I. 472; Bolte—Polivka, II. 349 II. és IV. (1930), 117 l. V. ö. Magyar népkölt. gyűjt. Új folyam, VIII. 595 l. és Honti, 36—7 l.

⁹) Thaly, Régi magyar vitézi énekek II. 171 l. A halandzsabeszédet főleg a magyar diák-irodalom műveli. L. pld. a Bernáth Lajostól kiadott protestáns iskoladrámák közül a Pándorának históriáját (R. magyar könyvtár 21, 131 II.), a Poétacenzurát (u. o. 278 II.), a Comoedia de Zingarót (u. o. 295—299 II.) — Versünk utóéletéhez v. ö. Magy. népkölt. gyűjt. Új foly. II. 327 — Kálmány Lajos, Koszorúk, Arad, II (1878), 178; u. a. Szeged népe, Szeged, III (1891), 81—82.

Jóval beszédesebb nyom a negyedik, a Cyrusról szóló XVII. századi protestáns iskoladráma utolsó intermediuma.¹⁰ Két katona találkozik egymással, két megmagyarított miles gloriosus. Az egyik nyugatról, a másik keletről jött. Az egyik a nagyítás, a másik a kicsinyítés hazugja. Beszélgetésük során sok minden előkerül: mitikus, mesei, anekdotikus törmelékek. Keleti és antik örökség, de a középkor, a XVI—XVII. század képzeletét is foglalkoztatják¹¹ „Atlás maradéki”, az idomtalan óriások, akik olyan nagyok, hogy „amikor az Tengeren által akarnak menni, nem keresnek hajót, hanem csak könnyen által lábolják, még övig is alig ér a tenger nékik”. (Magyar népmese, János vitéz.) Újszerű vonás viszont, hogy „minden tagok sorófon jár, mikor az házban bé mennek, minden tagokat ki sorofollyák, s ha akarják, csak olyan embereket csinálnak magokbul, mint mi vagjunk, és ígj a mikor akarják nagjobbak, a mikor akarják pedig kisebbek”. (Technikájában, de csak ebben, emlékeztet ez az ötlet Lukianos holdlakóira, akik ha kell kivesszik s utána újra helyére teszik a szemüket, a görög Lamiára,¹² aki használaton kívül, edényben hordja a szemét, Münchhausen tábornokára, aki ivás közben kalapjával együtt koponyapótló ezüstlapját is leemeli, hogy elpárologtassa mámorát.) Nem kevésbé érdekesek a „rettenetes nagyfülű emberek”, amikor egyenesen felállnak, a két fülük a két bokájukat éri, amikor pedig lefeküsznek, az egyiket maguk alá teszik, a másikkal meg takaróznak. Vérrokonai ezek a „lapátfülű”, „lúd-, spongya-és parafatalpú” (Lukianos), „árnyéklábú”, „darúnyakú”, „madár-és kutyafejű”, „egyszemű” vagy „fejetlen” embereknek. Ósházájuk India (Mahábhárata, Rámájana), innen vándorolnak a mesés antik földrajz- és néprajzirodalomba, Lukianoshoz; innen a *Szindbad*-féle mesék, a *Sándorregény*, *Brandanus-legenda*, *Herzog Ernst*, *Huon de Bordeaux*, középkori enciklopédiák, zsidó-arab közvetítők, a Mandeville-szerű (Jean de Bourgoigne à la barbe) útleírások révén az európai magas- és mélyirodalomakba. Velük együtt költözködnek nyugati éghajlat alá a fantasztikus állatfajták, a griff és a rokk, a szigetnagyságú hal, az elefántnyi bolha, kutyányi hangya, óriásszúnyog.¹³ Persze alaposan megváltoztak,

¹⁰) Comœdia in qua, Cyri infantis ab Avo Astyage expositio ... delineata. Kiadta Stripszki Hiador, Irod. tört. Közl. 1915, 350—353 l. (A drámára s irodalmi vonatkozásaira legközelebb még visszatérek.)

¹¹) L. az Edda, a lovagregény, az Amadis, a népkönyvek óriásait, a Gargantua és Pantagruel családját. Egy XVI. századi trufatárban egy óriásnak akkora fogá van, hogy egy magyar ökör kényelmesen elfér benne (M. Linder, Der erste theil Katzipori 1558, Zijij 1.)

¹²) Lamia gyermekekvő antik boszorkány. Régi források nyomán idézi Angélo Poliziano (Opera, Basel, 1553. 451 l.) L. E. Rohde, Der griechische Roman, Leipzig, 1914², 210 l. — Antik lelőhelyei: Bolte—Polivka, IV. 41. l.

¹³) Evvel a mesés ember- és állatvilággal a XVII. század óta gazdag irodalom foglalkozik. Itt beérjük néhány utalással: E. Rohde, Der griechische Roman, 178—210 l. (V. ö. H. Reitzenstein, Hellenistische Wundererzählungen, Leipzig, 2. kiad. 1922.) — M. I. de Goeje, De Reizen van Sindebaad, De Gids 1889, 2, 278; Berger de Xivrey, Traditions tératologiques, Paris 1836. 67. 109. 490 stb.; A. Tobler, Über sagenhafte Völker. Zeitschrift f. Völkerpsychologie.

mire Nagyenyedre értek, de nem olyan mértékben, hogy ne lehetne felismerni őket. Abban a világban, ahol az első hazug járt, akkora a tetű, mint a verőmalac, a bolha akkora, mint a „Teve csitkó”, mert „szintén olyan pupos az háta s olyan horgas az nyaka, mint az Tevének”. Látott egy szúnyogot, amely egy bikának a hátára szállott. A bika addig futott vele, amíg egy fa mellett meg nem állott. Ott a szúnyog egyik lábával megragadta a fát, a másikkal pedig úgy fogta a bikát, hogy nem tudott megmozdulni. Ezt látva a katona odafutott, kirántotta kardját s „markolatig ütötte a szúnyogba, mégsem ment által a másik oldalára”. Talán még most is véres a kardja tőle. A hájából is hever még valami a tarsolyában. (Ime a Münchhausen-típus első megjelenése a magyar irodalomban.) A tetűnek közelkorú kacsányi párját Kopenhágában látja egy vándorlegény.¹⁴ Ebbe a gyűjteménybe tartozik még a kutya-nagyságú hangya és a kecskényi légy.¹⁵

Végül a nagyméhekre kerül a sor;

Orientalis: No még bár csak egjet mondj mit láttál?

Occidentalis: Láttam hogj egj raj méhet szintén akkor akart bé fogni egj ember, olyan nagj vólt az méh, mint egj öreg pujka.

Or.: Hát az kosárja micsodás volt?

Occ.: Csak olyan, mint az micsodás itt szokott lenni.

Or.: Hát hogj tért bé olyan kicsiny lyukon, mint az hol az méh bé szokott járni?

Occ.: Azt immár nem tudom, mint mentek bé, mert szintén akkor jöttem el, az mikor bé akartak menni az kosárba . . .

Szabályos hazug-anekdota. (Tipológiailag rokona a valószínűtlenül nagy káposztáról vagy répáról s a megfelelő vagy meg nem felelő nagyságú űstről szólónak.)¹⁶ Ismerjük antik előzményeit, de „modern” utódait is. Bejárja egész Európát. Különösen jól áttekinthető a német változatsor a XVII. századtól (Melander: *Jocorum atque Seriorum Centuriae* 1626.) a XVIII-ig (Abraham a S. Clara; Philander: *Zeit Verkürzer* 1702; *Kurtzweiliger Hannswurst* 1718; *Recueil von Allerhand Collectaneis* 1719—1725, stb.), hol a hallgatók kételyét elütő fordulattal, hol anélkül, míg csak

18, 238. — Casartelli, Cyena-Simurg-Roc. Un chapitre d'évolution mythologique et philologique. Congr. intern. des Catholiques, 1891. Sect. VI. — Victor Chauvin, Bibliographie des ouvrages arabes. Liège—Leipzig, 1903. VII. 54—93 l.) V. ö. M. Printz, Garuda, der ägyptische Greif, Zeitschr. der d. morgenl. Gesellschaft, 1933. — A. Bovenschen, Untersuchungen über Johann von Mandeville und die Quelle seiner Reisebeschreibung. Zeitschr. der Ges. für Erdkunde zu Berlin 1888, XXXIII. 80. — Leo Jordan, Quellen u. Komposition von H. Ernst, Archiv für das Studium der n. Sprachen 112 (1904) 328 II., 457 II. (v. ö. u. o. 1906, 50 II.) K. Sonneborn, Die Gestaltung der Sage von H. Ernst 1914. — P. Meyer, Alexandre le grand dans la litt. franc. du moyen âge. Paris, I—II. 1886.

¹⁴) Otho Melander, *Jocorum atque Seriorum, Centuriae*, Frankfurt, 1626. 3, 41.

¹⁵) Uhland, Alte hoch- und niederdeutsche Volkslieder II, No. 240. — A nagy hangyákhoz: Chauvin, Bibliographie, VII. 87 l.

¹⁶) L. Müller—Fraureuth, 125 l. 198. jegyz. — A Wesselski, Der Hodscha Nasreddin, Weimar, 1911. II. 221 l. — A magyar anyaghoz: György Lajos, Kónyi János Democritusa, 48 II.

Münchhausen le nem foglalja magának. A magyar változattal — a párbeszédés alakban is — összevág egy XVI. századi német verses „űjság”, amely Indiát-járt diákkal mondatja el a furcsa történetet.¹⁷

„her wirt ich komb auss Indien,
da ich dann wunderding gesehn:
von wilten tieren manigfalt,
von anderen sachen mancherlei,
eines allein meld ich hiebei,
es hat immen in aller mass
dasselbsten wie die schaf so gross“
„ei“ sagt der wirt „kann dies war sein?“
„ei“ sprach der gast „ja, wirt mein!“
„wie gross ist dann das immenhaus
in welchs sie schliefen ein und auss?“
„nicht grösser wie der hie zu land.“
derselbe gast alsbald bekant.
„für war! dein red machst mir zu kraus.
wie schliefen sie dann ein und auss?
„her wirt umb solich ire sachen
tu ich mir nicht viel kummer machen,
was gehts mich an wie sie herauss
oder nein schliefen in ir haus?
ich sah sie kriechen auss und ein;
wie solches mag zugangen sein,
drumb lass ich selberst sorgen sie,
ich habs gesehn und rede hie,
dass solches war mit nicht erlogen;
wers nicht glaubt mag woll weiter fragen.“

(A nagyított méh a népmesének is kedves állatja, de inkább csak szláv nyelvterületen: egy szerb-horvát, három bolgár, nyolc kisorosz, egy nagyorosz, négy fehérorosz, öt lengyel mesével szemben áll egy-egy dán és török mese.)¹⁸

A Keletről jött katona meséi „mikrológiai” ellencsodák: az emberek könyöknnyire nőnek — ezek Homeros, az antik mondák „pigmeusai”, — a legnagyobb ökör is csak akkora, mint egy tulok, a tulok akkora, mint egy kutya, a kutya akkora, mint egy róka, a róka, mint egy nyúl, a nyúl akkora, mint egy macska, a macska, mint egy egér, az egér, mint egy búzaszem, a búzaszem, mint egy kásaszem. (Swift is ilyen kettős, mikrológiai és makrológiai eljárással építette meg a maga két ellenvilágát, az óriásokét és a törpékét.)¹⁹

¹⁷) L. J. M. Wagner, Lügenmärchen. Neue Zeittung auss der ganzen Welt. Zeitschrift f. deutsches Altertum. Neue F. 4, 459—60 l. — Ötletechnikailag idetartozik Pulci Luigi óriása (Morgante Maggioro 1482); akkora mint egy hegy s mégis elfér a kolostorcellában, a magyar vers ökre, amely akkora, hogy az ölba nem tud bemenni — s bebujik az egérlyukba (Magy. népkölt. gyűjt. U. f. II. 332.).

¹⁸) Bolte—Polivka, II. 515

¹⁹) Ezek után módosítandó az az állítás, hogy Kónyi teremtette meg a magyar obsitos-típust (György Lajos, Kónyi, 51.).

Körülbelül az ő Democritusával egy időben jelenik meg egy az övénél gyökeresebb obsitos-típus két változatban. Az első, a régebbi, még csak halvány körvonalalaiban mutatja, lódtások híján:

Én születésemtől fogva Marsmezején
Forgottam, s tartattam Bellónának tejen

Halványabb nyom egy német eredetű vándortrufa. Czeglédi István meséli el „*Idős Noe becsületit oltalmazó Japhetke*“ c. vitaközö munkájában (Kassa 1664; I. Gyárfás Tihamér, *Magyar Nyelv*. 1912, 270—71 l.). Egy hazugember azzal kérkedik, hogy „ü egész Európát bé-járta. Kérdik tőle: Volté hát Velentzében? erre így felel: nem nézhettem jól meg á Várost, mert estve későn mentem mellette el. Mondgyák erre némellyek: hiszen Tenger vötte azt környül, s hogy mehettél mellőle el? Illy választ ad erre: Mert Tél volt akkor, s á Jégen mentem.“ Ennek a kis elbeszélésnek az az érdekessége, hogy pontosan azt a formát követi, amelyet a német trufa „klasszikusa“, Bebel Heinrich tübingeni humanista adott neki (*Libri facetiarum jucundissimi*. 1514, III. 103: *De insigni mendacio*): „Quidam gloriatus se lustrasse totam fere Europam maximaque Italiam. Interrogatur de Venetorum urbe magnificisque aedificiis, ad quod inquit: Non possum plura dicere de Venetiis, eam enim urbem non nisi semel sub crepusculo vespertino transivi equo. Quod eum alii impossibile dicerent, quod urbs mari circumdata equorum ingressum et egressum non admitteret, dixi ego: fuisse hiemem eo tempore, dum transisset, atque super glacie equitasse ad urbem.“ — A trufa ennek a csattanós végű tömör formának köszönheti nagy népszerűségét a korai barokk (*Kirchhof, Wendummut* ed. H. Österley I. No. 251) s a felvilágosodás között (Ch. Reuter, *Schelmuffskys cur. und gef. Reise-Beschreibung* II. 1697, 2, 28. L. Österley, V, 51. — Müller—Fraureuth, 119; Wesselski, *H. Bebel's Schwänke*, 1907, II. 136. Czeglédi elrontja a csattanót azáltal, hogy gyalog s nem lóháton közelíteti meg Velencét).

Nem jártam Diana szép zöldes erdején
De sokszor csatáztam az ellenség fején
Be jártam nagy részét e széles Világnak.
Minden szegit lyukát nagy Magyarországnak
Kvartélyosa voltam a kissebb Kunságnak
Sok falut hozhatnék ere bizonyáságnak . . .

(R. m. könyvtár, 21. Florentina, 187. — A XVIII. sz. hetvenes-nyolcvanas éveiből). Már egészen betölti a típust a debreceni Tragodia Valedictionáriának (R. m. könyvtár, 21, 253. — 1784.) kiszolgált katonája:

Én sem nőttem ennyit vadalmán vagy somon
Ótska karón varjat én is láttam talán
Ha még eddig tüzet nem is raktak alám
A kurutz világban (én?) sokat próbáltam
Sűrű gelédában héj mennyiszter áltam
Jártam fojó vizen, jártam a tengeren
Keresztül gázoltam botskorba sok eren
Hallottátok hírét operentziának
Már onnan a kakas szók hozzám jutának
El is értem volna már tsak hamar belé
Hanem tzurukkolni kellett hazafelé . . .

Ime, lehetőségei szerint az örök Hány János. Söt versben szólal meg, ami annál érdekesebb, mivel Garay előtt eddig mindössze egyetlen igazi „obsitos ének“-et ismertünk. (Megj. a Győri Hazai és Utí stb. Kalendáriumban 1809. — L. Pitroff Pál. Egyet. Phil. Közöny 1915, 785 II. Ehhez még: Zolnai Béla, u. o. 1917. 63 II.; Tolnai Vilmos, Irodalomtörténet 1914. 25). Különös, hogy ebben az összefüggésben sohasem említik Vörösmarty obsitos-versét, amelynek pedig az az érdekessége, hogy a Garayénak egyik első, helyenkint hű visszhangja (A katona, Vörösmarty összes munkái I. 286).

(Folytatjuk.) *Turóczi-Trostler József.*

Szolnoki művészet

A történelmi események kissé homályba borítottak egy művészeti eseményt: a szolnoki művésztelep negyvenéves jubileumát. Nagybánya visszatérése mély és vibráló hírokat szólaltat meg. Erdély bércecs-völgyes vidékeinek tájszemlélete mindennél érdekesebb e mostani napokban. Szolnok tehát kissé Hamupipókéje amúgy is szükös művészeti háztartásunknak.

Pedig, mint minden kultúrált magyar városnak, Szolnoknak is megvan az érdekes melléköngéje. Ez a tiszaparti parasztváros az utolsó két évtizedben erősen festői akcentusokat kapott: villanegyedet, szép parkozott vízpartot, fürdőszállodát és eleven, mozgalmalmas életet. Igaz, hogy alföldi napos-borongós hangulatvilága azelőtt is bővelkedett festői élményekben. Petőfi nagykunsági pusztaimádata, a Zagyva és a Tisza füzeseinél kezdődött s a múlt század elejének holdfényes, vízparti álomképei mind ott szunnyadnak még ma is a városvég apró fűrészmalmaiban meg ábrázoló hálszűnyegében.

A múlt romantikája azonban inkább népeleti volt, mint tájérezkelgető. Szolnok festői mivoltát az ottani művészetnek első felfedezője, az osztrák Pettenkofen Ágoston is észrevette már s éppen az nyugozta le annyira, hogy egész életében a szolnoki népeletet festette vásznain. De mint az osztrák és magyar késői biedermeier festők legtöbbször, ő is az etnikai érdekességek csábító alakjaiért lelkesedett. A szolnoki vásárok, ménések, cigányok tarka csoportjai a színes emlékek rajzásával ömlenek palettája nyomán. Szolnok csakhamar lépesméz lett a múlt század második felének ábrázoló osztrák festőművészei részére.

Egészen más a mostani, negyvenéves szolnoki művésztelep hivatása. Mikor 1900-ban az akkori szolnoki főispán, Lippich Gusztáv, unokaöccsének, K. Lippich Eleknek, a kultuszminisztérium művészeti ügyosztálya vezetőjének buzdító támogatásával ezt a telepet megalapította, egy művészeti korhangulatnak tett eleget. Ez abban csúszosodott ki, hogy a magyar föld és a hazai tájak fellett lebegő napfény vibrálása feszítette az akkori tájfestők bensejének húrjait. Az ezeréves szülőfölddel összeforrott magyar érzésvilág Szolnokon találta meg a legalkalmasabb talajt festői és grafikai elmélyülése számára.

A szolnoki művésztelep, a nyárfákkal szegélyezett parkban, az ódon kastélyromok és a csendesen elsuhanó szöke Tisza még ma is a legkínzóbb hangulatforrás ilyen festői benyomások halk leszűrésére. Egy köhajtásra tőle hatalmas rónaság áldott aranylóbúzatábláival. Egy sétaútnyira boldog falusi idill, részegtető házacskákkal, pántlikás nászmenetekkel. Darazsak zümmögnek és kompok láncai csikorognak a déli verőben. Az alkonyatok pedig olyanok Szolnokon, mint sehol másutt a világon. Kékes, ibolyával

átszőtt fátyolok rózsaszínű csíkok reflexeivel keverednek a Tisza medréből. Azután valami elragadóan kedves trombita-népdal távoli ütemei szaggatják meg, míg lassan mind együtt belehull a szajoli éjszakába. Szolnok az alföldi magyarnak legderüesebb és legmélább élményforrása.

Mikor az új művésztelep lombbal futtatott magyaros házacskái elkészültek, az első honfoglalók között már ott volt Fényes Adolf. Mosolygó szerénységével és bölcs nyugalomával eszmei atyja volt a kolónia fiataljainak, akárcsak ma. Mi mindent kapott és adott ő ennek a szolnoki verőfényes tájnak a negyvenéves nyári termékenysége ölében!

Mindnyájunknak emlékezetében ott élnek még azon időkből való kemény, szikár parasztjai. A kecskeméti szegény zsidó családból való festő szociális hitvallásának melege testesül meg bennük. Komor színeikben, földszagú testiségükben van valami dacos akarat. A kenyér az asztalon, az asszony és a gyerekek néma szelidsége egy-egy enyhe színellensúly a fakó-barna arc keménysége mellett. A naturalizmus festői és világnézeti ábrázolásmódja, a század első évtizedének modorában. Azután lassan derüesebbé válik a falukutató tekintete. A művész télen világot jár, képkultúrák magasában utazik és a postimpressionisták nagy egyszerűsége át sugárzik fénylő értelmén. Cézanne, Van Gogh tisztult festőisége Párizsban közelebb viszi a tárgyak mélyén rejlő élethez. Már nem emberlélek könyörtelen felfedezője. Csöndes pantheizmusa a természetben, a templomban, a parasztszobában is a festő örök szomjúságával keresi a végtelent, az absztraháltat. Már nincs szüksége a csizmás földmunkásra, a sápadt pergamentarcokra, elég egy pár tányér és cifra korsó a durva vászonnal terített asztalon, hogy megéreztesse a magyar örökkévalóságot. Szolnok már a színekben zeng, áhítatosan, kozmikus erővel, mint maga a nép szereleme, melyhez nem is kellene a szavak.

Most egy pár év csendes elmerültsége következett s utána egy új, még érdekesebb revelációja a népi gyökerű művészetnek. Fényes bibliai képekkel jelent meg a nagyvárosban. Mintha csak egy új próféta érkezett volna a hitetlenek közé: képein a biblikus népművészet szólt hozzánk. Ábrahám, Izsák, Sára, az angyalok, — csupa küldött, csupa látvány. Piciny szolnoki tanyaházakból jönnek, a juhaik, a gémeskútjaik is mind szemérmes-szegényes magyar népmesék. Ez a zsoltárok, a látomások, az istenkeresés nagy himnusza, de a föld népének dadogó nyelvén elbeszélve. Fényes Adolf itt szolnoki átéléseinek legtömörebb összefoglalását adta. Amit a régi zsidó miniatűrös megiláhk és a magyar parasztság képeskönyve benne eleven érzéssé tettek, azt desztillálta.

Ezek a képek, mint Fényes egész oeuvreje emberi dokumentumok. Sőt többek annál. Egy város, egy művészi táj, egy egész magyar zsidó nemzedék mélytudatából feltörő vallomások. Valaha minden vágyálmunkat le fogják belőle szűrni, mint mi a quattroceto festők képeiből az ő hivatásérzésüket.

A szolnoki művésztelepnek másik törzstagja: Zádor István,

művészetileg különböző, de lélekben rokon-társa Fényesnek. Ő a grafika vonalas és az akvarell színtoltokkal üdítő síkjain beszél legsikeresebben. Neki Szolnok a napfény, a derű és a pihenő ligetek Olympusa maradt mindvégig. Szereti a mezők örök, viruló színelentéit, de szereti a nagyvárosok mélán borongó tektonikáját is. Ceruzája lírikus finomsággal perceg, mikor a budai és pesti városnegyedeket felhők páráján át nézi. De brangwini feszültséget kap, ha a világvárosok kikötő- és gépcsodái közt bolyong. Közben pedig ő is elmélyed a régi zsidó népművészet írott és illusztrált lapjaiba. Az OMIKE részére rajzolt Hagadája a legszebb ilyen vallásos népkönyvek párlata. Gyermekkorunk szakállas torzonborz, balga és áhitatos emlékfígürái szövődnek össze lapjain.

A negyvenéves művésztelep csöndes ködfátyolából még egy ritka finomságú személyiség éled ujjá: az első és legbőkezűbb mecénása, Kohner Adolf báró. Alapító, gazdag támogató, a telep szépítője, a művészek lelkes barátja. Szolnok ennek az európai jelentőségű műgyűjtőnek életében is a magyarság szeretetének kifejeződését jelenti. A tovarohanó események földindulásában az ő alakja is elmosódott. A visszaemlékező írásokból elsikkaszthatja a gyors feledés, a hálátlanság vagy egyéb ok. De Szolnok művészetének díozráájából nem hiányozhat az ő egyénisége sem. Mert ez a művészet immár egy tiszteletreméltó kultúrkorszaknak meghatott bizonyága.

Nádai Pál.

Egyező jelentésfejlődés a magyar és héber nyelvben

A héber *panim* (többesszámi alak; status constructus: *p'nē*, kikövetkeztetett egyesszámi alak: *paneħ*) szó jelentései Gesenius szerint: 1. 'Angesicht'; 2. 'persönl. Gegenwart, persönl. Erscheinen'; 3. 'das Aussehen einer Sache'; 4. 'die zugekehrte Seite eines Dinges, z. B. eines Gewandes, des Schleiers, eines Kessels' (vö. asszír *pānu* 'Vorderseite'); a) 'Oberfläche, facies, superficies, z. B. der Erde, des Wassers'; b) 'das Vordere, die Vorderseite (Fronte)'.

Ezzel a szóval fejezik ki a magyar *színről színre* kifejezést: *panim el-panim* v. *panim b'panim*, szó szerint: 'arcról arcrá'.

A babiloni talmudban ezeken kívül van a szónak még olyan alkalmazása is, mely, bár 'Oberfläche'-nek fordítják, tulajdonképpen azt jelenti: 'Farbe', tehát ugyanazt, ami a magyar *szín* szó mai legáltalánosabb jelentése; pl. Pes. 39^a: ein bitteres Kraut hat einen Saft und seine Oberfläche (*u-panav* 'arca, színe') wird weiss; u. o.: alles Kraut, das einen Saft hat und dessen Oberfläche weiss wird; uo. 48^b: von welcher Beschaffenheit muss ein Teig sein, dass er ein Teig, der zu gähren anfängt, genannt werde? Wenn seine Oberfläche (*panav* 'arca, színe') so blass geworden ist, wie Jem., dessen Haare (infolge des Schreckes) sich

erheben (J. Levy: Wörterbuch über die Talmudim u. Midraschim, 1924, II. 368, *kasaf* alatt; Klein Abrahám szíves közlése.)

A Magyar Nyelvtörténeti Szótár a *szín* szónak első jelentésül a 'Farbe' jelentést teszi, s bár erre a jelentésre már a kódexekben vannak adatok, még sem ez a *szín* eredeti jelentése. Ezt kétségtelenné teszi a szó török eredete. A kazáni-tatárban pl. a *syn* szó Radloff szerint azt jelenti: 'das Aeussere', Bálint szerint 'Schönheit', a kirgizben, altaji tatárban 'das Aeussere, Aussehen, Figur, Gesicht', a volgai tatárban 'Gestalt, Antlitz, Gesichtzüge', a csuvasban, ahol a szó valószínűleg tatár eredetű, 'arc, arculat, szín; Aussehen, Gesicht, Antlitz'. A tatár szó átment a csere-miszbe is, ahol 'arc, arcszín, Farbe' jelentése van. A magyarban a *szín*-nek a 'Farbe' jelentésen kívül még a következő jelentései vannak: 1. 'Oberfläche', pl. A királyi palota *falának színén* (Bécsi-K.). Meg ujojtod a *feldnek színét* (Winkler-K.). Az uton vevé eszébe, hogy a *víz színön* járt volna (Debreceni-K.). Telcséték be mind *színül* az vidreket vyzzel (Jordánszky-K.). — 2. 'Gestalt, das Aeussere', pl. Ne ítéljetez csak *színszerént* (Jordánszky-K.). Kynek sem szavát nem hallottátok, sem *színét* nem láttátok (uo.) Tisztaságus vala ő teste, *szine*, lelke, elméje (Érdy-K.). Valék ismeretlen *szinnel* Judeában való egyházaknál (uo.) Mind ruhájokban, mind *szine*be hasonlatosak valának (Virginia-K.). A tengörbéli *leány színü halnak* ő hangas édességös szép éneklési (Nagyszombati-K.). Salamon oroszlán képét és *ökör szint* és kerubin angyol személt iratta vala fel (Érsekújvári-K.). Az ember *szinédet*, az isten szüvedet látja (Pázmány). — 3. 'Gesicht, Angesicht', pl. Vimágygyuk mend szentüküt, hogy legyenek neki segéd uromk *szine* előtt (Halotti Beszéd). Ur fordíha tereád ü szent *szinét* (Virginia-K.). Viven ötet az felséges istennek *szine* eleiben (Domonkos-K.). Nézik én atyámnak *szinét* (Jordánszky-K.). Mire vonszod el éntülem az te szép vigasságus *szinödét* (Érdy-K.). Ur isten teremtötte az embert ő *szinének* hasonlatosságára (uo.). Szomorú szünel tekéntvén ő reája (uo.). Elrejtezék az ur isten *szine* előtt: abscondit a facie domini dei (Heltai). Ezokáért Cain igen meg haraguvék és *szine* meg változék: iratusque est Cain vehementer et concidit vultus ejus (uo.). Az istennek *szinrül színre* való látása (Melius). Az *vármegye színire* idézem (1551-ből, Magyar Leveles Tár I. 84). — 4. 'schöne Gestalt, Schönheit, Anmut', pl. Iudit Merarinak lyánya ő orcájának *szinében* fejte(né) meg ötet: Nem lelettetik hozzá hasonlatos asszony állat *szinnel*, tekéntettel, szépséggel (Érdy-K.). Reá teként szent Demeternek *angyal színü* szép orcájára (uo.). *Szinödét*, szépségedet, hogy meg látám (Csoma-K.). Sokkal különbözik attul te *szined* (uo.). — 4. 'Seite' csak ebben az összetételben: antae — *Ajtó szine* (Calepinus 1585). Molnár Albertnél: *Ajtószine, Széle, ajtó oldal*. Pápai Páriznál: *Kő vagy fa ajtó-fél*. A magyar-latin részben: *Ajtó-szine*: Antae, arum.

Csak mellékesen említem azokat a jelentéseket, amelyek a török nyelvekben vagy a héberben nincsenek meg: *szine-java* vala-

minek, *színméz*, *színarany*; valaminek a *színe* (ürügye) alatt (ebből származik a nyelvújításalkotta *színel*, továbbá a *színel* ige, mely a régi nyelvben még *színel* alakban fordul elő).

A magyar *szín* szó török származását eddig nem tekintették kétségtelennek. Ennek bizonyára a szó rendkívül sok jelentés-árnyalata az oka. Budenz pl. azt írta, hogy a magyar és török szöveget „bátran össze lehetne állítani“, ha a magyar *színek* volna „arc“ jelentése (Nyelvtud. Közl. 17 : 448). Mikor ezt írta Budenz, akkor még nem jelent meg a Nyelvtört. Szótár, amelyből kiderül, hogy a régi nyelvben valóban megvolt ez a jelentés. Munkácsi Árja és kaukázusi elemek c. munkájában a „fölszín“ jelentésű *szín*-t különválasztja a többitől. Ezek szerinte is török eredetre vallanak, a „fölszín“ jelentésű *szín* azonban szerinte árja átvétel. Gombocz Die bulgarisch-türkischen Lehnwörter in der ungarischen Sprache c. munkájában meg sem említi a magyar *szín* szót, még a függelékben sem, ahol fölsorolja a tőle el nem fogadott török etimológiákat.

Véleményem szerint pedig a *szín* török eredetében egyáltalán nem lehet kételkedni, legfeljebb az lehet vitás kérdés, hogy török jövevényszavainknak legrégebb vagy középső rétegébe tartozik-e. A török szó kétségtelenné teszi, hogy a *szín* eredeti jelentése „külső, das Aeussere“ volt, s ebből fejlődött „felszín, Oberfläche“ és „Farbe“ jelentése, melyekből összes többi jelentése megmagyarázhatók. Más nyelvekből is kimutathatjuk ezeket a jelentésfejlődéseket. Így a *szín* szó „külső, felszín“ és „arc“ jelentésére nézve vö. latin *facies*: I. „die ganze äussere Gestalt, Gestaltung, Bildung, äussere Erscheinung, das ganze Aeussere; — Gestalt, Gestaltung, Form, äussere Erscheinung, Aussehen, Beschaffenheit, Art; das blosse äussere Ansehen, Schein; Anblick“; — II. „Anlitz, Angesicht“; — *superficies* „der obere Teil einer Sache, Oberteil, Oberfläche“ (Georges).

A *szín* „Farbe“ jelentésével vö. latin *color* „szín“, tkp. „Hülle, Aussenseite“, s az *oculo* „elrejt“ ige *celo* utótagjával függ össze. Úgyanebbe a szócsaládba tartozik a szanszkrit *çaras-* „die Haut auf gekochter Milch, Rahm“ (vö. magyar *tejszín*) Walde-Pokorny: Vergl. Wörterbuch der indogerm. Sprachen I. 432; vö. továbbá görög *chrōma* „Haut, Hautfarbe, Farbe, Schminke“, *chroia*, attikai *chroa* „Körperoberfläche, Haut, Farbe“, *chrōs* „Oberfläche eines Körpers, daher bes. Haut, auch Hautfarbe“ (uo. 648). Vö. még: finn *karva* „szőr“, *oikeassa karvassa* „in seiner wahren Gestalt“, *keltainen karva* „sárga szín“, *kuoleman karva* „halálápadtság“, *pitää karvansa* „megtartja a színét, nem fakul ki“; *karvainen* „szőrös, -szőrű, -színű“, *maksankarvainen* „májszínű“.

De a magyarból is világos a „külső“ és a „Farbe“ jelentés azonossága, illetve a második jelentésnek az elsőből való fejlődése. A posztó, szövet, vászon stb. ruhaanyag *színe* szemben a *visszájával* tkp. a külseje vagy felseje, de a mintás anyagoknak csak a *színe*, vagyis a felszíne van festve, tehát csak az *színes*. Fontos bizonyíték továbbá a *színel* ige, melynek jelentése Czuczor-Fogarasi

szótára szerint: 1. ,valamely testnek külsejét, felső területét gyaluval vagy más eszközzel kisímitja, kiegyengeti'; 2. ,t e r m é s z e t i színre fest valamit, máskép: szinez'. A szó megvan már Calepinusban: ascio — *Bárdolom, meg színlöm, gyalulom*. Molnár Albertnél: *szinlöm* — Ascio, Coloro, Incrusto. Ebből: *Ascia Zynlew Beard* (1558 Oklevél-Szótár); *ascia* — *Gyalu, színlőbárd* (Calepinus). *Ascia* — *Gyalu, Szinlőbárd, Szinlőfejsze* (Molnár A.). A népnyelvben: *színel* ,letisztítja a bőr színét (a timár a húsolóhoz hasonló vassal)', *színelő* ,az erre szolgáló eszköz' (Szeged), *szinlőfa* ,két lapitójú fa, amellyel a szücs a bőr színét a csávatól megtisztítja', *szinlőkasz* ,eszköz, mellyel a timár a pácolás után másnap a tökére fektetett bőrből a páclevet kinyomja' (Székelyföld), *szinlőkés* ,fanyelű, igen éles nagy kés, melyet a szücs a bőr kikészítésénél használ' (Kézdivásárhely), *szillőfejsze* ,simitőfejsze' (Pozsony m. Bacsfa); *leszínél* ,lebárdol (hengeralakú fát, vagysis a szélét lefaragja' Székelyföld, vö. *szindeszka* ,a tönk felületéről lefűrészelt két legkülső deszka' Székelyföld, *szündészka* ,egyik oldalán gömbölyű vastag deszka, Schwarte' Veszprém m. Lovászpata, Nyelv. Füz. 34 : 68; *széldészka* ,olyan deszka, melyet a szálának külső részéből vágnak, tehát egyik felől domború' Hódmezővásárhely, Nyelvőr 45 : 187); *megszínel* ,agyagos földdel újra bevonja a ház v. csűr földjét' (Székelyföld).

Viszont már ,meszel', tehát ,fest' jelentése van ezekben: *Tector* — *Sikárló, falszinlő*; *Tectorium* — *Szinlőmész, Falmázló mész*; *Tectorius* — *Fejéritő, Falsikárlani való* (Molnár A. Calepinus után, de ott sajtóhibákkal).

A *sikal* igének is ,meszel' a jelentése Vas m. Rábagyarmaton, Csákánydoroszlón, az Őrségben, a Göcsejben, Baranya m. Mecsekháton, s a *sikaló* (Zala m. Lovászi Nyelvőr 44 : 188, Őrség, MTájsz.), *sikálu* (Rábagyarmat, Csákánydoroszló, Zalabaksa, Zala m. Szentgyörgyvölgy) ,meszelő', bár ez csak újabb fejlődés, vö. *sikárlani, sikállni, sikulni* ,gyalulni' (Moldva Nyr. 3:3), *kisikárni* ,kitapasztani (pl. a ház földjét)' (Moldva Nyr. 30:174), *szikár* ,mit Lehm bestreichen (z. B. den Lehm Boden, die Wand, die Risse im Ofen)' (Moldva Wichmann), *sikárol* ,agyaggal simára tapaszt' (Csik m. Nyr. 32 : 54), *megsikárolni* ,lágú agyagpéppel megkenni és finom homokkal beszórni a szoba földjét' (Kolozs m. Bábony M. Népnyelv I. 52), *sikárol* ,sártapasszal simít falat' (Nagyküküllő m. Halmagy NyK. 31:398), *sikal* ,hígított agyaggal a szoba, konyha földjét simítja' (Zala m. Pölöskefő, Zalabaksa, Somogy m. Szenna).

A ,fllszín' jelentéssel összevethető a *föld* szónak ,alap, alapszín, mező' jelentése, pl. *A terítőünek a főüggye zöüd* (Csüry: Szamosháti Szótár), *föld* ,kendő alapszíne' (Gömör m. MTsz., de Zemplén megyében is, vö. *zsali keszkenő* ,fekete földön szép veres virágokkal ékített kendő' (Nyr. 4 : 522). — Azután *fal* ebben a kifejezésben: *ruha fala* ,külső színe a ruhának' (Baranya m. Csúza MTájsz.).

Beke Ödön.

Az ókori zsidóság feliratos történeti forrásai

(Befejező közlemény.)

A zsidóságot szervezett szervezetlensége az ókortól fogva kíséri.

A római zsidók nem voltak egységesek. Szervezetük egymástól független autonóm testületekre, a „zsinagógákra” *) tagozódott. A feliratok 13 ilyen zsinagóga létezéséről tanuskodnak. A zsinagógai szervezet alkotmányjogi alapját *Julius Caesar* és *Augustus* fektették le decretumaikban. Ezek szerint a zsinagógák autonóm szervezetet alkottak, közigazgatási, pénzügyi és bírói hatáskörrel felruházva. Tagjaik nemcsak szabadon gyakorolhatták vallásukat, de az egyesülési jog előnyeit is élvezték és tulajdonul megszerzhettek olyan ingatlanokat, amelyek zsinagógai építkezésre vagy közös temetkezési helyre szolgáltak. Ez a jogállapot egészen a IV. századig megmaradt.

A római „zsinagóga” jogi személyiségének mibenléte feltűnően hasonló a római jogban ismert „collegiumok” hatásköréhez. Frey szerint a zsinagóga hatáskörének, szervezetének és egész adminisztrációjának mintája a „collegium” volt. Még szervezetük tisztviselőinek elnevezését (jogi terminológiáját) is innen kölcsönözték. *S amin! a collegiumok demokratikusak voltak, a zsidóság szervezetének is ősi jellege a demokrácia.* Ez abban nyilvánult meg, hogy a dignitáriusokat a tagok összességének gyűlekezete választotta és megalizálásuk terátta után számadást tartoztak adni ügyintézésükről.

Frey 13 római zsinagóga létezését mutatja ki, amelyek közül négyet császárokról, királyokról és más közeleti kiválóságokról neveztek el. Három közülük Róma városa illető kerületéről kapta nevét; hatnak elnevezése pedig kapcsolatos alapító tagjaik eredetével.

Császárról, királyról neveztek el az „Augustenses”, „Agrispenses”, „Herodian” és „Volumnenses” zsidó községeket. *Augustus jóindulata mély hatást gyakorolt a zsidó nép lelkére.* Nemcsak megerősítette Caesar privilégiumait, de Livia császárnővel és családjával többi tagjával együtt kegyes adományokat juttatott a jeruzsálemi templomnak. Elrendelte, hogy nevében naponta két bárányt és egy bikát áldozzanak örök időken át. Gondoskodott arról, hogy a zsidó lakosság feltétlenül megkapja a pénz és gabona kiosztásából reá eső részt és ezért — ha a kiosztás szombatára esett, — a zsidók részüket másnap kapták meg.

Eppen így a jötevő iránt érzett hála indokolta, hogy az egyik

római zsidó községet Augustus vejről *Agrippáról* nevezték el. A római Pantheon építtetője a zsidóknak nagyrabecsülő barátja volt, amit tetteiben is nyilvánított, különösen a kisázsiai zsidóüldözések alatt. Mint Herodes zsidó király barátja, ellátogatott Jeruzsálembe, ünnepélyesen bevonult a Szent Templomba, ahol áldozatokat mutatott be és gazdag ajándékokat adott. *Judeából való távozásakor a zsidók lelkesedése olyan kitörő volt, hogy nagy tömeg kísérte a hajóhoz és virágokkal dobálták meg.*

Herodesnek is sok barátja és tisztelője volt a római zsidóságban s így érthető, hogy hívei községüket róla nevezték el. Herodes, mint Augustus és Agrippa barátja, többször járt Rómában és így kézenfekvő, hogy az egyik római község az ő védelme alá helyezkedett.

Ebbe a kategóriába tartozik *Volumniusról*, *Syria procuratorjáról* elnevezett község is. Volumnius, Herodes barátja volt és a zsidó politikában is szerepelt. Josephus szerint ennek a Volumniusnak tevékeny része volt a *Hasmoneusi Mariamne* két fiának *Alexándernek* és *Aristobulusnak* meggyilkolásában. De úgy látszik, hogy mind e mellett volt olyan zsidó réteg, amely nevét zászlajára vette.

Augustus, Agrippa és Herodes! Mind a hárman neves építtető, akikről a történelem úgy emlékezik meg, hogy egyik élettörekvésük megyszabású építkezések végrehajtása volt. S így kevés fantázia kell annak valószínűsítésére, hogy akik annyi középületet építettek, azok zsinagógák építkezésében is részt vettek, vagy azokat szépítették és így megérdemelték, hogy a zsidók templomaikat róla nevezzék el.

A „*Suburenses*“, „*Campenses*“ és „*Calcareenses*“ elnevezés Róma városa egyes kerületeivel van összefüggésben.

A „*Suburenses*“ zsinagógáját azok a zsidók alkották, akik a *Subura*-ban, vagyis a Város egyik keleti negyedében laktak, a *Quirinalis* és a *Viminalis* között. *Nem volt előkelő negyed, his emberek laktak, iparosok és kőfák.*

A „*Campenses*“ zsinagógája a *Campus Martii*, a Mars mező lakóiból tevődött össze.

A „*Calcareenses*“ elnevezés is előfordul öt-hatszor a feliratok közül. A név „*mészégetőt*“ jelent, de nem valószínű, hogy annyi zsidó mészégető lett volna, hogy külön községet kellett volna alapítaniuk. Inkább feltehető, hogy ebbe a községbe azok tömörültek, akik a *Circus Flaminius* környékén, a Mars mezőtől délre laktak, amely vidéket még a IX. században is *Calcaria*-nak nevezték.

Sok meggondolásra adott okot az „*Ebraion*“ a „*héber*ek zsinagógája“ elnevezés. Voltak, akik szamaritánusokat értettek ez alatt (*Derenburg*). *De nem lehet vitás, hogy ezek voltak az ókori Róma orthodoxai; palesztinai származású, ősi héber jellegüket megőrző zsidók.*

Az előbbieket ellentétbe a „*Vernacali*“, akik már Rómában születtek, szabad emberek, indigénak.

Az „*Elaiá*“, „*Tripoleiton*“, „*Skina*“ és „*Arkés Libanon*“ elnevezés földrajzi helyekre való utalás, ahonnan a hívek Rómába származtak.

Több Eléa város volt az ókorban. De valószínű, hogy itt a kisázsiai Eléa jön számításba, az, amely Smirna és Pergamon között van. Közeliében volt egy falu, amelyet jelenleg törökül „*Csifut-Kalessi*“ — „*zsidó kastély*“-nak neveznek.

Az ókorban több *Tripolis* város is volt, de a zsidók kivándorlása szempontjából csak kettő volt jelentős: a főniciai és az észak-afrikai *Tripolis*. Mind a kettő élénk forgalmat bonyolított le Róma felé.

Skina az északafrikai *Iskina*, amelynek jelenlegi neve *Medinet es Sultan*. E városnak most is látható romjai csodálatos nagyságról és gazdagságról tanuskodnak. Azt a tényt, hogy sok zsidó lakott e kikötőben az ókorban, bizonyítja, hogy néhány kilométerre kelet felé volt a „*Jehudiah*“ (zsidó) város, amely nevében ezt most is megőrizte: „*Marsa el Judia*“ (zsidó kikötő).

A 13. római zsinagógának „*Arkés Libanon*“ volt a neve. A libanoni *Arca* hatalmas erősség volt a libanoni hegység északnyugati részén. Itt született a szíriai eredetű *Alexander Severus* császár, aki mindig jóindulatú volt a zsidókhoz. A XII. században élt *Kimchi Dávid* rabbi Rómával kapcsolatban említést tesz egy bizonyos „*Severus*“ zsinagógáról, amit nyilván a császár építtetett vagy tiszteletére róla nevezték el. Egyiptomban is volt példa arra, hogy zsinagógát pogány uralkodóról neveztek el.

Mire vezethető vissza a római zsidóságnak ez a szétdarabolása? Sajnos, azt kell válaszolni, hogy a szétdaraboltság, a szervezeti egység hiánya évezredek hagyomány a zsidóságnak és valószínűleg a konservatizmussal függ össze, azzal, hogy mindenki ragaszkodik szülőföldje különleges szokásaihoz. Ez az irány Rómában az ókor után is folytatódott; a XIX. század végéig öt zsinagóga (cinque synagoghe) volt egy házban, amelyek megalapításuk után évszázadokkal később is a Rómába költözött zsidók eredeti szülőföldjére emlékeztettek. Ez volt *Szalónikiben* is; ugyanezt a helyzetet találjuk mindenütt, ahol különböző helyekről, különböző időpontban beköltözött zsidóság él. Pld. a modern Amerikában a legkülönbözőbb „*Schül*“-ok és zsinagógák vannak.

Van-e megállás az asszimilációban?

A zsidó szociológia egyik sokat vitatott kérdése: van-e megállás a zsidó asszimilációban?! *Lehet-e úgy hasonlítani a környező társadalomhoz, hogy a zsidó vallás lényege megőrizhető legyen és a közösség ereje az elpártolásokkal végzetesen ne gyöngüljön?* S ha a történelmi tapasztalatoknak nincs is teljes mértékben a fizikai kísérletekkel egyenlő ereje, mégis a megközelítő igazság biztosságával mondhatjuk, hogy bizonyos körülmények között ez a társadalmi folyamat lehetséges. *Példa van rá: az ókori római zsidók társadalma.*

Az előbbiekből láthattuk, hogy Frey a feliratok alapján kimutatta, hogy Róma zsidósága társadalmilag *nagy mértékben aszimilálódott*, — *de egy szempontból egy jöttányit sem engedett: vallási alapelveiből.* „Ami a zsidókat a környező világtól megkülönböztette: vallásuk volt.” (CXIX. old.) Szerzőnk szerint a zsidóságnak is van dogmája, egyetlen dogmája: „a hit az egyetlen Istenben, a mindenség teremtőjében, a Törvény kinyilatkoztatójában”. S a zsidók hívek maradtak a szigorú monotheismushoz és nagy körültekintéssel elkerültek mindent, ami a pogánysággal kapcsolatos. A pogány halotti feliratok stereotyp jele: D. M. (Diis Manibus) számos keresztény sírkövön megtalálható — de csak egyetlen egy zsidó feliratban fordul elő, ott is a második betű el van törölve. A pogány istenekhez szóló ez a megszólítás azért fordulhatott elő keresztény feliratokban, mert a sírkövek a kereskedők raktárában készen voltak és a vásárlók nem tulajdonítottak nagyobb jelentőséget a társadalmilag megszokott formáknak.

Érdekes az ókori zsidóság állásfoglalása a képzőművészeti alkotások tekintetében. A biblia a bálványimádás minden fajtát a legszigorúbban tiltja és így az Istennek faragott szobrokban való ábrázolását. (Ex. 20. 4. 34. 17. Lev. 26. 1. Dt. 4, 15—19.) De nem tiltja meg állati alakoknak akár szobor, akár festmény formájában való ábrázolását, amennyiben azok nem képezik imádás tárgyát. Salamon templomában faragott ökrök, oroszlánok és kerubok voltak. De a rabbik tanítása tovább ment és gondos körülkerítéssel igyekezett a Tan tisztaságát biztosítani. Krisztus korában általános volt az a felfogás, hogy tiltva van minden élőlény képzőművészeti ábrázolása, még a vallási kultusz számára semleges területen is.

Ez a felfogás a következő századokban nagy átalakuláson ment keresztül magában Palesztinában is. A Kr. u. II.—III. századokból fennmaradt zsinagógai romok azt mutatják, hogy a biblia tilalmát egészen másképpen magyarázták s azt nagy liberalizmussal kezelték; oroszlánokat, bárányt, sast, fácánokat látunk ott, sőt a Zodiacus jeleit és ami még feltűnőbb, ámorokat. A III. századból való dura-europosi zsinagóga képei bibliai tárgyú compositiók egész sorozatát tüntetik fel és helyesnek kell tartanunk a művészettörténet ama újabb megállapítását, hogy a görög-római művészet a zsinagógán keresztül jutott el az Egyházhoz. Ha ez volt a helyzet Palesztinában, ne csodálkozzunk afelett, hogy a római zsidó katakombák világában széles terület jutott a képzőművészeti ábrázolásoknak. Elsősorban a sajátos zsidó szimbólumok szerepelnek. S ebben a kultúrált zsidóságban megvolt a művészi szellem. Az egyik felirat zsidó festőről emlékezik meg. Eudoxiosnak hívták. Egy alabástrom szarkofág torzóján olvassuk nevét és foglalkozását.

A zsidó archeológiának mindeddig megfejtetlen rejtélyére vet világosságot Frey, amikor a római Vigna Randanini katakombáiban mithológiai ábrázolásainak eredetét kutatja. E földalatti temető legvégén külön családi sírboltok (cubiculi) vannak, éppen megma-

radt freskókkal, amelyek mindenféle pogány mithológiai alakokat (Mercur, Fortuna stb.) ábrázolnak. *De hogyan kerültek ezek egy zsidó temetőbe, a menorák, sófárok, lulovok világába, ahonnan száműzve volt minden bálványimádás, amely kultusztól való iszonyatban élték le az ott porban alvók földi életüket?*

Frey kétségbevonja, hogy a római zsidók hitük, meggyőződésiük ilyen megtagadásába belementek volna. Szerinte ezek a festmények pogány eredetűek és a két cubiculum eredetileg külön családi temető volt, amelynek külön bejárata volt közvetlenül a Via Appián. A zsidó temető bejárata — amint az ma is látható, — néhány száz lépéssel túl fekszik az úton, a mezőről nyílik és eredetileg semmi köze sem volt a Via Appiánál közvetlenül kivájt pogány családi temetőhöz. Csak később, amikor évszázadok alatt a zsidó temető jobban és jobban terjeszkedett és evégből mind több és több területet vájtak ki a domboldalban, csak ekkor törhették át azt a földfalat, amely a zsidó temetőt a pogány cubiculumoktól elválasztotta és így kerültek azok közvetlen érintkezésbe. Frey arra is reámutat, hogy a rabbinikus felfogás szerint különbség van tiltott ábrázolások készítése és a másoktól készített dolgok megőrzése között; az utóbbi bizonyos esetekben meg van engedve. Ezért a római zsidók nem jutottak a Törvénnyel ellenkezésbe.

A Zsidó-pogány-keresztény szellem érintkezése.

Szerzőnk több íróval szemben tagadásba veszi, hogy a zsidó és pogány szellem között a római zsidók társadalmában megalkuvás jött volna létre. Széles fal választotta őket el. A zsidók elvetették halottaik elégetésének gondolatát, ehelyett temetőket kerestek elhunytjaiknak. S ha vannak elszórtan fekvő egyes zsidó sírok is, mint a rómaiaké — a nagy többség közös temetőben temetkezett. „A község együtt maradt a halálban, ahogy együtt volt az életben is.” A felekezeti elkülönülést a síroknál teljesen keresztülvitték. Mert találunk a katakombák felirataiban proselitákat, de félzsidókat (metuentes) soha.

S felvetődik a kérdés, voltak-e kitérések ebben a társadalomban?!

„Kérdezhetjük, hogy azon zsidók között, akik e nagy fővárosba jöttek, voltak-e olyanok, akik felszinrekerülési vágyból vagy más okokból eltávolodtak, otthagyták atyáik hitét és a pogánysághoz csatlakoztak? Ugy látszik, hogy ez az eset a legnincstelenebbeknél fordult elő, a rabszolgák és a felszabadítottak között. A feliratok mutatják, hogy voltak zsidók, de főleg zsidó nők, akiket nem földeltek el a zsidó temetőben, ahol a községek gondoskodtak minden tagjuk tisztaságáról, a hétkarú lámpás védelme alatt, — hanem mint a legszegényebbek elégetésük után a pogány columbáriumokba kerültek. Mivel lehet magyarázni ezt a tényt? A körülmények erejével? A vallási szabályok megtartásának lehetetlenségével? Idegenekkel kötött házassággal?” (CXXXI.o.) kérdezi

Frey. Drámai titok marad ez, amely ama szerencsétlenek között lejátszódhatott, akik Titus, Hadrianus és a többi római vezérek hadjáratai után az itáliai rabszolgavásárra kerültek.

A zsidóság ellen közkeletű vád, hogy anyagiassak, a kézzelfogható javakat keresik. De mint annyi más vád, ez is hamis. Frey kimutatja, hogy materiálisak a római pogányok voltak, de „a római zsidóknak nagy érdeme („un grand merite”), hogy fenntartották a lélek halhatatlanságába, a föltámadásba és a jövő élet biztosítékaihoz vetett hitet.” Ezt bizonyítják a feliratok százai, amelyeknek kifejezései ezekre az immateriális javakra utalnak. Emlékeztetnek a „domus aeterna”-ra, az örök élet honára, amelybe a földi életben gyakorolt erényei által kerülhet a halandó. S nem mérlegelhetnénk kellően Frey munkájának jelentőségét, ha nem idézném a legtanulságosabb feliratok egyikét, a II. századból való Regina asszony sírversét:

HIC REGINA SITA EST TALI CONTECTA SEPVLRO
QVOD CONIVNX STATVIT RESPONDENS EIVS AMORI
HAEC POST BIS DENOS SECVM TRANSSEGERAT ANNV
ET QVARTVM MENSEM RESTANTIBVS OCTO DIEBVS
RVR SVM VICTVRA REDITVRA AD LVMINA RVR SVM
NAM SEPARARE POTEST IDEO QVOD SVRGAT IN AEVOM
PROMISSVM QVAE VERA FIDES DIGNISQVE PIISQVE
QVAE MERVIT SEDEM VENERANDI RVRIS HABERE
HOC TIBI PRAESTITERIT PIETAS HOC VITA PVDICA
HOC ET AMOR GENERIS HOC OBSERVANTIA LEGIS
CONIVGII MERITVM CVIVS TIBI GLORIA CVRAE
HORVM FACTORVM TIBI SVNT SPERANDA FVTVRA
DE QVIBVS ET CONIVNX MAESTVS SOLACIA QAERIT

(... „Ujból élni fog ő, ujból vissza fog térni a világosságra. — Mert ő remélheti az örök életre való feltámadást. — Ami megígértetett számára, mert méltó és jámbor volt. — Mert megérdemelt magának helyet a szent földben. — Ezt megszerezted magadnak jámborságoddal és tiszta étleteddel. — Népedhez való szereteteddel és a Törvényhez való hűségeddel. — Hitvesi mivoltodban szerzett érdemeiddel, amelynek fénye volt a te gondod. — Ilyen cselekedeteid árán remélheted a jó jövőndöt. — Ezekben keresi vizsgáztatását árván maradt hitvestársad.”)

Ehhez nem kell magyarázat! Milyen nemes szavak, költői ki-

fejezések: „Vita Pudica“, „Amor Generis“, „Observantia Legis“ (törvényhű). Tudnók ma ezeket a gondolatokat szebben, finomabban kifejezni?!

A sírverseknek leggyakrabban visszatérő eulogiája a „békére“ utal. Héberül, görögül és latinul, csaknem minden feliraton olvasuk ezt a szót, az arra való utalást, hogy a földben szendergő „aludjék békében“, „békében legyen az ő fekvőhelye“, „békében legyen az ő álma“. Ez az utóbbi acclamatio Frey szerint „klasszikusnak mondható a zsidóknál; számtalanszor olvasható a héber feliratokban, míg keresztényeknél soha sem fordul elő.“

S tényleg, ha valaki szembe állott közvetlenül ezekkel, az évezredek emlékekkel, nem olvashatta azokat a meghatódottság bizonyos érzése nélkül; *anélkül, hogy meg ne érintette volna a zsidó néplélek történeti levegője, amely a nagy sorscsapások között, világokat rengető események mellett is hinni tudott a jöttel jutalmában, az örök életben!* S noha mindennap elemtek Titus diadalíve mellett, amely a „Senatus“ és a „Populus Romanus“ nevében büszkén hirdette Izraelnek örökké tartó leigázását, *ők hittek népük feltámadásában, mint ahogy az egykorú Semone-Esré 14-ik áldásmondata kifejezésre juttatta és juttatja még ma is minden imádkozó zsidó ajkain.*

Ebbe a gondolatkörbe kapcsolódik Frey könyvének végső summázása: „Mi volt a viszony a zsidóság és a kereszténység között“ — *veti fel?* „A zsidó feliratok nem tartalmazznak semmilyen vonatkozást Krisztus vallására. Éppen így a keresztény hitnek és a keresztény erkölcsnek a legcsekélyebb befolyását sem lehet („impossible“) megállapítani. Sokkal inkább azt kell mondani (il faut plutot dire), hogy a kereszténység sok vonatkozásban az adós, (aki kapott) nem annyira a zsidóságnak, mint az Ótestamentumé, amelyből származik mind a kettő.“ S idézi Le Hir⁹) abbé finom megállapítását:

„Valahányszor a régi és az új nép közös gondolatával találkoztok, *legyetek biztos abban, hogy ezt az utóbbi (a kereszténység) mint gyermek kapta az anyjától, amikor még igen közel állott bölcsőjéhez.*“ (CXLIV. old.)

Ez egy nemeslelkű pap, egy nagy tudós igazságos megállapítása, amely a múltra szól, de a jelenre is kihat. Érti ezt Frey is, átérezte Izrael jelenének szomorú voltát és az igazi történettudós bátorságával utalt erre:

„A katakombák földalatti csarnokaiban, úgy a zsidóknál, mint a keresztényeknél, *semmi sem árulja el a külső harcot: béke uralkodik a halál birodalmában.*

Bár csak Izrael gyermekei — mint ahogy Rómában élt ősök sír-felirataikban oly gyakran kifejezték azt a hő kívánságot — találják meg az ő életükben is a békének nyugalmát, amit biztosít számukra, hogy az igazság az ő oldalukon van. („qu' assure la possession de la verité.“ (CXLIV. old.)

Frey apát könyve megjelenése után két évvel Rómában elhunyt. Az a zsidóság, amelynek múltja feltárásáért annyit fáradozott, ugyanezekkel a klasszikus szavakkal rója le kegyeletét emlékének.

ἐν εἰρήνῃ ἢ κοίμησις αὐτῶν.

„Békében legyen az ő álma.”

Munkácsi Ernő.

1) Ezt az intézetet, amely a pápai tudományos akadémiához csatlakozik, tudvalevően XI. Pius pápa alapította. — 2) Ezeknek egy részét Frey már korábban közzétette a Rivista di Archeologia Cristiana folyóiratban „Inscriptions inedites des catacombes juives de Rome” című közleményeiben, a folyóirat 1928, 1930, 1931, 1933. évi számaiban. — 3) Hogy mi okozta ezt az átalakulást és az miként nyilvánult meg, — lásd Munkácsi Ernő „Der Jude von Neapel” (Zürich, 1940.) című munkájában, 88. old. — 4) A keresztény katakombák középkori fosztogatásairól Gregorovius is ír. (Geschichte der Stadt Rom in Mittelalter, 1926. évi kiadás, I. köt. 455. old.) Semmi okunk sincs annak feltevésére, hogy a szomszédos zsidó katakombákat, — amelyeknek zsidó jellege egyáltalában nem volt feltűnő, — a fosztogatás elkerülte volna. — 5) A bibliai korszakban általános volt a földalatti barlangokban, sziklaszorosokban, dombok oldalában való temetkezés. Ez kb. a VIII. századig kíséri a zsidóság történetét. Az ósatyák Machpéla barlangba temetkeztek. V. ö. Jes. 22, 16 A württembergi Heilbronnban a IX. századból való katakomba van, ami igazolja, hogy ezt a temetkezési szokást az itáliai zsidók Németországba is áttették. L. Jüdische Gotteshäuser und Friedhöfe in Württemberg, Stuttgart, 1932. — 6) A venosai katakombák túlnyomóan latin és görög feliratai a III.—VII. századból való; ugyanazon helyen, de a földfeletti területen keletkeztek később temetők a VII. századtól fogva. A földfeletti temetőkből származó sírkövek nyelve kizárólag héber. (L. Munkácsi id. mű 88. old.) — 7) E sírkő fényképe látható a könyv 199. oldalán. Korábban közölve Munkácsi Ernő Római Napló (Budapest, 1931.) 28. oldalát követő mellékleten. — 8) A „zsinagóga” szó mindig a zsidó szervezetet jelenti Rómában s nem az istentiszteletre szánt gyülekező helyet. Az utóbbi neve: „Proseucha”. — 9) Le Hir, Etudes Bibliques, Paris 1896. II. 116.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

A gonoszság szerepe a világtörténelemben

Alexander Bernát könyve a 19. század pessimizmusáról¹⁾ e korszak pesszimista filozófiai irodalma fölött tart seregszemlét. Hillel Zeitlin két kötetes héber műve a jóról és a rosszról²⁾ az egész filozófia történetére kiterjed. Alaxander monografikus és Zeitlin problémátörténeti kutatásaival szemben. Hermann Steinhausen történetfilozófiai és korkritikai szemszögből vizsgálja a „rossz” fogalmát.³⁾

A kaosz és kozmosz, Armuzd és Ahriman, a sötétség és világosság, a jó és rossz ősrégi titáni küzdelmében a mai kor a rosszat, a gonoszat ültette trónra. Infernalis kor, a dantei szenvedések eleven pokla, az alvilági rémek ijesztő Hadesze ez a század, amelyben az ember elembertelenedett és a humanum dehumanizálódott. A lélektelen gépimádás, a machinolatria idejét éljük és tudományunk, ez a scientia sine conscientia, az őstermészetbe, a barbár-

ságba vetette vissza az embert. Huizinga szerint egy kultúrába akkor tör be a barbárság, amikor a mítosz kiszorítja a logoszt. A mai kor a logosz ellenes idolumok, az antilogikus bálványképek előtt hajt térdet és nem a tiszta gondolat és világos fogalmak, hanem a magikum és a fantasztikum iránt érdeklődik. Nem az ész és nem a szellem, hanem a vak ösztönök, az észellenes erőszak az egyedüli valóság a mai korban és az erkölcsi értékek romjain a brutális szívtelenség ütötte fel tanyáját, ahol Ádám, az érző ember nem tudja megakadályozni, hogy Kajin Ábelt agyonüsse. — Szerzőnk a jó és rossz fogalmának jelentésváltozásában látja mind ennek az okát. Mást értenek ma a jón és rosszon, mint azelőtt.

Nem törődve Kant „moralisches Gesetz“ isteni eredetével, a mai kor Nietzsche amoralizmusát hirdeti, amelynek szemében a jó és a rossz megkülönböztetése csak „alter Wahn“ és csak az értékes, ami hasznos és ami káros, értéktelen. A jón a hasznosat és célszerűt értik, a rosszat pedig értéktelennek, de nem bűnösnek tartják. A „gonosz“ fogalmát Schopenhauer „Ausdruck einer Relation“-nak minősíti és Nietzsche „Jenseits von Gut und Böse“ jelszava minden értéket relativizált. Ennek a relativizmusnak előfutárja a 19. század hisztorizmusa. És a múlt század protagorizmusának köszönhetjük, hogy az európai emberiségben meggingott az értékek abszolútágába és a summabonum, az igazán jó létezésébe vetett hit. Nietzsche mondata: „Es gibt einen alten Wahn, der heisst Gut und Böse“ adja a mai kor szignaturáját és az erő, a hatalom az, amit értékesnek tartanak.

A mai ember a nyers, alacsonyrendű életet ismeri el a legmagasabb értéknek és a jó és rossz fogalmát a Bibliától átvett tévedésnek minősíti. Spengler emberideálja, a ragadozó, az emberanimal lebeg szeme előtt, aki minden könyörületességet „beteges humanizmus“-nak bélyegez és a rossz fogalmát az egészségtelennel, a céltalannal és célszerűtlennel azonosítja. A mai ördögi, démoni gonoszságért, a bestiális kor sátáni pokláért a „Wille zur Macht“, a hatalmi téboly felelős, amely nem engedi az igaz emberi érzések megnyilvánulását, amely elnyomja a homo humanus szavát és a Wille zum Wert“, a magasabb értékek iránti akarati érvényesülését megakadályozza. A spengleri ragadozó lett úrrá a mai világon, aki eleve túlvan, jobbanmondva innen van a jó és rossz fogalmán, mert szerinte a jó, szép és igaz fogalma csak illúzió, az életet szolgáló fikció. A 20. század emberének nincs érzéke az értékek skálájának megítéléséhez, teljesen hiányzik belőle az értékek zsinormértéke (radikaler Verzicht auf Wertmasstäbe überhaupt). Az előző korok emberei is képesek voltak a rossz, a gonosz, az alacsonyrendű, embertelen dolgok elkövetésére. Az elmúlt korok emberei azonban tudatában voltak a satanizmus bűnének és törékeny voltukkal, labilis jellemükkel magyarázták eltévelyedéseiket. Ma azonban nem ismernek erkölcsi akadályokat, morális gátlásokat és lelkiismeretfurdalás nélkül követik el a legszörnyűbb bűnöket, mert hiányzik belőlük a norma, az erkölcsi törvény, a Wertmasstäbe tisztelete. Mindig voltak gonosztevők és Jakob Burckhardt leírásaihoz ismerjük a reneszanszkor abszolút gonosztevőinek életmódját.⁴⁾ De ezeket démonoknak tekintették akkor is és borzadállyal gondoltak rájuk, mert bennük látták a gonoszság, a satanizmus megtestesülését. A mérték tudata, a lelkiismeret szava tehát nem aludt ki az akkori emberekből és a néhány eltévedt gonosztevőt mindenki megvetette. Ez a mérték tudat hiányzik a mai emberből, aki az állat színvonalára süllyedt, aki gondolkodás nélkül rabja lett alacsony indulatainak és már csak az ösztönök vad ordítását hallja.

Nietzsche amoralizmusa lett az egész mai emberiség uralkodó eszméje. S ez az emberiség „Jenesits von Gut und Böse“ nem ismer se jót, se rosszat, csak nyers életet, amely minden megnyilvánulásában jogosult.⁵⁾ A Tízparancsolatot Nietzsche új értéktábláival cserélték fel és a szövetség táblái helyett a Wille zur Macht lett az egész világ kredója. A mai emberiségből kihaltak humanisztikus tökéletességei, nem az idealizmus, hanem a heroikus realizmus a mai emberiség eszményképe, amely az abszolút érték, a kultúra javai iránt nem mutat érdeklődést. Korunkat nem az isteni szellem rendtörvényei, hanem a luciferizmus értékmentes és értelem nélküli anarchiája vezeti. És a gonoszság vette át az uralmat, s itt nem az az értékes, aminek lenni kell, hanem annak kell lenni, ami van, nem az abszolút, hanem a relativ érték uralkodik, nem az igazság, hanem az erőszak az úr. mert lemondtak a morális ka-

tegoriák irányításáról. A gonosz, az ördögi, a sátán mindenhol ott van, de nem tartják annak, mert nem azt mondják démonikusnak, ami Isten és a jószág ellen vét, hanem azt, ami nem hajt hasznót: a jó és a rossz fogalma helyébe a hasznos és a nem-hasznos, az alkalmas és az alkalmatlan lépett. Az erkölcs higiénévé alacsonyodott és az etikus életmódot chiméranek nyilvánítják. Egy új barbarizmust értünk meg, de ez a neobarbarizmus veszedelmesebb a primitív vadságnál, mert raffináltabb. A modern barbarizmus szétzúzta a jó és rossz tábláit és mint romboló földi isten semmitől sem riad vissza. A régi primitív barbár megrendült a túlvilági pokol, a túlvilági inferno elképzelésétől, a modern barbár azonban nem hisz a túlvilági pokolban, mert ő maga is képes a világot pokollá átváltoztatni.

A szerző sötét képet fest a jelenről, a kultúra esődjét, a civilizáció alkonyát látjuk spektrumából. De mi bizunk az emberiség szebb jövőjében, hisszük, hogy nem a contingencia diabolica, nem az ördögi szabadoosság, hanem az isteni szükségszerűség, a necessitas divina, az isteni kötöttség rendje kormányozza a mai világot is, amely megújhóva és ujjaszületve fog ebből a katasztrófából kibontakozni.

Grözinger M. József

1) Alexander Bernát. A XIX. század pesszimizmusa, Schopenhauer és Hartmann. — 2) Hillel Zeillin: Hatob vehara (a jó és a rossz), Warschau, 1910. — 3) Hermann Steinhausen: Die Rolle des Bösen in der Weltgeschichte. Bermann-Fischer Verlag, Stockholm, 1939. — 4) Pl. Condottiere, aki egy ezüst mellvértén ezt a felírást hordta: „Isten, részvét és könyörületesség ellensége.“ — 5) „Es gibt kein Gutes, es gibt kein Böses, es gibt nur das Leben, es gibt nur Starkes und Schwaches und dieses Leben ist in allen seinen Ausserungen gleichberichtigt“ — hangzik Nietzsche híres tanítása.

Ókori zsidó freskók

A vallásos érzés, a magasabbrendűség felé való törekvés volt a művészetek létrehozója. Amit a közönséges ember csak halványan érez, azt a művész a lelkében égő isteni szikra segítségével megkísérli kifejezésre juttatni, formába önteni. A vallás, a hit volt az a terület, ahol a művészetek első bátor lépéseiket megtették.

Jaft Elóhim leJefet vejiskón beholé Sém. Elterjedt közhit volt, s ezt a szakkörök is magukénak vallották, hogy míg a zsidók a költészet, a retorika terén igyekeztek megközelíteni Istent és alkottak maradandót, addig a képzőművészetek a görög nép lelkéből fakadtak és onnan kiindulva hódították meg a világot. A legkülönfélébb magyarázatokat találták ki annak igazolására, miért hiányzik az ókori zsidóságból a képzőművészetek minden nyoma. Sokan úgy látják, hogy a zsidó monotheizmus lényegével áll ellentétben a szobrászat és festészet, hisz a dekalog kimondja a törvényt: „Ne csinálj magadnak faragott képet.“ Olyan torz vélemény is akad, amely egyenesen helyesli, hogy a zsidó nép a képzőművészeteket elhanyagolta, mivel azok hamarosan elszakadnak a hittől, amely által születtek és öncéllá válnak. Vajjon válhat-e öncéllá a képzőművészet és vajjon ez az öncéllá válás, ha egyáltalán létezik. káros-e? Ennek a kérdésnek az elemzése messzire vezetne. Azt hisszük, mindkét kérdésre tagadó választ kell adnunk. De az egész érvelés, mely a zsidó képzőművészetek nemlétezésének okát kutatja, hibás, mivel negativumból indul ki. Abból, hogy idáig nem került elő tárgyi bizonyíték létezésükre vonatkozólag. Már pedig, hogy a Talmud szavaival éljünk: „ló ráiti éna reájá“. Az, hogy valaminek a létezéséről nem tudok, még nem bizonyítja, hogy az illető dolog tényleg nem létezik.

Amit harminc évvel ezelőtt nem is sejtettünk, hogy a zsidók értettek a szobrászathoz, a relief- és mozaikkészítéshez, az architektonikus ornamentikához, azt világosan bizonyították a felsőgalileai ásatások. Ezeknek

nyomán egész sor művészi kivitelű és remek díszítésű zsinagógarom került napfényre.¹ Azok a leletek pedig, amelyek 1932—33-ban kerültek elő, a leg-élénkebb képzeletet is felülmúlják és forradalmasítják a művészettörténet alapvető tételeit.

A Yale egyetem és a francia tudományos akadémia expedíciója Észak-Sziriában az Eufrates partján fekvő Dura-Europosban végzett ásásokat.² A Kr. u. III. sz.-ban ez a hely a római birodalom fennhatósága alatt állott. Egy városfal alól, amely a partus betörés elleni harc idején épült, napfényre kerültek egy zsinagóga romjai. A falak majdnem teljesen épűek voltak és szébbnél-szebb freskókkal voltak díszítve. A képek a zsidó mult legkülön-félebb eseményeit ábrázolják.

A művészi kidolgozott tóraszekrény fölött ott láthatjuk Izsák feláldozásának annyiszor felhasznált kompozícióját.³ Mózes és a lángoló csipkebokor, Jeremiás próféta (mások szerint Ezra)⁴ a kibontott Tóratekerccsel, Ábrahám a nappal, holddal és csillagokkal, Dávid felkenése Sámuel által, Eszter királynő története, Ezékiel próféta látomása a csontokról,⁵ a zsidók kivonulása Egyiptomból,⁶ — hogy csak néhányat említsünk — ezek a mozzanatok vannak pompás színekkel és remek megoldásban a falakra festve. Különösen megragadó az Egyiptomból való kivonulás kompozíciója. Jobb oldalon látható egy város. Kitért kapuját éppen elhagyja a kivonulók serege. A kép másik része a vöröstengeri átkelést ábrázolja biztos vonalakkal és finom színekkel. A két jelenet között láthatjuk a tengerbe vesző egyiptomi sereget. Érdekes és a kor antropomorphistikus felfogására jellemző: Isten kezének emberi módon való ábrázolása.

A képek tárgyát és stílusát vizsgálva, arra a megállapításra jutunk, hogy valamennyi tiszta zsidó felfogást tükrözött vissza Cl. Hopkins, a durai ásások vezetője összehasonlította ezeket a zsinagóga-freskókat az ókeresztény falfestményekkel s megállapítja, hogy amit idáig az ókeresztény freskófestészet főjellegettségének tartottak, t. i. a történelmi eseményeknek időben és térben egyszerre való ábrázolását, azt itt is megtalálhatjuk.⁷ A történelmi eseményeknek a művészi kompozíció rovására történő egymásutáni ábrázolása a főjellemonása a durai zsinagóga-freskóknak is. Ebből következik az a nagyjelentőségű tény, hogy a keresztény freskófestészet nem nyugati, görög, hanem keleti, zsidó minták után dolgozott.

Természetesen ez a fejlett festészet, a fénynek és árnyéknak művészi felhasználása, nem minden előzmény nélkül lép elénk. A kelet hellenista gyújtópontjaiban, így főként Alexandriában, e korban fejlett művészi élet virágzott. Nem kell egyebet említenünk, mint a pompás és művészi egyéniséget árasztó mumia-portraitkat⁸ és máris világossá válik, hogy a durai freskófestészet hellenista-egyiptomi hatás alatt fejlődött ki.

Mindenesetre nehéz végleges véleményt mondani a zsidó és ókeresztény freskófestészet összefüggésének jellegéről. Ehhez több anyagra⁹ és részletesebb összehasonlításra van szükség. Azt azonban kétségtelenül meg lehet állapítani, hogy a durai lelettel mind az egyetemes, mind a zsidó művészet-történetnek új fejezete kezdődött.

Balázs György

¹) Kohl—Watzinger: Antike Synagogen in Galilaea (Leipzig, 1916). E. L. Sukenik: Ancient Synagogues in Palestina and Grece (London, 1934. — ²) Rostovtzeff, Bellinger, Hopkins, Welles: The Excavations at Dura-Europos. Sixth Season Work, 1932—33 (New Haven, 1936). — ³) A bét alphaí zsinagóga egyik mozaikja ugyanezt a jelenetet ábrázolja. L. Sukenik: The Synagogue of Bet-Alpha (London, 1932). — ⁴) J. Hempel: ZAW. 10. (1933) p. 286. — ⁵) Részletes elemzése, E. Kraeling: The Meaning of the Ezekiel Panel in the Synagogue at Dura. BASOR. 78. (1940) p. 12. Sukenik: JPOS. 18. p. 57: — ⁶) Az egyiptomi kivonulás a Santa Maria Maggiore egyik képének is tárgya. — ⁷) Cl. Hopkins: op. cit. p. 383. — ⁸) Farina: La pittura egiziana (1930). — ⁹) Ide kell számítani a római Villa Torlonia katakomba-festészetét is. Beyer—Lietzmann: Die jüdische Katakomba der Villa Torlonia in Rom. Berlin (1930).

FIGYELŐ

Kiss Arnold

(1869—1940)

Az Országos Rabbiképző Intézet első mestereinek, a Bloch—Bacher—Kaufmann nagy triáznak szerencsés kézzel összeválogatott tanítványai közül bőven akadtak, akik utóbb maguk is kiváló mesterei lettek a magyar vagy a haza határain túl élő zsidóságnak. Csak néhány nevet ragadunk ki az azóta öröklétbe költözöttek sorából: Blau Lajos, Büchler Adolf, Eisler Mátyás, Kecskeméti Lipót, Neumann Ede, Schreiner Márton, Steinherz Jakab, Vajda Béla, Venetianer Lajos, Weisz Miksa, Wellesz Gyula. A megdicsőültek fényes sorába tért immár Kiss Arnold is, a budaiak aranyzájú, profétalelkű tudós vezető főabbija.

A XIX. század második fele felvilágosult papi gárdájának kiváló tagja, dr. Klein Mór fiaként született Ungvárott, 1869 november 2-án. Atyjával 1876-ban Pápára, majd 1880-ban Nagybecskerekre kerül, 1884-ben lép a szemináriumba, ahol — miután 1894-ben bölcsészdoktor lett — 1895-ben rabbivá avatják, Avatásának évében a zsolnai, 1897-ben a veszprémi és 1900-ban a budai hitközségnek lett főabbija.

Kiss Arnold a nemes pátosztól áthatott magyar zsidó egyházi szónok időtálló példaképe. A szöszéken merő tűz és láng volt, áthatva a lelkesültéggé izzó hevétől és magával ragadva a fellelkesített hallgatóságot. Magabiztos ura volt a nyelvnek, a tösgyökeres magyar szónak, amely beszédes ajkán hol orgona bűgésává erősödött, hol meg a lant andalító hangjává szelidült. Részben nyomtatásban is megjelent prédikációi (Gileád) az eszmék gazdagsága, a szentírás szellemes magyarázása, a midrások találó alkalmazása és az életerős nyelv fenkölt szépsége által a homiliának remekalkotásai maradnak.

A boldogság újongásában vagy a balsors lesujtottságában Istent áhító és Istent kereső lelkek az ő imáiban (Mirjam, Noémi, Echod) találták és találják meg a szent kapcsolatot a sorsunk fölött uralkodó isteni hatalommal! A vallásoslelkű pap buzgó imái vallási megnyugvást hoznak az imádkozóknak.

Vallástudományi dolgozatai (a M. Zs. Szemlében és az Imit évkönyveiben) a problémákba mélyedő teológust mutatják, akiben megnyugtató egyensúlyt tart a tradícióisztelet és a modern tudományos felkészültség.

Vallásos költeményei (A pap hárfája), de a világiak is a mesterkéletlen líra andalítóan bájos nyelvén szólnak hozzánk. Gondolatai kedvesek, verselése könnyed és természetesen folyik. Mint műfordító közel hozta a magyar olvasó közönséghez a közép- és újkori héber, meg a jiddis költők (Morris Roserfeld) gondolatvilágát. A fordítások úgy kerültek ki a maga lelkének költői kohójából, mintha eredeti költemények volnának.

Prózaí dolgozatai (Alom és valóság, Fehér szekfü stb.) nemcsak meseszövevéssel kötik le az olvasó érdeklődését, hanem korrajzi és művelődéstörténeti értékükkel is. Derűs humorral, de komoly céltartással rajzolja meg a kisebb és nagyobb zsidó gyülekezetek életének fonákságait, hogy — mint egy nevető filozófus — mosoly közben intsen és tanítson. Előadással mellett mindig szellemes és ötletes volt. Társalgásban kiapadhatatlan volt egy tartalmas élet bő tapasztalatainak hol komoly, olykor melankólikus, hol meg szatirikus felidézésében. Háza, amelyet hitvesének szeretete és gondossága aranyozott be, a csendes boldogságnak volt otthona. Barátsága lelki gazdagodást, egy egész életre való élményt jelentett.

Neve kora ifjúsága óta érték volt. Személyét közmegebecsülés és népszerűség vette körül, amellyel a felekezet intézményei és a tisztelők nagy tömege halmozta el.

Fáklyák az éjszakában... Utolsó dolgozataiban ezen a gyűjtőcímen emlékezett meg az öröklétkébe tért nagyokról. Immár Kiss Arnold is fáklya az éjszakában...

Groszmann Zsigmond

Adalékok a magyar zsinagóga-történethez

A magyar-zsidó művelődéstörténet fejezetei megiratlanok. Az itt közölt irodalmi idézetek a magyarországi zsidó templomok művészettörténeti vonatkozású leírásához és belső életének helyzetrajzához tapadó adatszerű mozzanatokat örökítenek meg.

1. Groszmann Zsigmond A pesti kultusztemplom kántorai c. átnézetében (Magy. Izr. Hitk. Tisztviselők Lapja 1940. 6. sz.) említi, hogy Denhof Ede Károly az Orczy-házban levő kultusztemplom első kántora férfi és gyermek vegyes énekkarral növelte az istentiszteletek méltóságát. Az Orczy-templom énekes istentiszteleteinek híre átlépte a zsidó közösség érdeklődés-határát és a magyar közvéleményben is kedvező visszhangot váltott ki. Rotkrepf (Mátrai) Gábor, a magyar zenekultúra első jeles munkása elismerő hangsúllyal hívja föl a figyelmet a pesti zsinagóga művészi énekteljesítményére: „Az Israelitaknál Pesten különös figyelemre méltó s az újabb ízlés szerint készült gyönyörű choralis énekek mondatnak el zsidó nyelven 12 Sopran s Altista gyermek, 6 Tenor s Bassista által. Tartatnak ezen ájtatosságok az Orczy házban lévő pompás újabb Synagógában, hol mind a Német egyházi beszédet, mind az említett éneklést méltó meghallgatni.” (Tudományos Gyűjtemény. 1832. VII. 10. l.). Vajda Péter lázas lelkesedéssel a zsidó istentiszteletek hangulatában talál vissza a közös ősi emlékekhez. A magyarság és zsidóság keleti rokonságának gondolata termékenyíti meg elragadtatását: „... ha, vidéki Magyar Pestre jössz, mint a magyar virágzás középpontjára, s reményeidben csalatva idegen lelket, idegen nyelvet, idegen játékszint találsz, ne szaladj mindjárt vissza, hanem menj az orczy házba, ott az udvar közepén látsz egy csinos épületet emelkedni s ha Pénteken napnyugtakor vagy Szombat délelőtti tizkor vetődöl oda, édes hangok fognak köszönteni, menj te elejebök be a templomba s az ázsiai hangok gyönyöreivel fog emelkedve ábrándozó lelked megelégedni.” (Hasznos Mulatságok, 1833. I. 130. l.)

2. Pollák Manó a Zsidó templomépítés Magyarországon c. tanulmányában (Imit Évkönyve 1934. 195 l.) a Lajos-utcai zsinagógát is azok közé a templomok közé sorolja, amelyekben a modern templomépítés szempontjai szerencsésen érvényesülnek. Az óbudai zsinagóga építészeti értékét és belső kiképzésének szépségeit Novák Dániel rögzítette meg elsőnek irodalmunkban. Folyóirat cikkében ismerteti Buda és Pest nevezetességeit; az óbudai katolikus és protestáns templomot művészi megoldásban messze felülmúlja a zsinagóga: „Ezen építványokot homályba dönti az óbudai Izraeliták csinos temploma, melyet fájdalom! nyomorult viskók környeznek, s gyengítik a behatást. Ezen synagógát 6 óriási corintheta oszlopból álló porticus díszesíti, mellynél verő óra van ügyesen alkalmazva. A templom tetejét réz fedi, s szellemesen emelkedik ki ezen műalkotvány a többi rozsz kunyhó fölött. Belül a templomban ama gipszdíszítvényekkel kirakott oldalfalak s bolthajlatok jól összehangzanak az egészszel, s az oltárnak helyes összeillesztését kiemelik, mellyen a Sinai égi hegy van előterjesztve, hol t. i. Mózes körülvéttette a messze elhangzó égi-háborútól, a 10 parancsolatot nyeri meg népének számára. Helyes a közepett alkalmazott Alemer is, melly egy tribünt képez helyes ízléssel dolgozott 4 oszlopocskával, felül pedig aranyozott faragvánnyal és sással. Két téres farostély díszes metszéssel jeleli ki az asszonyi személyek helyét. Leírhatatlan azon benyomás, melyet szül ezen díszes architekturai műalkotvány a vizsgálónak szívében, s méltán megérdemli, hogy minden műbarát legalább is egyszeri megtekintésre méltassa azt, nehezen találatván a budapesti összes építványeken ennél tisztább sztilt, helyesb ízlést s okosabb elrendezést.” (Regélő, 1837. 153 l.)

Zs. J.

Még egy magyar-zsidó nyelvrokonító

Eddig úgy tudtuk, hogy a magyar-zsidó nyelvrokonság történetében csak egyetlen magyar-zsidó név szerepel: Bauer-Márkfi Herman neve. [Bauer-Márkfi 1841-ben magyar-zsidó összehasonlító szótár kiadására vállalkozott. Munkájának anyagát azonban nem ismerjük, műve nem jelent meg. (Libanon. 1936. 195. l.)] Magyar-zsidó irodalomtörténetünknek ezt az adatát módosítanunk kell, 1841-ben ugyanis Kaufmann Móric cikke is a magyar-héber nyelvrokonság alapján igyekszik megfejteni nyelvünk egy-két jelenségét.

Kaufmann Móricról semmi adatunk nincs. Sem életrajzi mozzanatairól, sem egyéb munkájáról nincs tudomásunk. Cikke Nyelvtudományi töredékek címmel Kovacsóczy Mihály lapjában jelent meg (Literaturai Lapok 1841. I. 151. és 176. l.).

A névelőről és a tárgyagról szóló fejtegetéseiben arra az eredményre jut, hogy mindkettő héber nyelvi átvétel. „... a magyar nyelv eredeti névmutatója a, és nem az. Ennek bizonyítására szükséges csak néhány pillanatot az éber-nyelv szómutatójára vetnünk, a melyből a magyar vétettet.” A héberben ugyanis a névmutatóknak (névelőnek) megfelel a hajedih és a pátách (a határozó h és az á hangzó); a szókezdő betű pedig egy pontot kap (dages chozok). Csak az alef, chet, hé, ájin, rés betűkkel kezdődő szavakban marad el a dages chozok és a pátách helyébe komoc gadol lép. Kaufmann Móric a „határeset” ragjának héber eredetét még egyszerűbb azonosítással oldja meg: A magyarban a rag et. Ez a héberben önálló szó s minden változás nélkül kerül a szó elé. Példa: et hassomápmim = az eget.

Zs. J.

K Ö N Y V E K

Goda Gábor: Legendák

Budapest, 1940.

Az író legsikerültebb legendáit adta közre ebben a kötetében. A legendák témáit az ősi zsidó mese-kincs gazdag anyagából merítette. A szaktudomány feladata volna megállapítani, hogy ennek az anyagnak hol van a lelőhelye, milyen átalakuláson ment keresztül, mennyi maradt meg belőle eredeti alakjában. A szép-irodalmat azonban csak egy dolog érdekli, hogy művészi alakítás szempontjából ez az anyag mennyire vált élővé. Még az sem fontos, hogy az írói képzelet mit rontott az eredetin, ha ezzel javított az újon; mennyit adott hozzá és mit vett el belőle, mert az ilyenszerű feldolgozásnál sokszor az a több, ami hiányzik és az a kevesebb, ami fölöslen tapad hozzá. Olyan ez, mint a szobrász kezében a kötőmb, amely akkor válik plasztikus szoborképpé, ha pontosan annyit hánt le és annyit hagy meg belőle, amennyire művészi, szempontból éppen szüksége van. A művész itt a való-

ság és a költészet végtelenbe ringó határvonalán imbolyog. Egyetlen számbajöhető és eligazító iránytű megszállott lelkében: ösztöne.

A legendák íróján nagy hatalma lehet az ösztönnek, mert különben alig értenők meg menekülését a valóságból a költészetbe. A mai bonyolult eseményekben oly csodálatosan gazdag való élet annyi sok elmondható témát és megszólaltatásra váró bő anyagot zsúfol az igazi író elé, hogy szinte lehetetlen elfordulni tőle, menekülni előle. Aki pedig ezt teszi, az tudatmögötti, irracionális vágy- és ösztönéletének a rabja, saját képzeletvilágnak a megszállottja, de mindenesetre kiábrándult szemlélője a valóságnak. És ezt híven igazolják a legendák. Valamennyi az élet foncságában, hazugságaiban, képmutatásában csalódott ember nagy, bánatos panasza. Ilyen pl. a kordovai Eliezer Goridán története is, aki egy csodás fűszálla az ösöket akarja feltámasztani halottaikból és ehelyett a fűszál saját halálának lesz az okozója, avagy az örök emberi szenvedést ábrázoló

Gordon király point nélküli meséje. A költőről szóló legenda is azonfelül, hogy benne Isten ajkáról hangzik el a leg súlyosabb irodalmi verdikt: „a költő legyen szabad és független”, maró iróniájával a mai élet szociális igazságtalanságának a fotográfiája, akárcsak a kővér Ruben Tamás szerkesztileg kissé széteső története is (Fülöp bácsi története torzó marad), amelyben „a halál angyalát emberré akarják nyomorítani”. A nagyigényű „Könyv”-ről szóló legenda tisztázatlan erkölcsi tanulságával és az álmódó, pálinkás Bartuta megrázó dickens-i meséje a „reménytelenről”; és a legsikerültebb darabja a kötetnek: a szerencsétlen, de kedélyes toledói koldusnak, Ezre ben Hamarjának fájdalmasan színes története is egy-egy epébe mártott társadalmi szatíra. Valamennyi a földi igazságszolgáltatás problémájának transzcendens sikra, Isten közelébe tolt megoldási kísérlete.

De a sok szépség és tisztító erejű eszmeiség mellett akad itt-ott apró zavaró momentum is: elvétett korrajz, élethűség-hiány, művelődéstörténeti anakronizmus, sőt zsidó szempontból kiskiklás is, mint aminő a hentesüzlet képze. Ha nagyon szigorúak akar-nánk lenni, megemlíthetjük, hogy a rendszerint szegény, eleve ember közvetlen, feszelen, sokszor a könynyedségig merész csevegése Istennel fogalmilag kissé profán ízt kever a mesébe, formailag viszont azt is meg kell állapítanunk, hogy ez a nagy fesztelenség és bájos könnyedség sohasem lépi túl azt a határt, amelyen belül a költő mondanivalója még mindig a tiszta irodalom ünnepi áhítatával hat.

Régi legendák (itt-ott a Der Born Judas-ra bukkanunk) új köntösben, új színben, sőt színpompában ragyognak itt. Modern levegőben, újszerű keretben kelnek életre a mesék való problémái, az ostorozott bűnök és a felmagasztalt erények időben-térben sohasem változó örök igazságai és megszívlelendő örök tanulságai.

Kohn Zoltán

Berend László: Éjféli jalkiáltás Budapest, 1940.

Nem könnyű erről a költőről egységes képet kapni. Hol Budapest tájainak kedves, kissé érzélgős trubadúrja, aki gyöngéd bensőséggel fedezi fel az ötven évvel ezelőtt fölfede-

zettet: hogy a nagyvárosnak is vannak intim táj- és lelki szépségei. Máskor a zsidó fájdalomnak ad megindító, bár nem minden program-szerűségtől mentes hangot. A kötet címverse, ez a nagyigényű, terjedelmes és szavalásra predestinált vers is mintha kelletlenül jobban emlékeztetne őseire — nem azokra az őseire, akiket éjfélkor jajra keltett az örök zsidó szenvedés, hanem irodalmi őseire, akikben a zsidó fájdalomra mindig előbb voltak készek a szavak, mint a lélek. Persze, Berend László választékos kultúrájú és előkelő költő, aki a kitűzött témát is megkapóan és hatásosan verseli meg. Igazi költővé azonban mégis ott válik, ahol a szándék elsímul és gátjait félrelökve Bonne-ra emlékeztető bensőséggel szólal meg a szerelem:

E kar Athén, e barna váll a Tűzföld,
(Ez a világ!)

Keszi Imre

P, Schiffmann:

Fejezetek a neveléstanból

(Pirké chinuch. Tel Aviv 5689)

Schiffmann „Kultúra és pedagógia” (Tarbut vechinuch) c. művének ez a második kötete (az első kötet ismeretétését l. az Izr. Tanügyi Értesítő 1937 márciusi számában) a mai pedagógia legidősebb kérdéseiről tájékoztat.

A nevelés feladata a kultúra (tudomány, művészet, költészet stb.) terjesztése és fejlesztése: a pedagógia felelős a kultúra haladásáért. A tanító azonban ne essék a pedagógiai egyoldalúság hibájába és ne csak tárgyi ismeretekre oktassa növendékeit, ne csak az agyát (intellektualizmus) és eszét (racionalizmus) művelje, hanem elsősorban szívét tegye fogékonyvá a szép és nemes befogadására. Ezért elsőrangú kötelességünk az érzelmek nevelése, mert az érzelmek helyes irányba terelése teszi az igazi embert. Az érzelmek finomításával érhetjük csak el, hogy növendékeink nem a hasznosat, hanem az értékeset, nem az anyagit, hanem a szellemit, nem az ösztönszerűt, hanem a magasztosat, nem az önzést, hanem az odaadó humanusát, nem a gépies civilizációt, hanem a lelki kultúrát fogják nagyra becsülni.

A pedagógiai determinizmussal szemben, amely szerint a környezet, a diszpozíció, a született jellem (Schopenhauer) és más mindenféle milieuhatások eleve kizárják a tanító nevelő munkájának sikeres eredményét, Schiffmann a pedagógiai indeterminizmus híve és a nevelés mindenhatóságát hirdeti. Az okság elve (causae necessariae) csak a természet világában uralkodik, a szellem birodalmában azonban szabad elhatározással rendelkezünk (causae liberae) és nevelőmunkánkkal a „Sittengesetz”, a „du sollst”, a „Notwendigkeiten aus Freiheit” (Kant) erkölcstani elve szerint szabadon formálhatjuk és alakíthatjuk a növendékek morális értelemvilágát.

A szerző a mai pedagógiában oly sokat hangoztatott nemzedékek küzdelmének, generációs harcnak okait a háborúban látja. Szerinte a háború okozta a mai ifjúság értékvaktságát, az ideálok iránti lelkesedés hiányát, a tagadás szellemét, a problémánélküliséget és érzéketlenségüket minden iránt, ami szent. Szerzőnk lesújtó véleménye a mai ifjúságról majdnem szóról-szóra megegyezik egy magyar gondolkodó ifjúság-képével: a mai ifjúság csak a fürdőszobáért és az öngyújtóért tud lelkesedni, mert az jelent számára a kultúrát. Schiffmann azonban nem elégszik meg a szomorú diagnózissal. A nevelés mindenhatóságát hirdető szerző nemcsak a betegség létezését és okait állapítja meg, hanem keresi a gyógyítás módját is.

Az ifjúsághibák pedagógiai terápiáját Schiffmann a Szentírás szellemének elterjedésében keresi és találja meg. Csak a Szentírás szellemének továbbültetésével, a Tenach magas etikumának átültetésével lehet a mai ifjúságot fogékonyra tenni a magasabb eszmék iránt. Egyedül a Tenach utolérhetetlen eszmetartalma képes ifjúságunkat átformálni és idealisabb gondolkodásúvá tenni. A Tenach, amelyet nem azért becsül a világ, mert régi könyv, hanem azért a legrégebbi könyv, mert abszolút értékei biztosították örökkévalóságát, fogja a mai ifjúságot is megváltoztatni és megváltani. A Tenach megszerettetése és eszmetartalmának megismertetése az ifjúsággal: a tanító elengedhetetlen kötelessége és leg-szentebb feladata.

Grözinger M. József

A Blau Lajos Talmudtudományi Társulat Évkönyve Budapest, 1940.

A Blau Lajos Talmudtudományi Társulat még nagy „névadó hőse” életében alakult s feladatul azt tűzte ki, hogy a talmudtudomány művelésével és tudományos tartalmú évkönyvek kiadásával hirdeti a nagy tudós nevét. Elhunytá óta pedig ápolja emlékét. Ennek a célkitűzésnek a Társulat évkönyveivel is derekasan megfelel. Ezúttal hatodik évkönyve fekszik előttünk, amelyet dr. Hoffer Ármin professzor hetvenedik születésnapjára emlékkönyvvül adtak ki a Társulat tagjai, Hoffer professzor tanítványai és tisztelői.

Az emlékkönyv magyar részében Wertheimer Adolf, mint a Rabbiképző Intézet vezérlő-bizottságának elnöke, írt bevezető és üdvözlő sorokat a jubiláns tiszteletére. Dr. Berkovits József a tanítvány és a mestere mellett működő segédlelkész érzéseivel ismerteti Hoffer professzor életét és papi, valamint tanári pályafutását. Gervai Sándor Hoffer Ármin irodalmi munkásságát állította össze. E cikkek mellett még a magyar részben a tanítványok értékes dolgozataikkal hódolnak mesterük előtt. Dr. Fried Dezső „Mohammed a régebbi zsidóság megítélésében” című disszertációját közli, dr. Singer Ödön Abraham ibn Ezra világi költészetét tárgyalja. Dr. Székely Istvánnak „Nyelvészeti megjegyzések R. Sámuel ben Meír Pentateuchus-Kommentárában” című dolgozata és dr. Herskovits Lászlónak a királyok II. könyve Targumáról szóló értekezése jelent meg az évkönyvben. Dr. Flakonyi József Jannáj rimeinek hangtani tanulságairól értekezik, dr. Teichmann Jakab „A színek a Bibliában” címmel, Teszler Herman pedig a jiddis irodalom válságáról írt.

A német részben dr. Löw Immanuel adta közre a zsidóság ásványairól szóló munkájának egy fejezetét. (Das Kupfer.)

A héber nyelvű részben két cikk ismét Hoffer professzor személyével foglalkozik: dr. Fried Dezső tanítványi köszöntőben üdvözlö, és dr. Heller Bernát „Egyszerűség Hoffer életében, tanításaiban, írásaiban — összhangzásban a régi zsidó hagyománnyal az egyszerűség értelmezéséről” címmel mutatja be Hoffer működését.

dését, Dr. Guttman Mihály a Talmudot és annak idegen környezetét teszi tanulmány tárgyává, Talmudi témákat tárgyal dr. Goldberger Izidor is. Dr. Hevesi Ferenc dolgozata a próféciáról szól, dr. Löwinger Sámuel a Ferenc József Országos Rabbiképző héber kézírataiból ismert néhány darabot, dr. Scheiber Sándor a „válljólás” kérdéseivel (egy talányos jóslás mód megfigyélésével) foglalkozik.

A gazdag tartalmú évkönyv feltétlen nyeresége a magyar-zsidó hittudományi irodalomnak. Legnagyobb tudásaink értékes munkái és a legfiatalabb teológusok sok gondnal és hozzáértéssel megírt dolgozatai megnyugtató fényjelek, amelyek napjaink komor éjszakájába bevilágítanak és hirdetik, hogy a zsidó tudomány magyar művelői ernyedetlenül munkálkodnak.

Katona József

A Munk-család genealógiája

Az Orsz. Magy. Zsidó Múzeum kiadása. Budapest, 1939.

Minden korban megvolt az emberekben az a tudat, hogy a generációk rendjének láncolatában ők csak egy szemét jelentenek. E lánchoz való hozzátartozás igazolniakarása vezetett el a család kutatáshoz, a származási ágak vonalának levezetéséhez.

Szentírásunk első lapjain már genealógiai feljegyzések vannak. Jelentékeny bibliai alakoknál megtaláljuk a származásukat. A Krónikák-könyvének első kilenc fejezete tiszta genealógia. Ezra és Nechemja könyve a babilóniai fogságból visszatértekre vonatkozólag igen értékes névlistákat tartalmaz. Nechemja könyve (VII. 5.) történeti forrásként említi a széfer hajachasz-t. Josephus is, a talmud is számos genealógiai utalást tartalmaz. Tudományosan a XIX. század óta művelik, a zsidó tudományosság kezdetével ugyanis felismerik, hogy a genealógia a történetkutatás szempontjából milyen nagy értékkel bír. A zsidó családi élet hagyományos formáinak megváltozása, az urbanizálódás, továbbá az asszimiláció teremtette kitérések azzal veszélyeztettek, hogy a történelem számára értékesíthető fontos adatok veszendőbe mennek. Ezért ezek feljegyzése és megőrzése célszerű volt. Különösen kiemelkedők és a család kutatás tudományos művelésében úttörők:

Kaufmann Dávid munkálatai. (L. Zur Geschichte Jüdischer Familien. I. I. Samson Wertheimer etc. Wien 1888. II. R. Jair Chajjim Bacharach und seine Ahnen. Trier 1894. — Aus Heinrich Heine's Ahnensaal. Breslau, 1896.)

Magyar nyelvű munkákat is találunk. Így pl. Weisz Mór a Winterberg családját (Vác 1912.) Büchler Sándor a Bacherékét (Bacher Vilmos élete és működése Bp. 1910. 82—102.) és a Goldziherékét adta ki. (Mult és Jövő 1937. december, 1938. jun.—jul.) Legutóbb Hajdu Miklós a Hónig és Bak családok eredetével foglalkozott. (Bp. 1939.) Kempelen Béla eddig megjelent három kötete többszáz magyarországi zsidó eredetű családnak le származását kutatja. (Bp. 1937—1939.)

E most megjelent rendkívül gazdag anyagú genealógia a nyitrai, nagyvárad, budapesti Munk-család, továbbá a nyitrai, nagytapolcsányi, balassagyarmati, nagykanizsai, szentesi, budapesti Felsenburg-család származási történetét öleli fel. Dr. Munkácsi Bernát a kiváló nyelvész és ethnológus egész életén át gyűjtötte családjá multjának adatait. Mélyreható nyelvészeti problémái mellett kegyeletes kötelesség volt számára ősei életének és érdemeinek megőrkítése. A nagy tudós több kötetet felölelő kézirat-anyagát dr. Munkácsi Ernő kiváló hozzáértéssel ikegészítette, átdolgozta és sajtó alá rendezte.

A Munk-család történetének szálaít Munkácsi Bernát a XVI. századig vezető vissza. A genealógia alapjának megvetésében igen fontos volt a Lerner—Lichtenstein család nemzetségelevele. (L. 163—171. l.) Ebből kitűnik, hogy Lerner József főrabbi (1761—1836.) ükunokája a XVII. és XVIII. században élő tudós Stadthageni József főrabbinak. A kéziratot jichusz levél is adatainak valódiságát igazolta Lerner József Márpe Lánefes c. műve is (Wien. 1790.), amelyben Lerner ugyancsak Stadthageni József le származottjának vallotta magát. A származási ág vonalának felderítésében további lényeges adatot nyújtott Stadthageni József Divré Zikkáron c. műve (Amsterdam. 1705. p. 69.), amelyben a szerző azt állította, hogy ő a hírneves és tudós Askenázi József (1550—1629.) unokája. Askenázi József atyja a wormsai Izsák Halévi volt, aki a XVI. század közepén élt.

Ezek az adatok alapkövei a munkának és ezekre a pillérekre építette fel Munkácsi Bernát az ő hatalmas művét, amelyet adatszerű pontossággal és páratlan gondnal teremtett meg. Munkácsi adatainak valódiságát Wachstein kutatásai is megerősítették. (Die Grabinschriften des alten Judenfriedhofes in Eisenstadt p. 715.) A munka végén függeléként megtaláljuk a genealógia összeállításánál felhasznált kútfőket, okiratokat, életrajzokat, egy jelentős jehusz levelet, régi machsorokba írt feljegyzéseket, keszubát, végrendeletet és a m. kir. Országos Levéltárban talált konskripciók adatait. Ezeket az ősök síremlékeinek feliratai követik. Stílárís szempontból kiemelkedik Munk Adolf és feleségének epitaphiuma, amely Munkácsi Bernát mesterműve.

Becslésem szerint 2000 nevet regisztrált Munkácsi, közöttük olyanokét is, kik az utókor számára is kiváló értéket jelentenek. Így kiemelkednek: Askenázi József (1550—1629.) bonni, majd metzi főrabbi. Ez utóbbi helyen a zsidók tartózkodási tilalmát ép akkor függesztették fel és ő szervezte meg a hitközséget és ő létesített templomot, temetőt és chevra kadišát. Vallási kérdésekben igen szigorú. Egy ritus körébe vágó döntése európaszerte kiszélesedő vitát indít meg. (L. Cahen R. E. J. VII. 108—116., 204—216. Kaufmann: *ibid.* XXII. 93—103.) Stadthageni József Stadthagen városának főrabbija, jeles etikai műve: *Divré Zikkáron*. (Amsterdam, 1705.) — Lerner József (1761—1836.) Lichtenstadt Saaz és Elbogen csehországi községek főrabbija. Öreg korában Budapestre költözött. Művei:

Marpé Lánefes (Wien 1791.) és Oneg Nefes (Prága. 1795.). *Életrajzát* I. M. Zs. Lexikon 531—532. l. — Munk Adolf (1830—1907.) héber író. Kéziratok irodalmi munkálatai őt kötetet ölelnek fel. Munkácsi Bernát ismertette „Egy irodalmi hagyatéék” címen. (Mult és Jövő 1935. szept.—dec.) — Venio nunc ad fortissimum virum, megemlékezünk végül arról, kinek nevéhez e genealógia fűződik: Munkácsi Bernátról. (1860—1937.) Az a mű, amely az ő tudományos érdemeinek összegezését nyújtja, és az ural-altáji nyelvtudományban elfoglalt helyét jelöli meg, még nem készült el. Zsirai Miklós egyetemi professor írta róla: „Míg e földön finn-ugor tudománnyal foglalkoznak, az ő neve élni, az ő példája hatni, az ő munkássága nevelni fog.” (Magyar Nyelv XXXIV. 1938. 1—2.) A hitoktatás terén végzett korszakalkotó jelentőségéről Kohn Zoltán számolt be méltóan. (Pesti Izt. Hitk. Gimn. Ért. 1937. 8—13. l.)

A munka az Országos Magyar Zsidó Múzeum kiadásában jelent meg családkutatási kiadványainak első köteteként. A múzeum vezetősége helyesen érezte meg, hogy a zsidó családok genealógiájának gyűjtése és kiadása az ő feladatkörébe tartozik. A bécsi zsidó múzeum már 1912-ben *Archiv für jüdische Familienforschung* címen folyóiratot alapított jelentős genealógiai dokumentumok kiadására. A Munk-Munkácsi család genealógiája, Munkácsi Bernát műve méltóan kezdi meg a múzeum e kiadványainak sorozatát.

Komlós Ottó

Arany János irodalmi és nyomdai részvénytársaság
Nyomdáért felelős: Richter Márton   Felelős kiadó: Dr. Kohn Zoltán